

**Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Μέσων Επικοινωνίας και
Πολιτισμού
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών:
«Πολιτιστική Διαχείριση»**

**Η δημοκρατία σήμερα
Πολιτιστικές καταβολές και
σύγχρονες μορφές**

**Σταυρούλα Κατσιαμπούλα
Αρ. Μητρ.: 4110M028
Ακαδημαϊκό Έτος 2011-2012**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
1. Οι καταβολές της Δημοκρατίας στην αρχαιότητα	7
1.1 Το μοντέλο της Δημοκρατίας στην πολιτειακή θεωρία του Αριστοτέλη	10
1.2 Οι πολιτειακές μορφές της δημοκρατίας	12
1.3 Κριτική αξιολόγηση της αθηναϊκής δημοκρατίας	15
2. Λεβιάθαν, η μορφή μιας πολιτείας από τον Τόμας Χομπς	18
2.1 Η επικαιρότητα της θεωρίας του Χομπς	25
3. Τζον Λοκ : Θεμελίωση των φιλελεύθερων ιδεών για το συνταγματικό κράτος	32
3.1 Η έννοια του Φιλελευθερισμού	33
3.2 Πραγματείες περί της κυβερνήσεως	34
4. Το κοινωνικό συμβόλαιο του Ζαν – Ζακ Ρουσσώ	44
4.1 Η προσέγγιση του Ρουσσώ στη θεωρία της δημοκρατίας	46
4.2 Ο προσδιορισμός της δημοκρατίας	52
4.3 Ζαν - Ζακ Ρουσσώ: Ο πιονέρος της θεωρίας της λαϊκής κυριαρχίας και η συνεισφορά του στη θεωρία της δημοκρατίας	53
5. Ανταγωνιστικός Ελιτισμός	57
5.1 Δομικά κενά στην εξουσία και δομικές ηγετικές ασπίδες της δημοκρατία	58
5.2 Η δημοκρατία του χαρισματικού ηγέτη	63
6. Η δημοκρατία ως μέθοδος στο έργο του Σουμπέτερ Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία	66
7. Επίλογος	73
8. Βιβλιογραφία	76

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο υψηλότερος πολιτισμός ανέπτυξε και εξαπέλυσε πρωτοφανείς δυνάμεις καταστροφής. Η αποτυχία της πολιτικής, η κατάρρευση του οικονομικού συστήματος, η εξάντληση των φυσικών πόρων, η υποβάθμιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, η κατάχρηση της δικαιοσύνης και της εξουσίας έχουν δημιουργήσει ένα πεσιμιστικό κλίμα στη κοινωνία. Ο λαός έχασε πια την πίστη στους ηγέτες του. Η αστική κοινωνία φαίνεται παντού πως έχει εξαντλήσει το απόθεμά της σε προσπάθειες διάσωσης μιας ιδεολογίας, ενός θεσμού, της ίδιας της ύπαρξης. Αρνείται πλέον να αντιμετωπίσει δυσκολίες και επαφίεται σε μαγικές λύσεις και αποτελέσματα. Το κράτος αντικατέστησε τον άνθρωπο, «ενθάρρυνε το τετριμμένο σε όλες τις προσωπικές σχέσεις» και «δυσκόλευε ολοένα και περισσότερο να ενδιαφερθούμε για οτιδήποτε μετά τον θάνατό μας.»¹ Δημοκρατία και κράτος έχουν τώρα σκίσει το πέπλο της αυλικής σύμβασης από την υποταγή των θεσμών και των συμβάσεων και όλα λειτουργούν σαν να μην κατοικείται αυτή η γη.

Η δημοκρατία μοιάζει να έχει χάσει το όραμα, είναι αντικείμενο και έρμαιο μιας θύελλας που αρνείται να αντιμετωπίσει τα εμπόδια, απλά τα συγκαλύπτει προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα πέπλο, τη ψευδαίσθηση μιας καινούριας αρχής και ενός νέου κόσμου και τρόπου ζωής που προσπερνά την ιστορία και το παρελθόν του έχοντας ως κύριο αυτοσκοπό του τη στιγμιαία λύση. Οι αριστοτελικοί στοχαστές γνωρίζουν ότι θα πεθάνουν όπως όλα τα πλάσματα της φύσης, αλλά το περιβάλλον που τους θρέφει φαίνεται αθάνατο, και αυτό δίνει νόημα στη ζωή τους.² Όταν το περιβάλλον έχει πληγεί από το ίδιο το κράτος και τους πολίτες και αργοπεθαίνει, το νόημα της ζωής ποιο είναι; Η αυταπάτη; Η αυταπάτη, ότι ζούμε σε μια σύγχρονη εποχή, όπου οι νόμοι που την διέπουν δεν είναι καθόλου εκσυγχρονιστικοί, αλλά μια βέβηλη προσπάθεια διάσωσης ενός κατεστραμμένου συστήματος.

Η αποτυχία της παγκοσμιοποίησης στην οικονομική της διάσταση με τις αλυσιδωτές επιπτώσεις στο παγκόσμιο χώρο μετέβαλαν άρδην τις κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες σε ολόκληρο τον κόσμο. Το όνειρο της προσωπικής ελευθερίας και της ατομικής ευημερίας, των δικαιωμάτων και ελευθεριών διαψεύστηκε τόσο στο

¹ Κ. Λας, Η κουλτούρα του ναρκισσισμού, σελ. 183.

² R. Rubenstein, Τα τέκνα του Αριστοτέλη, σελ. 77.

πολιτικό όσο και στο οικονομικό επίπεδο. Ο Francis Fukuyama στις αρχές τις δεκαετίας του '90 μιλά για το τέλος μιας ιδεολογικής συγκρουσιακής πορείας του ανθρώπου και αντιπαραθετικής λειτουργίας της ανθρωπότητας που οδηγεί στην οικουμενική υιοθέτηση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως της τελικής μορφής της διακυβέρνησης των κοινωνιών και της ανθρωπότητας, «η ακαταμάχητη νίκη του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού... αυτό τούτο το τέλος της ίδιας της ιστορίας, δηλαδή το τελικό σημείο της ιδεολογικής εξέλιξης του ανθρώπινου γένους και την οικουμενοποίηση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως της τελικής μορφής ανθρώπινης διακυβέρνησης...».³ Διανύουμε μια εποχή όπου καμία απειλή, κανένας πόλεμος, κανένα δημοσιονομικό πρόγραμμα δεν μπορεί να αποτρέψει το ρου της ιστορίας. Η φιλελεύθερη δημοκρατία ως θεσμός, που διακηρύττει την ελευθερία του ατόμου, την ισότητα, την δικαιοσύνη πλέον αμφισβητείται και κατά καιρούς κατακρεουργείται στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης, της παγκόσμιας οικονομικής ανισότητας, της ανισόροπης κατανομής των πόρων και της αδυσώπητης επιθυμίας του ανθρώπου για αυτοπραγμάτωση και υλική ευημερία. Ο φιλελευθερισμός έχει χρεοκοπήσει πολιτικά και διανοητικά.

*«Αφού η κοινωνία δεν έχει μέλλον, έχει νόημα να ζεις μόνο για τη στιγμή, να προσηλώνεις τα μάτια στο ιδιωτικό σου έργο, να γίνεσαι ειδήμων της παρακμής μας, να καλλιεργείς μία υπερβατική προσοχή στον εαυτό σου.»*⁴ Το σήμερα έχει πάρει τη θέση του χθες και του αύριο. Το στιγμιαίο έχει κατανικήσει το διαρκές, το παντοτινό, το αιώνιο, το συνεχές και το αδιάκοπο. Τα πάντα θυσιάζονται για μια στιγμιαία και παροδική απόλαυση, για την άμεση και όσο το δυνατόν ταχύτερη κατάκτηση υλικών αγαθών. *«Το κυρίαρχο πάθος είναι να ζεις τη στιγμή- να ζεις για τον εαυτό σου, όχι για τους προγόνους ή τους απογόνους σου. Χάνουμε γοργά την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας, την αίσθηση ότι ανήκουμε σε μια διαδοχή γενεών που ξεκίνησαν από το παρελθόν και προεκτείνονται στο μέλλον.»*⁵

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: ένα μεγαλοπρεπές όνομα, μια οικεία έννοια, ένας βαρύγδουπος θεσμός, μια σύγχρονη ουτοπία, μια κλασική σκέψη, ένα παγκόσμιο όνειρο, μία στάση ζωής. Από την πολιτειακή θεωρία του Αριστοτέλη μέχρι το σημερινό μελαγχολικό δημοκρατικό ιδεώδες στις συνθήκες μιας γιγαντιαίας παγκόσμιας κρίσης, η δημοκρατία αποτελεί σήμερα φλέγον ζήτημα του πλανήτη.

³ F. Fukuyama, Το τέλος της ιστορίας, σελ. 87-136.

⁴ Κ. Λας, Η κουλτούρα του ναρκισσισμού, σελ. 19.

⁵ Κ. Λας, Η κουλτούρα του ναρκισσισμού, σελ. 18-19.

Ο διάλογος περί δημοκρατίας εμπεριέχει ένα πεδίο πρόσφορο για ποικίλες θεωρητικές κατασκευές, δεδομένου ότι όλες οι εννοιολογικές κατευθύνσεις που χρησιμοποιούνται είναι ρευστές και αμφίσημες, όπως εξίσου ανοιχτή και απρόβλεπτη είναι η εξέλιξη της αγοράς, της οικονομίας, της πολιτικής και της ανθρωπότητας. Από την διερεύνηση των θεωριών της δημοκρατίας, οι οποίες παρουσιάζουν μια σταθερά αυξητική παραγωγή, προκύπτει η διαπίστωση ότι διεθνής βιβλιογραφία προσφέρει άπειρα θεωρητικά υποδείγματα που απολαμβάνουν άλλα σχετικά υψηλό βαθμό αποδοχής και άλλα δριμυία κριτική, καθένα εκ των οποίων υποστηρίζει μια διαφορετική αντίληψη περί δημοκρατίας. Οι θεωρίες αυτές, καθώς και η πρακτική των δημοκρατικών πολιτευμάτων αποτελούν κεντρικό θέμα της εργασίας, η οποία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο Α' Μέρος παρουσιάζονται κλασικές μορφές της δημοκρατίας από τον Αριστοτέλη μέχρι και τον Ρουσσώ. Το Β' Μέρος πραγματεύονται οι σύγχρονες εμπειρικές και ρεαλιστικές θεωρίες της δημοκρατίας, οι οποίες εξηγούν την πραγματική διάσταση της δημοκρατία στην σύγχρονη εποχή.

Τα ερωτήματα που τίθενται στην εργασία αυτή είναι τα εξής:

- Πως διατυπώνεται η δημοκρατία στην κλασική και νεότερη σκέψη;
- Ποιες είναι οι καταβολές της δημοκρατίας;
- Ποιο είναι το βασικό πρόβλημα που ενέπνευσε και καθοδήγησε τους κλασικούς και σύγχρονους στοχαστές στην ανάπτυξη της θεωρίας τους;
- Ποιες είναι οι προϋποθέσεις λειτουργίας της δημοκρατίας;
- Ποια είναι τα μοντέλα δημοκρατίας που αποδεικνύονται επίκαιρα στην σύγχρονη εποχή μας ακόμα και αν έχουν περάσει αρκετοί αιώνες από την ημερομηνία δημοσίευσής τους;
- Ποιες είναι οι αμφισημίες των θεωριών των δημοκρατικών μοντέλων και πως αντιμετωπίζονται από τους θεωρητικούς;
- Κατά πόσον η αντίληψη περί δημοκρατίας είναι αξιοποιήσιμη για τη διακυβέρνηση μιας οικονομικής και πολιτικής αγοράς που βρίσκεται σε κρίση;

Σκοπός της εργασίας δεν είναι μόνο η παρουσίαση των κλασικών και σύγχρονων δημοκρατικών μοντέλων αλλά και ο εντοπισμός των μοντέλων που ανταποκρίνονται στην βάρβαρη πραγματικότητα στις σημερινές εποχές.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΛΑΣΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Η ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

«πραγματική δημοκρατία είναι όταν κατέχουν
την εξουσία οι ελεύθεροι και φτωχοί,
που είναι περισσότεροι.»

Αριστοτέλης

Ο όρος δημοκρατία παράγεται από το ουσιαστικό δήμος – λαός ή σύνολο πολιτών- και το ρήμα κρατείν, τα οποίο σημαίνει ασκώ εξουσία. Συνεπώς η δημοκρατία σημαίνει μια μορφή πολιτεύματος, όπου σε αντιδιαστολή με τη μοναρχία και την αριστοκρατία, άρχει ο λαός⁶. Η εξουσία που ασκείται από το λαό για το λαό μέσω εκλεγμένων αντιπροσώπων είναι η νέα νομιμοποιημένη μορφή της αθηναϊκής κυβέρνησης που σηματοδοτεί το ξεκίνημα ενός νέου τρόπου ζωής και το σχεδιασμό μιας νέας πολιτικής και πολιτιστικής κουλτούρας. «Η δημοκρατία είναι μια μορφή κυριαρχίας που βρίσκεται υπό την επιρροή μιας εκκοσμηκευμένης οργάνωσης. Σε αυτήν οι πολίτες είναι η μόνη πηγή της κρατικής εξουσίας. Συνεπώς, οι δημόσιες εξουσίες δεν πηγάζουν από το μονάρχη ή την εκκλησία, τον έναν ή τους πολλούς θεούς, ή από τους αρχηγούς που ορίζουν οι θεοί αυτοί. Η κατοχή και η άσκηση της κρατικής εξουσίας, τουλάχιστον σε ένα μεγάλο βαθμό και για καθοριστικές λειτουργίες, πρέπει να πηγάζουν ευκρινώς από τους πολίτες και οι οποίοι ανάδοχοι της εξουσίας να είναι υπόλογοι στους πολίτες»⁷.

Η ανάπτυξη της αθηναϊκής δημοκρατίας στάθηκε πηγή έμπνευσης για τη διαμόρφωση της νεότερης πολιτικής σκηνής. Η ιδέα της κλασικής δημοκρατίας εισήγαγε θεμελιώδεις θεσμούς, αξίες και αρχές στην πολιτική και κοινωνική ζωή του δυτικού κόσμου. Οι μεγάλες δημοκρατικές αρχές που διακήρυξαν και εφάρμοσαν η αμερικανική επανάσταση και η γαλλική επανάσταση γεννήθηκαν στην δημοκρατική Αθήνα του Κλεισθένη, του Περικλή και του Αριστοτέλη. Η ελευθερία του ατόμου, η λαϊκή κυριαρχία, η ισότητα των πολιτών, ο σεβασμός του νόμου και της δικαιοσύνης ενυφαίνουν τον ιστό του θεσμικού πλαισίου της δημοκρατίας.

Μια από τις πιο αξιόλογες περιγραφές των βασικών γνωρισμάτων και στόχων της αθηναϊκής δημοκρατίας συναντάται στον Επιτάφιο, που αποδίδεται στον Περικλή, τον «πρώτο πολίτη των Αθηνών», όπως τον αποκαλούσε ο Θουκυδίδης. Οι

⁶ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 19.

⁷ M. Schmidt, σελ. 22.

δημοκρατικές θέσεις του Περικλή αποτυπώνονται καλύτερα στο παρακάτω απόσπασμα του «Επιτάφιου Λόγου»:

«Το πολίτευμα που έχουμε δε γυρεύει να πάρει τους νόμους του από τους ξένους πιο πολύ είμαστε εμείς το παράδειγμα σε μερικούς παρά που ξεσηκώνουμε ό,τι κάνουν οι άλλοι. Το όνομα του, επειδή δε ζούμε στηριγμένοι πάνω στους λίγους παρά στους περισσότερους, είναι η κυριαρχία του δήμου, δημοκρατία. Ωστόσο οι νόμοι, όταν είναι για τις ιδιωτικές τους διαφορές, δίνουν σε όλους τα ίδια δικαιώματα. Όσο πάλι για την προσωπική επιβολή, κατά που βλέπουν τον καθένα να προκόβει σε κάτι, όχι από τη σειρά, όσο γιατί είναι ικανός, γι' αυτό τον προτιμούν να πάρει μέρος στα δημόσια πράγματα. Ούτε πάλι κανένας από φτώχεια, κι όταν ακόμα έχει να κάνει καλό στην πόλη μας, βρίσκεται εμποδισμένος, επειδή του λείπει η κοινωνική επιβολή. Και δεν είναι μόνο στη δημόσια ζωή μας που ζούμε λεύτερα, είναι και που δεν κοιτάζουμε υποψιασμένοι ο ένας τον άλλον στις καθημερινές μας δουλειές. Δε θυμώνουμε με το γείτονά μας, αν τυχόν κάνει κάτι κατά την όρεξή του, κι ούτε παίρνουμε την όψη του πειραγμένου, πράγμα που αν δε βλάπτει, όμως στεναχωρεί τον άλλο. Κι ενώ στην ιδιωτική μας ζωή περνούμε απείραχτα μεταξύ μας, σαν πολίτες είναι πιο πολύ από εσωτερικό σεβασμό που δεν παρανομούμε, στους άρχοντες μας κάθε φορά πειθαρχικοί και στους νόμους, και μάλιστα σε όσους από αυτούς έχουν γίνει για να βοηθούν τους αδικημένους, και σε όσους και άγραφοι που είναι, όμως φέρνουν ντροπή ομολογημένη.

[...] Και είμαστε οι ίδιοι που φροντίζουμε και για τα δικά μας και για τα πολιτικά μαζί πράγματα, κι ενώ καθένας μας κοιτάζει τη δουλειά του άλλος άλλη, δεν κατέχουμε γι' αυτό λιγότερο τα πολιτικά. Γιατί είμαστε οι μόνοι που όποιον δεν παίρνει καθόλου μέρος σ' αυτά, τον θαρρούμε έναν άνθρωπο όχι ήσυχο μόνο άχρηστο, κι ακόμα που ή παίρνουμε οι ίδιοι τη απόφαση που ταιριάζει ή τουλάχιστο φτάνουμε σε μια σωστή κρίση για τα πράγματα γιατί δεν πιστεύουμε πως τα λόγια φέρνουν βλάβη στα έργα, να μη διδαχτούμε πρώτα το λόγο, πριν φτάσουμε να ενεργήσουμε όσο πρέπει, αυτό είναι που θαρρούμε πιο βλαβερό»⁸.

Στις παραγράφους αυτές τονίζεται η σπουδαιότητα της δημοκρατίας και οι μεγάλες δημοκρατικές αρχές με υπερχρονική και καθολική αξία, οι οποίες συνετέλεσαν στο σχηματισμό της νέας δημοκρατίας. Ο Περικλής περιγράφει ένα πολίτευμα ανώτερο όλων των άλλων, όπου ο κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα της νομοθετικής

⁸ Ι. Κακριδής (Μτφρ.), Περικλέους Επιτάφιος, σελ. 37-40.

πρωτοβουλίας, της συμμετοχής στα κοινά και της παρέμβασής του στις νομοθετικές και δικαστικές λειτουργίες του δήμου. «Ο δήμος ήταν ο λαός κατά την άσκηση της κυριαρχίας του, η *Ηλιαία* αποτελούσε μια απορροή του ίδιου του λαού, τα ηλιαστικά *Δικαστήρια* συνόψιζαν την *Ηλιαία*. Η *Βουλή* ήταν θεσμός που αντιπροσώπευε τις *φυλές* και τους *δήμους*, διοικητικές διαιρέσεις και υποδιαιρέσεις του λαού και είχε αρμοδιότητες προβουλευτικές, από τη μία μεριά, εκτελεστικές, από την άλλη»⁹. Η Αθηναϊκή Δημοκρατία παρουσίασε ένα οργανωμένο, δομημένο, αξιοκρατικό, λειτουργικό και παραγωγικό πολιτικό σύστημα μέσα στο οποίο οι πολίτες ζούσαν ευπρεπώς, αγωνίζονταν με έντιμο τρόπο και λάμβαναν αποφάσεις κρατικού ενδιαφέροντος. Η *άμεση* συμμετοχή του αθηναίου πολίτη στα κοινά και στις κρατικές υποθέσεις θεωρούνταν αναγκαία στο πολίτευμα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Όπως έλεγε ο Περικλής: «όποιον δεν παίρνει καθόλου μέρος σ' αυτά, τον θαρρούμε έναν άνθρωπο όχι ήσυχο μόνο άχρηστο».

Μέσω της *άμεσης* συμμετοχής στα κοινά η ιδιωτική ζωή του ατόμου, οι αντιλήψεις του και οι προθέσεις του ενσωματώνονται στη δημόσια ζωή και σχηματίζουν, ενεργοποιούν και διαμορφώνουν τη πολιτική ζωή των Αθηναίων. Ο σεβασμός στους νόμους της δημοκρατικής πόλης-κράτους αναδεικνυε τη παιδεία, το πολιτισμό και τη πίστη του Αθηναίου πολίτη στο δημοκρατικό πολίτευμα. «Οι άνθρωποι ολοκληρώνονταν και ζούσαν έντιμα ως πολίτες μόνο μέσα στην πόλη και μέσω αυτής, επειδή η ηθική και πολιτική υπάγονταν στη ζωή της πολιτικής κοινότητας»¹⁰. Οι πολίτες ενσάρκωναν την κυβέρνηση και ταυτίζονταν με την κρατική εξουσία κατά την συμμετοχή τους και την παρέμβασή τους στην εκκλησία του δήμου που ήταν και το κυρίαρχο όργανο. Ο πολίτης ήταν και μέτοχος της εξουσίας αλλά και εξουσιαζόμενος, κυβερνών και κυβερνώμενος¹¹. Οι νόμοι του κράτους ψηφίζονταν από τους πολίτες για τους πολίτες μετά από δημοκρατική συζήτηση για το κοινό καλό της κοινότητας. Οι Αθηναίοι αποφάσιζαν και επέβαλλαν στην ιδιωτική και δημόσια ζωή τους νόμους, όρια και κανόνες, αποδεικνύοντας κατά αυτόν τον τρόπο ότι η δημοκρατία σημαίνει ελεύθερη και ανοιχτή πολιτική ζωή, δικαιοσύνη και ίσες ευκαιρίες για όλους τους πολίτες που μετείχαν στα κοινά. «Η αρχή της κυβέρνησης ήταν η αρχή μιας μορφής ζωής: *άμεση συμμετοχή*»¹².

⁹ Μ. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σελ. 171.

¹⁰ Ν. Χέλντ, *Μοντέλα Δημοκρατίας*, σελ. 29.

¹¹ Μ. Σακελλαρίου, σελ. 148.

¹² Ν. Χέλντ, *Μοντέλα Δημοκρατίας*, σελ. 29.

1.4 ΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

«Από αυτά φανερώνεται ότι η πόλις είναι κάτι κατά φύσιν,
Και ότι ο άνθρωπος είναι από την φύση του πολιτικό ζώον»
Αριστοτέλης

Η δημοκρατία κατά την αριστοτελική έκφραση είναι «πολλαχώς λεγόμενον». Τα δημοκρατικά μοντέλα που έχουν εγκαθιδρυθεί στην ιστορία της θεωρητικής και πολιτικής ανάπτυξης της Δημοκρατίας, όπως η άμεση συμμετοχική Δημοκρατία, η Πολιτειακή Δημοκρατία έχουν υποστεί πολλές μεταβολές, είτε σημασιολογικές, είτε θεσμικές προκειμένου να επιτευχθεί μια πιο εξελιγμένη μορφή πολιτεύματος που θα ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες, προκλήσεις και συνθήκες. Η Δημοκρατία στη γένεσή της δεν υπήρξε φιλοσοφική ουτοπία ή θεωρητικό σχήμα αλλά πολιτική και κοινωνική πρακτική που υπαγορεύτηκε από τα σημεία των καιρών, από την ανάπτυξη του αυτοσυναισθήματος, το περίσσειμα της ελευθερίας και τη δίψα για κοινωνική δικαιοσύνη.¹³ Ο Αριστοτέλης περιγράφει με σπουδαίο τρόπο στα *Πολιτικά* (που γράφτηκαν 335-323 π.Χ.) τα πολιτικά ιδεώδη και τα βασικά χαρακτηριστικά της Δημοκρατίας.

«Βασική αρχή της δημοκρατίας είναι η ελευθερία, διότι αυτό συνήθως λένε, ότι μόνο σ' αυτό πολίτευμα απολαμβάνουν την ελευθερία και διότι κατεξοχήν στόχος της δημοκρατίας είναι η ελευθερία. Κύριο χαρακτηριστικό δε της ελευθερίας είναι ότι ο κάθε πολίτης γίνεται εκ περιτροπής και άρχων και αρχόμενος, διότι και το δημοκρατικό δίκαιο στηρίζεται στην κατ' αριθμόν και όχι στην κατ' αξίαν ισότητα και επομένως, αφού τέτοιο είναι το δίκαιο, την κυριαρχία έχει το πλήθος, και ό,τι αποφασίσουν οι περισσότεροι αυτό είναι το απόλυτο δίκαιο. Καθότι, όπως λένε, καθένας πολίτης πρέπει να έχει ίσα δικαιώματα. Συνεπώς στις δημοκρατίες μεγαλύτερη κυριαρχία έχουν οι άποροι παρά οι εύποροι, γιατί είναι οι περισσότεροι και κυριαρχεί η γνώμη των περισσοτέρων.

Το πρώτο λοιπόν χαρακτηριστικό της ελευθερίας είναι αυτό, το οποίο όλοι οι δημοκρατικοί θεωρούν ως τον κατεξοχήν όρο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι να ζει κάποιος όπως θέλει, αφού αυτό ισχυρίζονται πως είναι αποτέλεσμα της ελευθερίας μιας και αποτέλεσμα της δουλείας το να ζει

¹³ Μ. Δραγώνα- Μονάχου, Δημοκρατία και ανθρώπινα δικαιώματα, στο: Παπαδής, Δ. , Το ανθρώπινο πρόσωπο της Δημοκρατίας, σελ. 39.

ο δούλος όχι όπως θέλει. Αυτό λοιπόν είναι το δεύτερο χαρακτηριστικό της δημοκρατίας, από εδώ προέκυψε η αρχή κατά την οποία ο πολίτης δεν υπόκειται σε καμία απολύτως εξουσία. Αν μάλιστα αυτό δεν είναι δυνατόν, τότε να λαμβάνει με τη σειρά του ο κάθε πολίτης την εξουσία. Και κατ' αυτόν τον τρόπο η δημοκρατική αυτή αρχή προσθέτει το κύρος της στην ελευθερία, η οποία θεμελιώνεται επί της ισότητας των πολιτών».¹⁴

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι δύο θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας είναι η ισότητα και η ελευθερία. Ο πολίτης κατέχει κυρίαρχη θέση στην αρχαία ελληνική πόλη και καθορίζει τις αρχές της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας. Όλοι οι πολίτες είναι εκλογείς και έχουν το δικαίωμα να είναι και εκλόγιμοι. Κάθε πολίτης έχει ίσα δικαιώματα ως αριθμός και όχι για την αξία του. Η ελευθερία είναι μια πολιτική, κοινωνική και ηθική αξία, αφού αποτελεί προϋπόθεση για την πολιτική και κοινωνική δραστηριότητα και οδηγεί τον δούλο από τον κακό κόσμο της δουλείας στο δρόμο της αρετής που ταυτίζεται με την ελευθερία. Όλοι οι πολίτες ανεξαρτήτως κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, πρέπει να έχουν ίσα δικαιώματα στη λήψη αποφάσεων για τον καθορισμό της κρατικής πολιτικής, γεγονός που κατατάσσει την Δημοκρατία στο βάθρο του πιο ριζοσπαστικού πολιτεύματος σε αντιδιαστολή με την τυραννία ή την ολιγαρχία. Το εξέχον χαρακτηριστικό της αθηναϊκής δημοκρατίας από τον 5^ο έως τον 4^ο αιώνα π.Χ. είναι το δικαίωμα άσκησης εξουσίας και συμμετοχής στα κοινά των πολιτών που αποτελούν την πλειοψηφία του λαού, δηλαδή των φτωχών. Σύμφωνα με την αριστοτελική θεωρία οι πολλοί αμαθείς ή άποροι κρίνουν ορθότερα από τους ολίγους σοφούς ή εύπορους όταν πρόκειται για κοινωνικοπολιτικά ή οικονομικά θέματα που τους πληγούν. Σ' αυτό το σημείο διακρίνονται τρία βασικά γνωρίσματα της δημοκρατίας, εκ των οποίων τα δύο είναι ποιοτικά, η ελευθερία και η οικονομική κατάσταση, και το τρίτο είναι ποσοτικό, ο αριθμός των φορέων της εξουσίας.¹⁵ Ένα άλλο επίσης πολύ σημαντικό κριτήριο είναι η διασφάλιση του δικαιώματος του «να ζει κάποιος όπως θέλει» χωρίς να υπόκειται σε οποιαδήποτε εξουσία, υπό τον όρο ότι η ελευθερία του ενός πολίτη να μη θίγει άδικα την ελευθερία του άλλου.

Το δημοκρατικό πολίτευμα συγκρούεται με το κατεστημένο της περιθωριοποίησης της λαϊκής τάξης ή της τάξης των φτωχών, φαύλων, αμαθών και αναθεωρεί,

¹⁴ Αριστοτέλους, Πολιτικά, Βιβλίο Ζ'. 1317 α, στ.44.

¹⁵ Δ. Παπαδής, σελ. 22.

τροποποιεί και ενσωματώνει όλους τους πολίτες σε μια πολιτεία δικαίου και ίσης μεταχείρισης αποδεδειγμένης από τα δεινά της δουλείας. Ο Αριστοτέλης προσθέτει πέραν των πολιτικών και ηθικών όρων και κοινωνιολογικούς όρους στις θεσμικές ιδιαιτερότητες της δημοκρατίας προσδίδοντας στον όρο δημοκρατία μία πολύ ευρύτερη διάσταση, η οποία εσσωκλείει διάφορες μορφές και είδη της δημοκρατίας, όπως τονίζονται στο επόμενο κεφάλαιο.

1.5 ΟΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Η δημοκρατία στην αριστοτελική θεωρία αναλύεται και εκτιμάται υπό διάφορες οπτικές. Ο Αριστοτέλης διέκρινε τέσσερις διαφορετικές μορφές δημοκρατίας, οι οποίες αντιπαραβάλλονται με μορφές που συνάδουν με τη δικαιοσύνη, το ορθό και ενάρετο μέσα στην πολιτειακή κοινότητα. Από αυτές τις μορφές της δημοκρατίας, άλλες αναφέρονται στα ξεχωριστά κριτήρια των διαφορετικών μορφών, άλλες αφορούν τους όρους που άλλοτε ευνοούν και άλλοτε εμποδίζουν τις δημοκρατικές πρακτικές και άλλες φωτίζουν εκείνες τις πτυχές που φανερώνουν το πως η ύπαρξη διαφόρων ειδών δημοκρατίας επιτυγχάνει ωφέλιμα αποτελέσματα για το κοινό καλό. «Αυτό που διακρίνει την μια μορφή δημοκρατίας από την άλλη είναι ο βαθμός αποκλίσεως από την ορθή δημοκρατία. Υπάρχει μια φθίνουσα καμπύλη στην διαδοχή των μορφών της δημοκρατίας που καταλήγει στην χειρότερη μορφή εκείνη όπου όλες οι αρχές καταλύονται».¹⁶

Η αριστοτελική θεωρία αναπτύσσεται στα πλαίσια της ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης της έννοιας του πολίτου και της έννοιας του πολιτικού, δηλαδή στον αριθμό των κυβερνώντων, κυρίως αν κυβερνούν πολλοί ή λίγοι ή αν εξουσιάζει μόνο ένας, και στο αν η διακυβέρνηση στοχεύει στο κοινό συμφέρον ή μόνο στο συμφέρον των αρχόντων.¹⁷ Η ορθή δημοκρατία αποβλέπει στο κοινό καλό, τα υπόλοιπα πολιτεύματα θεωρούνται *παρεκτροπές* των ορθών μορφών, αποτυχημένα και

¹⁶ Τ. Πεντζοπούλου- Βαλαλά, Το ανθρώπινο πρόσωπο της δημοκρατίας, στο Παπαδής, Δ. σελ. 162.

¹⁷ Μ. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 40.

δεσποτικά.¹⁸ Κοινό γνώρισμα των ειδών δημοκρατίας είναι ο σεβασμός στους νόμους και η αρετή του πολίτη να γνωρίζει να κυβερνά και να κυβερνάται. Οι δημοκρατικές μορφές ξεχωρίζουν μεταξύ τους βασικά ανάλογα με την κοινωνική σύνθεση και κατάταξη των πολιτών στην πολιτειακή κοινότητα, η οποία προέκυπτε από το βεληνεκές των περιουσιακών στοιχείων, την ευγενή καταγωγή των πολιτών και την κυβερνητική τους ικανότητα. Για παράδειγμα οι γεωργοί ή οι κτηνοτρόφοι, οι οποίοι δεν αποκλείονται ως τάξη από τις δημοκρατικές πρακτικές, επειδή ζούσαν μακριά από το αστικό κέντρο και οι υποχρεώσεις τους δεν τους επέτρεπαν να συμμετέχουν συχνά στην εκκλησία του δήμου, μόνο υπό την προϋπόθεση της αποζημίωσης είχαν το δικαίωμα πολιτικής συμμετοχής και πρόσβασης στα κυβερνητικά αξιώματα. Η τάξη των ημερομίσθιων, των χειρωνακτών και των εμπόρων συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις και τη διαχείριση των κοινών υποθέσεων χωρίς πρόβλημα εφόσον τα περιουσιακά τους στοιχεία και το εισόδημά τους ξεπερνούν το κατώτερο όριο και η παρουσία τους στην εκκλησία τους δήμου είναι πιο συχνή επειδή κατοικούν και απασχολούνται κοντά στην αγορά.¹⁹ Η πλήρης συμμετοχή όλων των μελών τους δήμου θεωρείται η ακραία δημοκρατία όπως την αποκαλεί ο Αριστοτέλης. Σε πολιτικοοικονομικό επίπεδο η ακραία δημοκρατία βασίζεται στην πολιτική ισότητα όλων των πολιτών και στην έμμισθη πολιτική απασχόληση. Οι φτωχοί αποζημιώνονται για την πολιτική τους συμμετοχή και μ' αυτά τα κριτήρια ο λαός γίνεται κυρίαρχος, ιδιαίτερα αφού οι πλούσιοι επικεντρώνονται στην διεκπεραίωση των οικονομικών τους συναλλαγών και απουσιάζουν από τις πολιτικές συζητήσεις. «Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ακραίας δημοκρατίας είναι η έλλειψη της κυριαρχίας του νόμου αφενός και αφετέρου η κυριαρχία των δημαγωγών, οι οποίοι προκαλούν συνεχώς νέες λαϊκές αποφάσεις και θέτουν στη θέση της κυριαρχίας του νόμου την ασταθή, σχεδόν απρόβλεπτη, ασυγκράτητη κυριαρχία της ψήφου».²⁰ Η ακραία αυτή μορφή της δημοκρατίας δεν τηρεί τους νόμους δικαίου, το λαϊκό στοιχείο και η μεσαία τάξη υπερτιμούνται και ευνοούνται εις βάρος των ολίγων χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το κοινό καλό και η διακυβέρνηση εξαρτάται από την στιγμιαία διάθεση και την εκάστοτε αλλοπρόσαλλη γνώμη.

Ο Αριστοτέλης περιγράφει διαφορετικές μορφές δημοκρατιών με αρκετά ολιγαρχικά χαρακτηριστικά: « Δήμος, στον οποίον οι μεν εύποροι μετέχουν δικαιούμενοι και

¹⁸ M. Schmidt, σελ. 40.

¹⁹ Μ. Σακελλαρίου, Η Αθηναϊκή Δημοκρατία, σελ. 342.

²⁰ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 44.

δυνάμενοι, οι δε άποροι δεν μετέχουν, έστω και δικαιούμενοι, και ο οποίος συνεδριάζει σπάνια, αρχές με αυξημένες αρμοδιότητες, αριθμός εκλόγιμων σ' αυτές περιορισμένος ενδεχομένως με το κριτήριο της ευγένειας»²¹ Οι εξαιρετικές καινοτομίες του αθηναϊκού πολιτεύματος στηρίζονταν και σε μεγάλο βαθμό στον αποκλεισμό. Δικαίωμα ψήφου και συμμετοχής στα κοινά είχαν οι άντρες Αθηναίοι άνω των 20 χρονών, σε αντίθεση με τις γυναίκες που δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Η αθηναϊκή δημοκρατία ήταν πατριαρχική, η πολιτική ζωή ήταν υπόθεση των ενήλικων αρρένων. Από τα πολιτικά δρώμενα αποκλείονταν ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων της Αθήνας. Οι μέτοικοι, μια τάξη αθηναίων πολιτών που είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα πριν από αρκετές γενεές δεν μπορούσε να συμμετάσχει στα κοινά. Η πιο περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα τύχαινε να είναι οι δούλοι, οι οποίοι κάλυπταν ένα μεγάλο ποσοστό του αθηναϊκού πληθυσμού. Οι αποκλίσεις και παρεκκλίσεις από τις θεμελιώδεις αρχές και αξίες του κράτους δικαίου οδηγούν σε επικίνδυνες ατραπούς και παρόδους γεγονός που επιφυλάσσει την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Όπως αναφέρει ο Χελντ: «οι κλασικές αντιλήψεις περί της πολιτικής ισότητας απείχαν πολύ από τις ιδέες για ίση εξουσία για όλους τους ενήλικες, η πολιτική ισότητα ήταν μια μορφή ισότητας για άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης, αλλά ακόμα και τότε η ισότιμη κοινωνική θέση δεν σήμαινε και την δυνατότητα άσκησης ισοδύναμης πολιτικής επιρροής. Η θρυλική αθηναϊκή δημοκρατία συνδεόταν στενά με αυτό που θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει τυραννία των πολιτών».²²

Αυτός ο τρόπος προσέγγισης του πολιτειακού σχήματος της δημοκρατίας που παρουσιάζει ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά, αφενός εισάγει το άτομο σε ένα κράτος δικαίου, με ηθικές αξίες, με ίσα δικαιώματα, με νόμους που προστατεύουν τον πολίτη και συμβάλουν για το ευ ζην, για την ευδαιμονία όλων των πολιτών, αφετέρου δείχνει να κρατάει μια απόσταση από τη δημοκρατία και να διερευνά την οπτική ενός συνδυασμού των δύο πολιτευμάτων που αποδεικνύεται να ταιριάζουν στην ιδιοσυγκρασία των Αθηναίων, δηλαδή τη δημοκρατία και την ολιγαρχία. «Με τον συνδυασμό των δύο πολιτευμάτων, λέει ο Αριστοτέλης, για τον οποίο η μέση οδός αποτελεί κεντρικό όρο της πολιτικής σκέψης, ισοπεδώνονται και εξουδετερώνονται επικίνδυνες τάσεις και των δύο καθεστώτων. Αυτό συμβαίνει π.χ. με την στελέχωση των δημοσίων αξιωμάτων μέσω της διαδικασίας των εκλογών (συνεπώς βάσει μιας

²¹ Μ. Σακελλαρίου, σελ. 342.

²² Ν. Χελντ, Μοντέλα δημοκρατίας, σελ. 35.

ολιγαρχικής αρχής αντί για τη δημοκρατική κατανομή των αξιωμάτων με κλήρο) και ανεξαρτήτως από το κριτήριο της περιουσίας, δηλαδή με μια δημοκρατική αρχή στη θέση της ολιγαρχικής που προϋπέθετε την ύπαρξη μεγάλης περιουσίας.»²³ Από τις θεωρητικές θέσεις της σκέψης του Αριστοτέλη σχετικά με τη δημοκρατία συνάγεται ότι το δημοκρατικό πολίτευμα μπορεί να καταστεί βιώσιμο όταν η ορθή πολιτειακή μορφή κυβέρνησης συνδυαστεί με ολιγαρχικά και αριστοκρατικά χαρακτηριστικά. Η σωτηρία της δημοκρατίας προϋποθέτει «νόθευση», διαφορετικά «η δημοκρατία μπορεί να καταλήξει στην τυραννία της κοινής γνώμης που θα είναι πιο καταπιεστική από την απολυταρχία των παλαιών μοναρχών και στην εξάλειψη κάθε σφαίρας δραστηριοτήτων».²⁴

Η δημοκρατία καθώς φαίνεται, εμποτίζεται από την ανισότητα, την ανομοιομορφία και την αντιπαράθεση των ιδεών, κύριο μέλημά της όμως είναι η ισότητα, η λαϊκή κυριαρχία, η ελευθερία και η αναγνώριση της υπεροχής του νόμου έναντι του άρχοντος. Ίσως ο Αριστοτέλης χωρίς να το έχει αποσαφηνίσει τελείως, να συνέλαβε το διαλεκτικό σχήμα σύμφωνα με το οποίο η δημοκρατία δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την άρνησή της που είναι συνυφασμένη με την ύπαρξή της.²⁵

1.3 ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της αθηναϊκής δημοκρατίας που την ξεχωρίζει από την σύγχρονη δημοκρατία είναι η άμεση επικοινωνία μεταξύ των πολιτικών αρχηγών, των φορέων των πολιτικών θεσμών και του λαού. Η face-to-face αθηναϊκή μορφή πολιτεύματος ήταν μια δημοκρατία του προφορικού λόγου και όχι του γραπτού, της λαϊκής κυριαρχίας και της λαϊκής βούλησης. Η λαϊκή κοινή γνώμη λάμπει δια της ενεργής παρουσίας της στην εκκλησία του δήμου και δεν χάνεται δια της εξαναγκαστικής απουσίας της από μείζον πολιτικά και πολιτειακά θέματα, όπως συνηθίζεται σήμερα. Η σύγχρονη δημοκρατία απαξιώνει και περιορίζει την λαϊκή κυριαρχία π.χ. μέσω της λήψης αποφάσεων για εθνικές, οικονομικές ή νομοθετικές

²³ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 45.

²⁴ Α. Μπαγιονάς, Η σωτηρία της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη, στο: Παπαδής, Δ., σελ. 69.

²⁵ Α. Μπαγιονάς, στο: Παπαδής, Δ. σελ. 70.

υποθέσεις από ένα εξειδικευμένο σύνολο ανθρώπων, που αποτελούν την λεγόμενη ελίτ. Σύμφωνα με τον Moses Finley, όπως περιγράφεται στην *Πολιτική ζωή στον αρχαίο κόσμο*, η αθηναϊκή δημοκρατία δεν φέρει ουδεμία ομοιότητα με το σύγχρονο δημοκρατικό πολίτευμα.

«Δεν υπήρχαν οργανωμένα κόμματα ούτε κυβέρνηση με την έννοια μιας διορισμένης ή εκλεγμένης ομάδας αντρών, που να έχει για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα επίσημα το δικαίωμα ή την υποχρέωση να υποβάλλει προτάσεις στην εκκλησία του δήμου και να έχει επίσης λίγο ως πολύ το απεριόριστο δικαίωμα να λαμβάνει δεσμευτικές αποφάσεις. Σίγουρα η εκκλησία του δήμου, όταν συγκεντρωνόταν λίγο μετά την ανατολή του ηλίου, έβρισκε συχνά ένα έτοιμο νομοσχέδιο που είχε συνταχθεί από τη βουλή. Αλλά αυτή η συνέλευση των 500 ανδρών, που εκλέγονταν με κλήρο και άλλαζαν κάθε χρόνο, δεν ήταν κυβέρνηση με την σημερινή έννοια, παρόλο που ασχολούνταν με όλο το φάσμα των διοικητικών εργασιών και προετοίμαζε την νομοθεσία. Ούτε επίσημη αντιπολίτευση υπήρχε. Οι εναλλακτικές προτάσεις προέρχονταν από ένα μικρό κύκλο πολιτικών, για τον οποίο δεν υπάρχει επίσημη ονομασία, καθώς δεν επρόκειτο για οργανωμένη ομάδα. Αυτοί οι πολιτικοί προσπαθούσαν να περάσουν τις προτάσεις τους στη βουλή και την εκκλησία του δήμου. Στο τέλος η εκκλησία του δήμου ήταν ελεύθερη κάθε πρόταση, απ' όπου κι αν προερχόταν, να τη δεχτεί, να τη συμπληρώσει ή να την απορρίψει. Μια μαζική συγκέντρωση αρκετών χιλιάδων αντρών που είχαν συγκεντρωθεί γι' αυτό το συγκεκριμένο θέμα και άκουγαν τους ρήτορες- άντρες που έπαιρναν το λόγο χωρίς να κατέχουν κάποιο αξίωμα και χωρίς να τηρούν το επίσημο τελετουργικό και υποχρεώσεις, και που αποφάσιζαν στη συνέχεια δι' ανατάσεως της χειρός, κι όλα αυτά σε μία μέρα. (...) Δεν υπήρχε υποχρέωση ενιαίας στάσης των βουλευτών ούτε κανένας μηχανισμός που να καθορίζει εκ των προτέρων το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, ανεξάρτητα από την εξέλιξη των συζητήσεων».²⁶

Μια πιο ρομαντική περιγραφή της αθηναϊκής δημοκρατίας μας δίνει ο Ζαν- Ζακ Ρουσσώ στο *Κοινωνικό συμβόλαιο*:

«Στην αρχαία Ελλάδα ο λαός έφερνε σε πέρας όλες τις υποθέσεις μόνος του. Ήταν διαρκώς συγκεντρωμένος στην αγορά. Ζούσε σε ένα ήπιο κλίμα, η απληστία του ήταν άγνωστη, τις εργασίες διεκπεραίωναν οι δούλοι, η πιο σημαντική του απασχόληση ήταν η ελευθερία του».²⁷

²⁶ Finley, M., *Das politische Leben in der antiken Welt*, σελ. 99.

²⁷ Ρουσσώ, Ζ-Ζ., *Κοινωνικό συμβόλαιο*, Βιβλίο III, κεφ. 15.

Στο έργο του Πολιτεία ο Πλάτωνας ασκεί σκληρή κριτική στη δημοκρατία και «την χαρακτηρίζει ως ένα από τα πολιτεύματα της παρακμής».²⁸ Ο δημοκρατικός άνθρωπος είναι για τον Πλάτωνα «απρόβλεπτος σαν τον κλήρο που αποφασίζει στην ακραία δημοκρατία την επάνδρωση των δημόσιων αξιωμάτων».²⁹ Δίχως προβληματισμούς και στόχους ζει σύμφωνα με τον Πλάτωνα ο δημοκρατικός άνθρωπος αλλά ορμώμενος από τις διαθέσεις του και τις εκάστοτε ανάγκες του.

«Έτσι λοιπόν, είπα εγώ, βγάζει μια ζωή κάνοντας καθημερινά το χατίρι της μιας ή της άλλης επιθυμίας, όπως του έρχονται, άλλοτε μεθώντας με κρασί και με τους ήχους του αυλού, άλλοτε πίνοντας μόνο νεράκι, προσπαθώντας να αδυνατίσει, άλλοτε πάλι γυμνάζοντας το κορμί του, άλλοτε μη κάνοντας τίποτα και αδιαφορώντας για τα πάντα, κι άλλοτε παριστάνοντας ότι ασχολείται τάχα με τη φιλοσοφία. Συχνά μπαίνει στην πολιτική, πετάγεται απάνω και λέει και κάνει ό,τι του έρθει, αν προς στιγμήν νιώσει θαυμασμό για κάποιους στρατιωτικούς, στρέφεται κατά 'κει, αν πάλι για κάποιους επιχειρηματίες, στρέφεται στη δική τους δραστηριότητα, κι ούτε τάξη καμία υπάρχει στη ζωή του ούτε εσωτερική συνοχή, αλλά χαρακτηρίζοντας αυτή τη ζωή γλυκιά, ελεύθερη και τρισευτυχισμένη, δεν την αλλάζει με τίποτα».³⁰

Η αθηναϊκή δημοκρατία απέκτησε πολλούς ένθερμους υποστηρικτές που εξυμνούσαν τις καινοτομίες του πολιτεύματος, όπως την καλλιέργεια αρετών του πολίτη μέσω της ενεργούς συμμετοχής του στα κοινά, την ισχύ της λαϊκής βούλησης, την ύπαρξη ενός κράτους κυριαρχίας του νόμου και φυσικά την θεμελιώδη αξία της ελευθερίας, το «να ζει κανείς όπως θέλει». Στη θεωρία των πολιτειακών μορφών του Αριστοτέλη περιέχεται βεβαίως και σκληρή κριτική. Ιδίως η μορφή της ακραίας δημοκρατίας κατακρίθηκε, ότι υποβάθμιζε την κυριαρχία του νόμου και δεν υπηρετούσε το κοινό καλό. Θεωρήθηκε ως μια πολιτειακή μορφή πλήρης μειονεκτημάτων, η οποία δεν εκπλήρωσε το στόχο του κράτους που ήταν η διασφάλιση της ενάρετης ζωής των πολιτών της Αθήνας. Η αποτυχία αμβλύνεται όσο το πολίτευμα πλησιάζει την «ακραία, αχαλίνωτη κυριαρχία της εκκλησίας του δήμου»³¹ και η δημοκρατία αποκλίνει κατά πολύ από το πρότυπο της ορθής πολιτείας. Η συνηγορία υπέρ της

²⁸ M. Schmidt, σελ. 46.

²⁹ M. Schmidt, σελ. 47.

³⁰ Πλάτωνας, Πολιτεία 561 cd. Στο: Schmidt, M., Θεωρίες δημοκρατίας, σελ. 59.

³¹ M. Schmidt, Θεωρίες δημοκρατίας, σελ. 59.

δουλείας μέσω του αποκλεισμού των δούλων από κάθε πολιτική δραστηριότητα και η νομιμοποίηση των άνισων δυνατοτήτων συμμετοχής ανδρών και γυναικών είναι βασικά σημεία της αθηναϊκής δημοκρατίας που έδωσαν το εναρκτήριο λάκτισμα για την αμφισβήτηση της ύπαρξης ενός κράτους δικαίου. Όμως, όποιος θεωρεί ότι η αθηναϊκή δημοκρατία είναι ένα πολίτευμα που φέρει μόνο ολιγαρχικά στοιχεία, που απορρίπτει τις ίσες αξίες και δικαιώματα των πολιτών και δεν μεροληπτεί για το κοινό συμφέρον, ξεχνά την μεγάλη συμβολή της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας στην εξέλιξη και διαμόρφωση των σύγχρονων συνταγματικών δημοκρατιών. Η αθηναϊκή δημοκρατία συμπεριλαμβανομένων των ελλείψεων ή αποκλίσεων της είναι η πρώτη μορφή δημοκρατικής κυβέρνησης. Η αριστοτελική θεωρία της δημοκρατίας αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για την δημιουργία νέων πολιτικών συστημάτων, ανέτρεψε το θεσμικό, κοινωνικό και πολιτικό κατεστημένο και πρότεινε έναν νέο τρόπο ζωής. Επιπλέον παραδίδει στους μεταγενέστερους μελετητές τα βασικά εργαλεία παρατήρησης της λειτουργίας μιας πολιτικής οργάνωσης. Ανοίγει ένα παράθυρο επιστημονικού διαλόγου με σκοπό την αναζήτηση της καταλληλότερης μορφής πολιτεύματος και ερευνά το ενδεχόμενο συνδυασμού ετεροειδών πολιτικών δυνάμεων, σημεία της αριστοτελικής θεωρίας τα οποία ακόμη και σήμερα αποδεικνύονται χρήσιμα και επίκαιρα.

2. ΛΕΒΙΑΘΑΝ, Η ΜΟΡΦΗ ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΜΑΣ ΧΟΜΠΣ

«Όλα τα θεμέλια του νεοτελικού κόσμου που μας συνέχουν ως όντα και ως πολιτισμό, καταρρέουν. Και στην κατάρρευσή του ο αποξενωμένος άνθρωπος, ξαναγίνεται, ο προσυμβολαιακός λύκος του Χομπς».

Άλκης Ρήγος

Δέσμιος των πολιτικών, θρησκευτικών και κοινωνικών διαταραχών που προκάλεσε ο αγγλικός εμφύλιος πόλεμος τον 17^ο αιώνα παρέμεινε ο Χομπς στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει την έννοια δημοκρατία και να παρουσιάσει ένα σύστημα αξιών εντός

μιας απειλούμενης από πολέμους και καθοδηγούμενης από θρησκευτικές προκαταλήψεις πολιτείας. *Λεβιάθαν*, ονόμασε ο Χομπς ένα εκκλησιαστικό και πολιτικό κράτος, όνομα που δανείστηκε από την εβραϊκή γλώσσα και «σημαίνει θαλάσσιο κήτος και υποδηλώνει τον ακαταμάχητο κυρίαρχο» καθώς και «την υπεροχή του απόλυτου μονάρχη».³² Αξίζει σ' αυτό το σημείο να αποδοθεί ο τρόπος με τον οποίο ο Χομπς περιγράφει το δημιούργημά του, την πολιτεία *Λεβιάθαν*.

«Η τέχνη προχωρεί ακόμη περισσότερο μιμούμενη εκείνο το έλλογο και πιο θαυμαστό έργο της φύσης, τον άνθρωπο. Γιατί με την τέχνη δημιουργείται αυτός ο μεγάλος ΛΕΒΙΑΘΑΝ, που αποκαλείται ΠΟΛΙΤΕΙΑ ή ΚΡΑΤΟΣ (στα λατινικά CIVITAS) που δεν είναι παρά ένας τεχνητός άνθρωπος, αν και μεγαλύτερου αναστήματος και δύναμης από όσο ο φυσικός, στην προστασία και τη διασφάλιση του οποίου αποσκοπεί, σε αυτόν η *κυριαρχία* είναι μια τεχνητή ψυχή, καθόσον δίνει ζωή και κίνηση σε ολόκληρο το σώμα, οι *δημόσιοι λειτουργοί*, καθώς και οι άλλοι *αξιωματούχοι* της δικαστικής και της εκτελεστικής εξουσίας είναι οι τεχνητές αρθρώσεις, η *ανταμοιβή* και η *τιμωρία* (με τις οποίες κάθε αρμός και μέλος προσδέονται στην έδρα της κυριαρχίας ώστε να παρακινούνται για να επιτελούν το καθήκον τους) είναι όπως τα νεύρα που λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο στο φυσικό σώμα.»³³

Το *Λεβιάθαν* πραγματεύεται θέματα που αφορούν την πολιτική, τη θρησκεία και την εξουσία βασιζόμενο στον «θεμελιώδη υλισμό και την μηχανιστική αντίληψη που πρυτανεύουν στη φιλοσοφία του Χομπς».³⁴ Η φιλοσοφία, σύμφωνα με τον Χομπς, «είναι η τέλεια γνώση των πραγμάτων, που αποτελεί προϊόν του γνήσιου λογισμού με τη μεθοδική άσκηση των λογικών δυνάμεων του ανθρώπου».³⁵ Ο Χομπς πρέσβευε τον ορθολογικό υλισμό και στο *Λεβιάθαν* «εξίσωσε την γνώση των πραγμάτων με την ισχύ που περιλαμβάνει την πολιτική εξουσία».³⁶ Η χομπσιανή θεωρία αντιτίθεται στην αριστοτελική φιλοσοφία την οποία ο Χομπς θεωρούσε «ονειροπόλημα μάλλον παρά επιστήμη»³⁷ επιμένοντας στην αποκλειστική πραγματικότητα της ύλης. Ο Χομπς, αν και άσκησε δριμεία κριτική στην αρχαία

³² Κιτρομηλίδης, Π. Μ., Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων, σελ. 61.

³³ Hobbes, T., *Λεβιάθαν ή η ύλη, η μορφή και η εξουσία μιας πολιτείας εκκλησιαστικής και πολιτικής*, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας(επιμ.), *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους*, σελ.68.

³⁴ Κιτρομηλίδης, Π. Μ., σελ. 66.

³⁵ Κιτρομηλίδης, Π. Μ., σελ. 66.

³⁶ Κιτρομηλίδης, Π. Μ., σελ. 66.

³⁷ Κιτρομηλίδης, Π. Μ., σελ. 67.

ελληνική φιλοσοφία και στον Αριστοτέλη θεμελίωσε τις απόψεις του περί εξουσίας και πολιτικής βασιζόμενος στην αριστοτελική θεωρία των πολιτειακών μορφών της δημοκρατίας κάνοντας διαχωρισμό μεταξύ μοναρχίας, αριστοκρατίας και δημοκρατίας. Η διαφορά αυτών των μορφών εξουσίας εντοπίζεται στη «διαφορετικότητα του κυριάρχου ή του προσώπου που εκπροσωπεί όλα τα μέρη του συνόλου και τον καθένα ξεχωριστά».³⁸ Ορίζει την δημοκρατία ως ένα πολίτευμα με βασικό χαρακτηριστικό την άσκηση εξουσίας από το σύνολο των πολιτών που συμμετέχουν στις ανοιχτές συζητήσεις της εκκλησίας του δήμου και χαρακτηρίζει μοναρχική τη μορφή της πολιτείας που εκχωρεί το δικαίωμα άσκησης εξουσίας σε ένα πρόσωπο, τον κυρίαρχο. Ο Χομπς προτείνει παρακάτω τον τρόπο λειτουργίας ενός κράτος δικαίου που μάχεται για το δημόσιο συμφέρον και το κοινό καλό και περιγράφει ένα συμβόλαιο που συνάπτουν οι πολίτες με σκοπό να μεταβιβάσουν τα δικαιώματά τους σε μια μοναδική εξουσία, την οποία εξουσιοδοτούν να δρα εκ μέρους τους.

«Να ορίσουν έναν άνθρωπο ή μια συνέλευση ανθρώπων να φέρει το πρόσωπό τους και ο καθένας να παραδέχεται και να αναγνωρίζει τον εαυτό του ως αυτουργό όλων όσα εκείνος που φέρει με τον τρόπο αυτό τα πρόσωπά τους θα ενεργήσει ή θ προκαλέσει την ενέργειά τους ως προς εκείνα τα ζητήματα που αφορούν την κοινή ειρήνη και ασφάλεια. Και να υποτάξουν τις θελήσεις, ο καθένας τη δική του θέληση στη θέληση του τελευταίου και τις κρίσεις τους στην κρίση του. Πρόκειται για κάτι περισσότερο από συναίνεση ή συμφωνία. Πρόκειται για την πραγματική ενότητα όλων τους σε ένα και το αυτό πρόσωπο, που δημιουργείται με τη σύμβαση του κάθε ανθρώπου με τον κάθε άνθρωπο, κατά τέτοιο τρόπο ως εάν να έλεγε ο κάθε άνθρωπος προς τον άλλον: εξουσιοδοτώ και εκχωρώ το δικαίωμα της αυτοκυβέρνησης μου σε αυτό τον άνθρωπο ή σε αυτή τη συνέλευση, υπό τον όρο ότι κι εσύ θα εκχωρήσεις το δικαίωμά σου σε αυτόν και θα εξουσιοδοτήσεις όλες του τις πράξεις με τον ίδιο τρόπο. (...) Και σε αυτόν συνίσταται η ουσία της πολιτείας, η οποία είναι ένα πρόσωπο, στις πράξεις του οποίου ένα μεγάλο πλήθος ατόμων, με τις αμοιβαίες συμβάσεις του ενός με του άλλο, έχουν γίνει το καθένα, αυτουργοί με σκοπό να μπορεί αυτό να χρησιμοποιεί τη δύναμη και τα μέσα όλων τους κατά τρόπο που θα θεωρήσει πρόσφορο για την ειρήνη και την κοινή ασφάλειά τους.

³⁸ M. Schmidt, *Θεωρίες της δημοκρατίας*, σελ. 66.

Αυτός που φέρει το πρόσωπο αυτό αποκαλείται ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ και λέγεται ότι έχει την κυρίαρχη εξουσία και κάθε άλλος εκτός από αυτόν, ΥΠΗΚΟΟΣ του».³⁹

Η συμφωνία ανάμεσα στους ανθρώπους, κατά την άποψη του Χομπς, είναι απαραίτητη προκειμένου να εξασφαλιστεί η ασφάλεια και η ειρήνη της πολιτείας, Λεβιάθαν. Όταν τα άτομα απεμπολήσουν τα δικαιώματά τους, αναθέτοντας την εξουσία σε ένα κυρίαρχο, ο οποίος επιβάλλει νόμους και κανόνες προς αποδοχή και τήρηση, τότε είναι εφικτή η νόμιμη και αποτελεσματική λειτουργία ενός κράτους. Η νομιμοποίηση της εξουσίας ενάγεται στο κοινωνικό συμβόλαιο που συνάπτεται από τους πολίτες. Μέσω του συμβολαίου εξουσιοδοτείται ο κυρίαρχος με το δικαίωμα να απαιτεί υπακοή από τους πολίτες, δηλαδή τους υπηκόους του, ώστε να διασφαλιστεί η κοινωνική και πολιτική τάξη. Προκύπτει μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ πολιτών και κράτους: η σχέση του κυρίαρχου και υπηκόου. «Ένα πλήθος ανθρώπων γίνεται Ένα πρόσωπο, όταν εκπροσωπούνται από έναν άνδρα, ή ένα πρόσωπο».⁴⁰ Όταν ο Χομπς περιγράφει τη μορφή της μοναρχίας, αναφέρεται σε ένα σύστημα ενότητας και αλληλοϋποστήριξης υπό το σκήπτρο ενός μονάρχη, ο οποίος είναι υπεύθυνος για τη προστασία όχι μόνου του ιδιωτικού αλλά και του δημόσιου συμφέροντος. Μόνο σε ένα μοναρχικό πολίτευμα συμπίπτει «το προσωπικό συμφέρον με το κοινό, γιατί ο πλούτος, η δύναμη και η τιμή ενός μονάρχη προκύπτουν αποκλειστικά και μόνο από τον πλούτο, την ισχύ και την υπόληψη των υπηκόων του».⁴¹

Ο Χομπς υποστηρίζει ότι ένα κράτος ή μια κοινωνία χωρίς μια κοινή εξουσία οδηγεί σε πόλεμο και ο κάθε άνθρωπος στρέφεται ενάντια στον συνάνθρωπό του στην προσπάθειά του να επιβιώσει. Στο Λεβιάθαν ο Χομπς απεικονίζει τους ανθρώπους ως εγωιστικά πλάσματα, που κύριο μέλημά τους είναι «η αυτοσυντήρησή τους και μερικές φορές μόνο η απόλαυσή τους».⁴² Η διαρκής επιθυμία του ανθρώπου για ευημερία, ο αγώνας για την εξασφάλιση μιας ισχυρής κοινωνικής θέσης και οι αέναες συγκρούσεις συμφερόντων προσδιορίζουν το είναι των ανθρώπινων σχέσεων.

Μέσα σ' αυτή την απαισιόδοξη ανθρωπολογική προσέγγιση του ανθρώπου βρίσκεται η αφετηρία της πολιτικής φιλοσοφίας του Χομπς. Η πάλη μεταξύ των ανθρώπων για

³⁹ Hobbes, T., Λεβιάθαν ή η ύλη, η μορφή και η εξουσία μιας πολιτείας εκκλησιαστικής και πολιτικής, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας(επιμ.), Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους, σελ. 111.

⁴⁰ Hobbes, T., Λεβιάθαν ή η ύλη, η μορφή και η εξουσία μιας πολιτείας εκκλησιαστικής και πολιτικής, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας(επιμ.), Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους, σελ. 111.

⁴¹ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 67.

⁴² Hobbes, T., Λεβιάθαν ή η ύλη, η μορφή και η εξουσία μιας πολιτείας εκκλησιαστικής και πολιτικής, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας(επιμ.), Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους, σελ. 83.

την ικανοποίηση των επιθυμιών τους, αυτή η εμπόλεμη κατάσταση στην οποία οδηγούνται οι «εγωιστικές μηχανές»⁴³, η καθολική σύγκρουση μεταξύ των ανθρώπων ονομάζεται από τον Χομπς «homo homini lupus» «φυσική κατάσταση». Πρόκειται για μια προ-κοινωνική, φυσική κατάσταση στην οποία υπεισέρχεται ο άνθρωπος και ζει υπό το αίσθημα του φόβου και της ανασφάλειας. Στη φύση του ανθρώπου όπως υποστηρίζει ο Χομπς βρίσκουμε «τρεις πρωταρχικές αιτίες διαμάχης. Πρώτον, τον ανταγωνισμό, δεύτερον, την δυσπιστία, τρίτον, τη δόξα»⁴⁴. Οι αιτίες αυτές ελλοχεύουν κινδύνους που μπορούν να οδηγήσουν σε κατάσταση πολέμου, όπου «ο κάθε άνθρωπος είναι εχθρός του κάθε ανθρώπου».⁴⁵ Όπως περιγράφεται στο παρακάτω απόσπασμα του κεφαλαίου «Περί της ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ των ανθρώπων σε ό,τι αφορά την ευδαιμονία και τη δυστυχία τους»⁴⁶, σε μια εμπόλεμη περίοδο μόνο το υπέρτατο κακό έχει θέση στη ζωή των ανθρώπων, δηλαδή ο διαρκής φόβος και ο κίνδυνος του βίαιου θανάτου, και η ζωή του ανθρώπου είναι μοναχική, φτωχή, αποκρουστική θηριώδης και σύντομη.

«Εκείνο λοιπόν που είναι επακόλουθο της εμπόλεμης περιόδου, όπου ο κάθε άνθρωπος είναι εχθρός του κάθε ανθρώπου, το ίδιο είναι και επακόλουθο της περιόδου που οι άνθρωποι ζουν χωρίς άλλη ασφάλεια εκτός από εκείνη που τους παρέχει χώρος για εργασία (Industry) γιατί το προϊόν της είναι αβέβαιο και συνεπώς ούτε καλλιέργεια της γης, ούτε ναυσιπλοΐα, ούτε γίνεται χρήση των εμπορευμάτων που μπορεί να εισαχθούν διά θαλάσσης, ούτε άνετα οικήματα, ούτε εργαλεία για την κίνηση και τη μετακίνηση εκείνων των αντικειμένων που απαιτούν μεγάλη δύναμη για να μετατοπιστούν, ούτε υπολογισμός του χρόνου, ούτε τέχνες, ούτε γράμματα, ούτε κοινωνία και μόνο το χειρότερο όλων υπάρχει, δηλαδή ο διαρκής φόβος και ο κίνδυνος του βίαιου θανάτου, και η ζωή του ανθρώπου είναι μοναχική, φτωχή, αποκρουστική, θηριώδης και σύντομη.»⁴⁷

Το αίσθημα του φόβου, της ανασφάλειας και της εξαθλίωσης ωθεί τους ανθρώπους να απορρίψουν την φυσική ζωή και να δημιουργήσουν όλες εκείνες τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την επανίδρυση ενός κράτους με νόμους και κανόνες που θα προστατεύει τους πολίτες από πιθανούς πολέμους και θα διαφυλάττει την ειρήνη.

⁴³ Κιτρομηλίδης, Π. Μ., σελ. 69.

⁴⁴ Hobbes, T., Λεβιάθαν ή η ύλη, η μορφή και η εξουσία μιας πολιτείας εκκλησιαστικής και πολιτικής, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας(επιμ.), Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους, σελ. 84.

⁴⁵ Hobbes, T., ό. π. , σελ. 84.

⁴⁶ Hobbes, T., ό. π. , σελ. 82.

⁴⁷ Hobbes, T., ό. π. , σελ. 85.

Πέραν των νόμων που επιβάλλει ο κυρίαρχος στους πολίτες με τη συναίνεσή τους δηλαδή ύστερα από την σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου, ο Χομπς στα κεφάλαια «Περί του πρώτου και του δεύτερου φυσικού νόμου. Περί των συμβάσεων»⁴⁸ και «Περί των άλλων φυσικών νόμων» κάνει λόγο για το «Νόμο της φύσης (lex naturalis)»⁴⁹. Πρόκειται για «μια αρχή ή ένα γενικό κανόνα που ανακαλύπτει ο Λόγος και δια του οποίου απαγορεύεται ένας άνθρωπος να πράξει εκείνο που είναι καταστροφικό για τη ζωή του ή να στερηθεί τα μέσα για τη διασφάλισή της»⁵⁰. Και συνοψίζει την σκέψη του για τους νόμους της φύσης στον εξής «νόμο του Ευαγγελίου»: «μην κάνεις σε έναν άλλον αυτό που δεν θα ήθελες να κάνει στον εαυτό σου»⁵¹. Ο Χομπς θεωρεί ότι ο τρόπος ή τα μέσα που επιτρέπουν μια «ειρηνική, κοινωνική και άνετη ζωή» είναι οι «ηθικές αρετές», δηλαδή «η δικαιοσύνη, η ευγνωμοσύνη, η μετριοπάθεια, η αμεροληψία, η συγγνώμη»⁵². Οι φυσικές αυτές επιταγές του Λόγου μετριάζουν τις δίχως όρια ορέξεις των ανθρώπων, προσδίδουν μια ηθική χροιά στη ζωή τους και εγκαθιστούν τον άνθρωπο σε ένα κοινωνικό περιβάλλον.

Το μοντέλο του Χομπς περιγράφει μια πολιτική κοινότητα ελεύθερων πολιτών, οι οποίοι πράττουν ανάλογα με αυτό που τους υπαγορεύει «η κρίση και ο Λόγος τους»⁵³, διεκδικούν την θέση τους στον ανταγωνιστικό κόσμο της αγοράς μέσα από συμβάσεις και συμβόλαια, διαπραγματευόμενοι κατ' αυτό τον τρόπο την ασφάλειά τους, την επιβίωσή τους και την ποιότητα της ζωής τους. Ο Χομπς μάχεται υπέρ μιας μορφής διακυβέρνησης, η οποία προστατεύει την πολιτεία από εμφύλιους πολέμους και ενισχύει το δημόσιο και ιδιωτικό συμφέρον, όσο καμία άλλη πολιτειακή μορφή. Όπως επισημαίνει ο Manfred Schmidt στο βιβλίο «Θεωρίες της δημοκρατίας» «όπου η αριστοτελική θεωρία βλέπει ικανότητα συμβίωσης και δυνατότητα αλληλοκατανόησης μέσω της συζήτησης, ο Χομπς βλέπει κυρίως αγώνα για το προσωπικό συμφέρον και συζητήσεις, στις οποίες η γλώσσα δεν χρησιμεύει ως όργανο αλληλοσυνεννόησης αλλά ως σάλπιγγα του πολέμου και της εξέγερσης»⁵⁴

Η μοναρχία είναι πιο ασφαλή πολίτευμα σε αντίθεση με τη δημοκρατία, κατά την άποψη του Χομπς. Δεν υπάρχουν ρήτορες που με το λόγο τους και την πειθώ τους μπορούν να παρασύρουν τα πλήθη σε εξεγέρσεις και επαναστάσεις, δεν υπάρχουν

⁴⁸ Hobbes, T., ό. π. σελ. 87.

⁴⁹ Hobbes, T., ό. π. σελ. 94.

⁵⁰ Hobbes, T., ό. π. σελ. 87.

⁵¹ Hobbes, T., ό. π. σελ. 105.

⁵² Hobbes, T., ό. π. σελ. 107.

⁵³ Hobbes, T., ό. π. σελ. 87.

⁵⁴ M. Schmidt, σελ. 70-71.

χαρισματικοί ηγέτες που μπορούν να ανατρέψουν ένα ολόκληρο σύστημα και να αποσπάσουν τους πολίτες από την υπακοή τους στους νόμους, δεν υπάρχει «η σκηνή ανήθικων βιρτουόζων του λόγου»⁵⁵ που αγωνίζονται υπέρ των προσωπικών τους συμφερόντων μη λαμβάνοντας υπόψη το κοινό καλό. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά οδηγούν στην ταύτιση της δημοκρατίας με μια απρόβλεπτη, ελλιπή, επικίνδυνη και επιρρεπή σε πολέμους πολιτειακή μορφή. Ωστόσο, ο Χομπς αναγνωρίζει την δημοκρατία ως πολίτευμα της λαϊκής κυριαρχίας και της άμεσης συμμετοχής που θα μπορούσε να λειτουργήσει «υπό την προϋπόθεση ότι αυτό θα ήταν σταθερό, αποτελεσματικό, με αποδοτική κυβέρνηση και θα φρόντιζε για εσωτερική ειρήνη και εξωτερική ασφάλεια»⁵⁶.

Η θέση του Χομπς προμηνύει τις απαρχές μιας ριζοσπαστικής ιδεολογικής αντίληψης για την ανάγκη της διασφάλισης των δικαιωμάτων και της ελευθερίας του ατόμου εντός μιας οργανωμένης από τον κυρίαρχο πολιτείας που θα προστάτευε τους ακρογωνιαίους λίθους του απολυταρχικού συστήματος, την ειρήνη και την ασφάλεια των πολιτών. Το Λεβιάθαν εισαγάγει τον αναγνώστη στην σκέψη της φιλελεύθερης παράδοσης. Οι φιλελεύθερες τάσεις της πολιτικής και φιλοσοφικής ιδεολογίας του Χομπς εντοπίζονται στο αίτημα δημιουργίας ενός κράτους και μιας κοινωνίας που θα απαρτίζεται από ελεύθερους πολίτες, των οποίων ο κοινωνικός και πολιτικός βίος θα καθορίζεται από τις «φυσικές αρετές» και το κοινωνικό συμβόλαιο που συνάπτουν τα άτομα εντός της πολιτείας Λεβιάθαν και όχι την επαχθή προ-κοινωνική τους κατάσταση. Η καινοτομία του Χομπς στην πολιτική φιλοσοφία προέκρινε το άτομο και όχι τα πλήθη σε ένα νεοτεριστικό κράτος με τη δυνατότητα έκφρασης και επιλογής και στην ουσία ζητούσε από τους πολίτες «να αναγνωρίσουν το λογικό χαρακτήρα των υποχρεώσεων»⁵⁷ που απορρέουν από τους νόμους της φύσης και τους νόμους του συμβολαίου. Ο Χομπς οραματίστηκε έναν κόσμο απελευθερωμένο από τα δεινά του πολέμου και των διαμαχών του κλήρου, έναν κόσμο που «θα μπορούσαν να ανθίσουν το εμπόριο, οι συναλλαγές και οι πατριαρχική οικογένεια, δηλαδή η κοινωνία των πολιτών (civil society)»⁵⁸, αλλά δεν κατόρθωσε να αποφύγει την έννοια του απολυταρχισμού και να καθορίσει ένα λειτουργικό και οργανωμένο σύστημα θεσμών για το κράτος Λεβιάθαν.

⁵⁵ M. Schmidt, σελ. 69.

⁵⁶ M. Schmidt, σελ. 70

⁵⁷ N. Χελντ, σελ. 60.

⁵⁸ N. Χελντ, σελ. 60.

Μπορεί η σχέση του κυρίαρχου και του πολίτη, δηλαδή η σχέση της κρατικής εξουσίας και του ατόμου και η διαδικασία μεταβίβασης των δικαιωμάτων των πολιτών σε μια ισχυρή εξουσία μέσω της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου να μονοπώλησε το ενδιαφέρον του Χομπς, παρά ταύτα η πολιτική του σκέψη του εξασφάλισε μια διηνεκή φήμη και τον κατέταξε μεταξύ των κορυφαίων πολιτικών στοχαστών της ιστορίας. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Χομπς ήταν ο πιονέρος της θεωρίας του σύγχρονου κράτους και όπως θα δούμε παρακάτω η θεωρία του εμφανίζεται με διάφορες μορφές στο διεθνές πολιτικό προσκήνιο ακόμη και σήμερα.

2.1 Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΧΟΜΠΣ

«... να διαθέσω τη δικαιοσύνη και την αιδημοσύνη
Μεταξύ των ανθρώπων ήν να την διανείμω σε όλους;»
«Σε όλους» είπε ο Ζεύς, «και όλοι να μετέχουν
Γιατί, αν ολίγοι μετέχουν σε αυτές
Είναι αδύνατον να υπάρξουν πόλεις»
Πλάτωνας

Η ηθική και πολιτική θεωρία του Χομπς, η οποία χαρακτηρίζεται από έναν ηθικό νατουραλισμό αλλά και μια πεσιμιστική ανάλυση της ανθρώπινης φύσης αναβιώνει ξανά στον παγκόσμιο καμβά τόσο της πολιτικής όσο και της οικονομικής λαίλαπας. Μία από της πιο πρόδηλες αναβιώσεις του Λεβιάθαν αποτελεί η τρομοκρατική επίθεση που δέχθηκε η Αμερική την 11^η Σεπτεμβρίου του 2001 στους δίδυμους πύργους του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου. Αυτή η ημερομηνία άλλαξε συνειδήσεις και προκάλεσε αλλαγές στις διεθνείς σχέσεις, στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Η παγκόσμια υπερδύναμη του 20^{ου} αιώνα κατακλύστηκε από το αίσθημα του φόβου και του τρόμου. Τα κοινωνικά όντα βρέθηκαν σε μια εμπόλεμη κατάσταση, διαρκούς φόβου και ανασφάλειας, γεγονός που οδήγησε την κρατική εξουσία στην σύναψη συνταγματικών συμφωνιών για την διασφάλιση της ασφάλειας της χώρας με την πλήρη συναίνεση των πολιτών. Η διαφύλαξη της ενδοκρατικής ειρήνης συναρτάται, όπως και στην πολιτεία Λεβιάθαν, με την εξασφάλιση της σταθερότητας και ανάπτυξης της οικονομίας και της ευημερίας των πολιτών.

Ποιος θα μπορούσε να φανταστεί ότι μετά από μερικές εκατοντάδες χρόνια από τη δημοσίευση του Λεβιάθαν θα ανατρέχαμε ξανά στη θεωρία του Χομπς, η οποία

αποτυπώνει με τόσο ακριβή τρόπο την σημερινή κατάσταση που επικρατεί στο ελληνικό κράτος και κατ' επέκταση σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ο Χομπς ίσως μπορεί να μας απαντήσει αναφορικά με τις πρόσφατες βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα και ειδικά για το σοκαριστικό γεγονός του 7% της λαϊκής ψήφου που δόθηκε στο κόμμα της Χρυσής Αυγής, ίσως να έχει κάτι διαφωτιστικό να μας πει σχετικά με τις ατελείωτες ανισότητες και ανακολουθίες εντός μιας ενιαίας αγοράς, όπου όταν η Ιταλία δανείζεται 6 δις. με επιτόκιο κοντά στο 6%, η Γερμανία δανείζεται με το χαμηλότερο ιστορικά επιτόκιο που έχει παρατηρηθεί ποτέ, δηλαδή 0,14%.⁵⁹ Ίσως η πολιτική και ηθική φιλοσοφία του Χομπς να εξηγεί γιατί η ευρωπαϊκή πορεία πολλών χωρών όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ολλανδία, η Ιρλανδία, η Ιταλία κλπ. είναι έτοιμη να τυναχτεί στο αέρα, γιατί η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης καταδυναστεύει μια χώρα όπως η Ελλάδα, που είναι το λίκνο του πολιτισμού.

Πόσο δίκιο φαίνεται να είχε ο Χομπς όταν απεικόνιζε τα ανθρώπινα όντα ως εγωιστικές μηχανές που κινούνται μόνο προς μία κατεύθυνση, εκείνη του προσωπικού συμφέροντος και της αδυσώπητης ανάγκης για ικανοποίηση των ορέξεων και επιθυμιών. Η «ανθρωπολογική απαισιοδοξία» που κατεύθυνε τη σκέψη του Χομπς τώρα εμφανίζεται σε όλα τα πεδία έκφρασης της ανθρώπινης φύσης. Η ανθρωπότητα όπως όλα δείχνουν έχει επιστρέψει στη προ-κοινωνική της κατάσταση, στη κατάσταση της φύσης (state of nature) απογυμνωμένη από κάθε «αριστοτελική υποψία φυσικής κοινωνικότητας»⁶⁰, δηλαδή κυριαρχεί μια κατάσταση καθολικής σύγκρουσης και ο «πόλεμος των πάντων κατά των πάντων». Η απόλυτη αβεβαιότητα και ο διαρκής φόβος πλήττει όλη την Ευρώπη.

Οι ευρωπαϊκές χώρες αγωνίζονται για την εξασφάλιση των θέσεων ισχύος στον διεθνή οικονομικό χάρτη αγνοώντας τις χώρες που έχουν πληγεί από τα βάνουσα μέτρα λιτότητας και η χρηματοοικονομική τους κατάσταση βρίσκεται σε απόλυτη κατάρρευση, με σχεδόν ανύπαρκτα έσοδα και με διαρκή μεταφορά καταθέσεων στα «θησαυροφυλάκια» των οικονομικά ισχυρών κρατών. Όπως επισημαίνει ο καθηγητής φιλοσοφίας Γεράσιμος Βώκος, «η αδηφάγος όρεξη έχει απλωθεί παντού και με το επιστημονικό όνομα της οικονομικής κρίσης αφαιρεί τη ζωή από εκατομμύρια ανθρώπους και επιφυλάσσει στους υπόλοιπους ένα μέλλον εξαθλίωσης και υποταγής.(...)Κακός σύμβουλος, οδηγεί πάντα σε ακόμη μεγαλύτερη δυστυχία γιατί

⁵⁹ Κ. Λουρόπουλος, Το ευρωπαϊκό χάος μπορεί να είναι ευκαιρία, στην: ΕΞΠΡΕΣ, Ημερήσια Οικονομική Εφημερίδα, www.express.gr.

⁶⁰ Π. Κιτρομηλίδης, σελ. 69.

το βάρος των συνθηκών προσθέτει τη δυσκαμψία της σκέψης και την ωμή ακαμψία της πράξης.»⁶¹ Ο σύγχρονος άνθρωπος εμμένει παθητικός απέναντι στη αποδόμηση του κράτους πρόνοιας, στην καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στη διασάλευση της ειρήνης κυριευμένος από φόβο και αβεβαιότητα για το αύριο. Χώρες, που κάποτε αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της ευρωπαϊκής ένωσης και συνέβαλλαν στην άνθηση και ανάπτυξη θεμελιωδών ιδεών, αρχών και αξιών, τώρα διασύρονται και αντιμετωπίζονται ως αποδιοπομπαίοι τράγοι της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας οικονομίας. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να παρατεθεί το θορυβώδες ποίημα του γερμανού συγγραφέα νομπελίστα Günter Grass "*Europas Schande*"⁶², το οποίο δημοσιεύτηκε στη γερμανική εφημερίδα *Süddeutsche Zeitung* ως μια κραυγή αγανάκτησης απέναντι στον εξευτελισμό που υπόκειται η Ελλάδα. Ο συγγραφέας στηλιτεύει την εξωτερική πολιτική που ασκείται ενάντια στη χώρα μας και προειδοποιεί την Ευρώπη ότι εγκυμονεί ο κίνδυνος της πνευματικής πενίας στην περίπτωση που η Ελλάδα αποπεμφθεί από την Ευρωζώνη.

Η Ντροπή της Ευρώπης

Στο χάος κοντά, γιατί δεν συμμορφώθηκε στις αγορές κι Εσύ μακριά από τη Χώρα, που Σου χάρισε το λίκνο.

Όσα Εσύ με την ψυχή ζήτησες και νόμισες πως βρήκες, τώρα θα καταλυθούν, και θα εκτιμηθούν σαν σκουριασμένα παλιοσίδηρα.

Σαν οφειλέτης διαπομπευμένος και γυμνός, υποφέρει μια Χώρα• κι Εσύ, αντί για το ευχαριστώ που της οφείλεις, προσφέρεις λόγια κενά.

Καταδικασμένη σε φτώχεια η Χώρα αυτή, που ο πλούτος της κοσμήι Μουσεία: η λεία που Εσύ φυλάττεις.

Αυτοί που με τη δύναμη των όπλων είχαν επιτεθεί στη Χώρα την ευλογημένη με νησιά, στον στρατιωτικό τους σάκο κουβαλούσαν τον Χέλντερλιν.

Ελάχιστα αποδεκτή Χώρα, όμως οι πραξικοπηματίες της, κάποτε, από Εσένα, ως σύμμαχοι έγιναν αποδεκτοί.

Χώρα χωρίς δικαιώματα, που η ισχυρογνώμον εξουσία ολοένα και περισσότερο της σφίγγει το ζωνάρι.

⁶¹ Γ. Βώκος, Η επέλαση του Λεβιάθαν, στο: Το Βήμα, www.tovima.gr.

⁶² G. Grass, *Europas Schande*, στο: www.sueddeutsche.de

Σ' Εσένα αντιστέκεται φορώντας μαύρα η Αντιγόνη, και σ' όλη τη Χώρα πένθος ντύνεται ο λαός, που Εσένα φιλοξένησε.

Όμως, έξω από τη Χώρα, του Κροίσου οι ακόλουθοι και οι όμοιοί του όλα όσα έχουν τη λάμψη του χρυσού στοιβάζουν στο δικό Σου θησαυροφυλάκιο.

Πιες επιτέλους, πιες! κραυγάζουν οι εγκάθετοι των Επιτρόπων• όμως ο Σωκράτης, με οργή Σου επιστρέφει το κύπελλο γεμάτο ως επάνω.

Θα καταραστούν εν χορώ, ό, τι είναι δικό Σου οι θεοί, που τον Όλυμπο τους η δική Σου θέληση ζητάει ν' απαλλοτριώσει.

Στερημένη από πνεύμα, Εσύ θα φθαρείς χωρίς τη Χώρα, που το πνεύμα της, Εσένα, Ευρώπη, εδημιούργησε.

Η Ελλάδα, η κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, ζει μέσα σ' ένα χάος, απογυμνωμένη από τα αβάσταχτα μέτρα λιτότητας και τα χρέη, τα οποία της στερούν την ανάσα της ζωής και την οδηγούν σ' ένα βίαιο θάνατο. Ότι αναζητούσε η Ευρώπη, δηλαδή την δημοκρατία, τον πολιτισμό, την ιστορία, τις αξίες και αρχές, τον ανεκτίμητο φυσικό πλούτο, τα απολάμβανε ήδη η Ελλάδα και τα μοιράστηκε με όλο το έθνος. Τώρα όλα αυτά που με την ψυχή τους οι ευρωπαίοι εταίροι αναζητούσαν υποτιμούνται, υποβαθμίζονται, υποβιβάζονται και ταξινομούνται ανάμεσα στα σκουριασμένα παλιοσίδηρα, χάνοντας την αληθινή τους αξία, διότι η Ελλάδα δεν στάθηκε αντάξια των δύσκολων ρόλων της παγκόσμιας αγοράς. Η χώρα που νομιμοποίησε και υπερασπίστηκε το δικαίωμα του ατόμου και του πολίτη, τώρα είναι μια χώρα χωρίς δικαιώματα και έρμαιο μιας σκληρής εξουσίας που σφίγγει ολοένα και περισσότερο το ζωνάρι με δημοσιονομικά μέτρα. Χρησιμοποιώντας την φόρμα της νεοελληνικής ωδής ο γερμανός νομπελίστας δεν διστάζει να επικαλεστεί τον αρχαίο φιλόσοφο Σωκράτη, ο οποίος μετά την καταδίκη του σε θάνατο είχε πει το κώνειο, που οι τραπεζίτες, οι επίτροποι και οι εγκάθετοί τους ζητούν από την Ελλάδα να πει. Και σαν το μάντη Τειρεσία, που η προφητείες του προμήνυαν το κακό για να προφυλάξουν και να προειδοποιήσουν τους ανθρώπους, έτσι και ο Grass προαναγγέλει την πνευματική ένδεια που θα υποπέσει η Ευρώπη εάν προδώσει τη χώρα που της χάρισε το λίκνο.

Πρώτα ο Χομπς και τώρα ο Γκρας περιγράφουν ένα κράτος, την Ελλάδα στην φυσική της κατάσταση, σε μια προ-κοινωνική μορφή μες την απόλυτη ακυβερνησία, το

κοινωνικό χάος, μέσα σε μία κατάσταση που αποκλείει την φιλοπονία επειδή οι καρποί της γίνονται αβέβαιοι. Η ελληνική παραγωγή παραγκωνίζεται, ο κλάδος της γεωργίας βρίσκεται υπό εξαφάνιση, η κτηνοτροφία στα πρόθυρα της καταστροφής, η αλιεία «ένα καράβι χωρίς καπετάνιο» αφού οι επαγγελματίες ψαράδες λιγοστεύουν στην Ελλάδα, η οικοδομική δραστηριότητα έχει «παγώσει». Ο χώρος των τεχνών και των γραμμάτων σκιάζεται από τη κρίση, σκηνοθέτες και παραγωγοί μηνύουν το υπουργείο πολιτισμού, αφού η αδράνεια που εμφανίζεται στη συγκεκριμένη κρατική υπηρεσία προκαλεί τεράστιο πλήγμα στις διαδικασίες παραγωγής, δημιουργίας και χρηματοδότησης.⁶³ Λουκέτο μπαίνει στους χώρους και τα πεδία έκφρασης του ανθρώπου, η ποιότητα και το «είναι» του υποδαυλίζονται και μεταφέρονται σε μια μη ηθική και μη κοινωνική κατάσταση, σε ένα ανήλιο αύριο. Οι μισθοί και οι συντάξεις περικόπηκαν, τα επιδόματα αφαιρέθηκαν, τα χρέη αυξήθηκαν, τα συσσίτια πλήθυναν, η φτώχεια και η ανέχεια περίσσεψαν, οι άνεργοι συναγωνίζονται σε αριθμούς τους εργαζόμενους, οι νέοι μεταναστεύουν, οι αναπνοές μας περιορίστηκαν, οι ελπίδες μας στέρεψαν, τα οράματα πέθαναν. «Εκείνο που είναι το χειρότερο από όλα είναι ο διαρκής φόβος και ο κίνδυνος του βίαιου θανάτου. Και η ζωή του ανθρώπου είναι μοναχική, φτωχή, άθλια, κτηνώδης και σύντομη».⁶⁴

Οι κραυγές πολιτικών, οικονομολόγων, μεγάλων στοχαστών και επιστημόνων για την αναγκαιότητα σύστασης ενός νέου κράτους, μιας ισχυρής και ικανής κυβέρνησης, μιας νέας ευρωπαϊκής πολιτικής ηχούν σε κάθε γωνιά της γης. Ο δρόμος για την σωτηρία τόσο της Ελλάδας όσο και της ευρωπαϊκής ένωσης είναι η αλλαγή πλευσης της έως τώρα αποτυχημένης δημοσιονομικής πολιτικής, που δεν απέβλεπε στο κοινό καλό αλλά σε ιδιωτικά συμφέροντα με αποτέλεσμα την κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας και την απειλή διάλυσης της ευρωζώνης. Στη συνέντευξη του γερμανού προέδρου του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (SPD) Γκάμπριελ Ζίγκμαρ τονίζεται το αίτημα ίδρυσης ενός λειτουργικού και αποτελεσματικού κράτους στην Ελλάδα. Ασκήει σκληρή κριτική εναντίον της Καγκελαρίου της Γερμανίας, Ανγκέλα Μέρκελ χαρακτηρίζοντας την πολιτική της «οικονομικό διάταγμα στερούμενο φαντασίας», το οποίο οδήγησε στην ενίσχυση των ακραίων κομμάτων στην Ελλάδα. Όπως δήλωσε ο πρόεδρος της SPD, «τα κόμματα της ακροδεξιάς και οι εχθροί της Ευρώπης εισέρχονται στο ελληνικό κοινοβούλιο» και συνεχίζει τη σκέψη του λέγοντας ότι

⁶³ Γ. Ζουμπουλάκης, Σκηνοθέτες και παραγωγοί μηνύουν το υπουργείο Πολιτισμού, στο: www.tovima.gr

⁶⁴ Hobbes, Τ., ό. π. σελ. 85.

«όποιος αρνείται στους Έλληνες τώρα την αλληλεγγύη του, ρισκάρει το ξεπεσμό της χώρας σε χαοτικές και απολυταρχικές δομές που θεωρούσαμε ότι είχαν εδώ και καιρό ξεπεραστεί».

Es geht jetzt darum, einen funktionierenden Staat aufzubauen. Aber wir dürfen Griechenland nicht sozial ins Chaos abrutschen lassen. Gegen das, was Griechenland gerade erlebt, war die Reformpolitik der Agenda 2010 ein laues Lüftchen. Europa muss im Hinterkopf behalten, dass die Griechen erst in den siebziger Jahren eine Militärdiktatur überwunden haben. Wer den Griechen jetzt die Solidarität verweigert, riskiert ein Abgleiten des Landes in chaotische oder längst überwunden geglaubte autoritäre Strukturen.⁶⁵

Η απειλή εισόδου απολυταρχικών μορφών στο ελληνικό κοινοβούλιο φαίνεται να σκιάζει όλο και πιο έντονα το δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος της Ελλάδας. Κομματικά σύμβολα, συνθηματολογία, χαιρετισμοί και βηματισμοί που παραπέμπουν στον ναζισμό κέρδισαν μια θέση αλλά και θεατές στη βουλή των Ελλήνων. Η απόγνωση των Ελλήνων εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης, της έλλειψης κοινωνικής πρόνοιας, της ανεργίας, του φόβου και της ανασφάλειας κορυφώνεται στην εκλογική τους προτίμηση και στον αυξημένο αριθμό αυτοκτονιών κατά 22%. Ακραίες πολιτικές μορφές, ακραία κοινωνικά φαινόμενα, ο θάνατος του Χομπς εμφανίζεται με διαφορετικά πρόσωπα στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Η ανθρώπινη αποτυχία σε όλη της την έκταση. Το οικονομικό σύστημα σε κατάρρευση. Το ευρωπαϊκό όραμα μετατράπηκε σε εφιαλτικό όνειρο. Οι πολιτικές υποσχέσεις μεταμφιέστηκαν σε ανόητα ψέματα, ακατανόητα επιχειρήματα και αδικαιολόγητες επιλογές. Ένας κόσμος δίχως τόλμη και ηρωισμό, δίχως όραμα και πρωτοτυπία, δίχως ποιότητα και πειστικότητα, δίχως πνεύμα και ζωή. Την ιστορική δόξα του παρελθόντος μας την διαδέχθηκε ο παγκόσμιος διασυρμός μας και οι συνεχείς απειλές. Το μόνο που πλέον γεννά η χώρα μας είναι αδιέξοδα και αναξιοπιστία, ασυνεννοησία και ακυβερνησία. Η μόνη διέξοδος: μια αλλαγή τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.

Το παράδοξο είναι ότι οι διαπραγματεύσεις για την αναδόμηση του ελληνικού κράτους, για την προώθηση νέων αναπτυξιακών μέτρων και την αλλαγή πορείας της ευρωζώνης εμφανίστηκαν την στιγμή που ο «βίαιος θάνατος» και ο «διαρκής φόβος» έχουν εισχωρήσει σε όλες τις πτυχές της ζωής του ανθρώπου. Όπως συμπεραίνεται

⁶⁵ G. Sigmar, Grosse Koalition? Nein, Danke, in: www.zsml.de.

από τη πολιτική θεωρία του Χομπς, η απειλή του θανάτου και ο διαρκής φόβος που καταδιώκουν τους ανθρώπους, τους οδηγούν στην σύναψη μιας συμφωνίας με σκοπό την αναδόμηση του κράτους αλλά και της οικονομίας, την δημιουργία μέτρων ανάπτυξης και την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

«Το κράτος προκύπτει από το παράδοξο γεγονός ότι αυτό που καθιστά ξένα και εχθρικά τα άτομα μεταξύ τους είναι ακριβώς αυτό που τα ενώνει: η κοινή επιθυμία όλο και περισσότερης ισχύος, επιθυμία που δεν σβήνει παρά μόνο με τον θάνατο. Έτσι, ο θάνατος ενώνει τους ανθρώπους στο μέτρο που τους διαιρεί και τους διαιρεί στο μέτρο που τους ενώνει. Αυτήν την αντιφατική διαδρομή αναλαμβάνει να γεφυρώσει το κράτος ή, ακόμη εντονότερα, το κράτος δεν είναι άλλο πράγμα από τον κλειστό κύκλο στον οποίο τιθασεύεται και εξημερώνεται ο άναρχος θάνατος. Από τη σκοπιά αυτή, το κράτος γίνεται η φυλακή και ο φύλακας του θανάτου, γιατί η κρατική εξουσία, με τον φόβο που εμπνέει, είναι η μοναδική που μπορεί να περιορίσει, δηλαδή να καταστείλει, την αδηφάγο και δολοφόνο ανθρώπινη επιθυμία κυριαρχίας.»⁶⁶

Μετά από τρεις αιώνες η πολιτική σκέψη του Χομπς μετουσιώνει την πραγματικότητα, αποτυπώνει την μορφή του σημερινού μας βίου. Το παρελθόν μεσολαβεί για να μας ορίσει το παρόν, οι φιλοδοξίες του χθες είναι οι στόχοι του σήμερα. Είναι επιτακτική ανάγκη η σύμπνοια και κοινή δράση των πολιτικών δυνάμεων, η σύναψη μιας συμφωνίας που θα διασφαλίζει την νομισματική ενότητα, θα αντιμετωπίζει ισότιμα κάθε χώρα, θα επιταχύνει τους ρυθμούς της ανάπτυξης και θα φέρει κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Η ανθρωπότητα είναι έτοιμη για αλλαγές, είναι έτοιμη να ξεπεράσει τον εαυτό της; Ο Κωστής Παλαμάς διερωτάται αν τελικά θα αγωνιστούν, θα αντισταθούν, θα φωνάξουν, θα αποδειχθούν άραγε άξιοι ή ανάξιοι των προκλήσεων, των απαιτήσεων, των συγκυριών;

«Ανάξιος όποιος δεν μπορεί μες το σεισμό, το χαλασμό κάστρο τη γνώμη του να στήσει. Θα αγωνιστούν; Θα αντισταθούν; Θα φωνάξουν; Είναι άξιοι ή ανάξιοι τελικά;»

⁶⁶ Γ. Βώκος, Η επέλαση του Λεβιάθαν, στο: Το Βήμα, www.tovima.gr.

3. ΤΖΟΝ ΛΟΚ : ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΙΔΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

"Αν ένας ηγεμόνας χρησιμοποιεί την εξουσία του εναντίον του λαού του, τότε ο λαός έχει το δικαίωμα να τον αντιμετωπίσει με Βία. Ο σωστός τρόπος για να αντιμετωπιστεί η παράνομη βία της εξουσίας είναι η ίδια η Βία."

Τζον Λοκ

Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού και η άσκηση κριτικής στην απόλυτη μοναρχία συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξη της ιδέας του φιλελευθερισμού και στην θεμελίωση μιας μορφής «περιορισμένης δημοκρατίας», δηλαδή μιας συνταγματικής μοναρχίας με δημοκρατικά στοιχεία.⁶⁷ Ο Λοκ όπως και ο Χομπς τοποθετούν το άτομο στο κέντρο του προβληματισμού τους, μιλώντας για τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου που του επιτρέπουν να ζει όπως θέλει, να συμμετέχει μέσω της σύναψης του συμβολαίου στα κοινά μιας οργανωμένης κοινωνίας υπό το σκήπτρο μιας ανώτατης εξουσίας και να αγωνίζεται για την διασφάλιση της ευμάρειάς του και της ειρηνικής διαβίωσής του.

Η θεωρία του Λοκ για την κοινωνία και το κράτος αναπτύσσεται στο σύγγραμμά του «*Δύο πραγματείες περί κυβερνήσεως*» (Two Treatises of Government, 1690). Ο Λοκ συμβάλει στη θέσπιση των θεμελιακών αρχών για ένα παγκόσμια νόμιμο, φιλελεύθερο σύνταγμα μιας κοινότητας, πιο συγκεκριμένα μιας πολιτικής κοινότητας (Common-wealth). Οι ιδέες του Λοκ άσκησαν μεγάλη επιρροή στη διαμόρφωση της κρατικής εξουσίας στην Αγγλία κατά τον 17^ο αιώνα ύστερα από δύο συνεχείς επαναστάσεις⁶⁸, οι οποίες είχαν ως αντικείμενο διένεξης την αντιπαράθεση μεταξύ κοινοβουλίου και βασιλιά ως προς τα όρια της παρεμβατικότητας του βασιλιά στην

⁶⁷ M. Schmidt, σελ. 81.

⁶⁸ Η πρώτη Αγγλική Επανάσταση που έλαβε χώρα από το 1640 έως το 1660, καταλήγει στην εκθρόνιση και στη συνέχεια στην εκτέλεση, το 1649, του βασιλιά Καρόλου Α', έπειτα από μακρά διένεξη του μονάρχη και του κοινοβουλίου, αντιπροσώπου του έθνους. Η δεύτερη Αγγλική Επανάσταση, το 1688, η οποία ονομάστηκε Ένδοξη Επανάσταση, προσδιόρισε τα όρια εξουσίας του βασιλιά και αναγνώρισε τις ελευθερίες των Άγγλων.

εξουσία.⁶⁹ Ο Λοκ ενέκρινε την επανάσταση του 1688 και την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων που επέβαλλε το κοινοβούλιο στον Γουλιέλμο της Οράγγης, με σκοπό τον περιορισμό της εξουσίας του στέμματος. Χαιρέτιζε τον διακανονισμό αυτό που προστάτευε την ατομική ελευθερία, «το δικαίωμα των Άγγλων να συγκατατίθενται στη φορολογία μέσω των αντιπροσώπων τους στο κοινοβούλιο, την τακτική σύγκληση αυτού του κοινοβουλίου με σκοπό την ψήφιση των νόμων και της φορολογίας και, τέλος, τη θρησκευτική ανοχή για τους προτεστάντες (οι καθολικοί αποκλείονται)».⁷⁰ Οι ιδέες του κλασικού φιλελευθερισμού που εκπροσωπήθηκαν από τον Τζον Λοκ εφαρμόστηκαν τόσο στη Μεγάλη Βρετανία με την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων το 1689 όσο και στην Αμερική με την Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας που συντάχθηκε το 1776, όπως θα δούμε παρακάτω. Επομένως, μέσω ενός δρόμου προοδευτικής κλιμάκωσης που προσαρμόζει τους θεσμούς στην εξέλιξη των ιστορικών γεγονότων και στις μεταβολές των εξουσιαστικών δομών, η απόλυτη εξουσία αποδυναμώνεται, και μετριάζεται προοδευτικά με την εισαγωγή μιας μοναρχίας κοινοβουλευτικού και φιλελεύθερου χαρακτήρα.

3.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Ο φιλελευθερισμός είναι κατεξοχήν μια επαναστατική ιδεολογία που έχει ως κανονιστική βάση το άτομο και τα φυσικά του δικαιώματα. Βασική θέση του φιλελευθερισμού είναι η προάσπιση των θεμελιωδών ελευθεριών του ανθρώπου τόσο των ατομικών (η ελευθερία του λόγου, το απαραβίαστο της συνείδησης, ανεξιθρησκία και ιδιοκτησία) όσο και των πολιτικών (δικαίωμα επιλογής αντιπροσώπων της κρατικής εξουσίας, ισότητα ενώπιον του νόμου κ.α.). Βασικά αξιώματα του φιλελευθερισμού είναι η ελευθερία και η ισότητα. Η ελευθερία νοούμενη ως αυτονομία, δηλαδή να μπορεί ο καθένας να διαμορφώνει τη ζωή του όπως θέλει, χωρίς περιορισμούς και αποκλεισμούς από τα κοινά και με τη δυνατότητα εξέλιξης τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Η αξία της ισότητας εξισώνεται με την άρση της άνισης μεταχείρισης των ανθρώπων και ισούται με την διασφάλιση ίσων ευκαιριών στον αγώνα επιβίωσης του ατόμου. Ο

⁶⁹ S. Bernstein, Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα, σελ. 34.

⁷⁰ S. Bernstein, σελ. 34.

φιλελευθερισμός συνδέεται άμεσα με αυτό που ονομάζουμε κράτος δικαίου, κατοχυρώνει τα δικαιώματα του ατόμου και περιορίζει την ισχύ της εκτελεστικής εξουσίας ώστε να μην μπορεί να παρεμβαίνει αυθαίρετα εναντίον της κοινωνίας και να θεσπίζει νόμους που θα την αφορούν. Όπως αναφέρει ο Serge Bernstein για να μπορεί η εκτελεστική εξουσία να είναι ελεγχόμενη απαιτείται η υιοθέτηση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. «Αυτό θεμελιώνεται σε τρεις αρχές στη βάση του βρίσκεται η αναγνώριση ότι η κυριαρχία απορρέει από το έθνος, μέσω υλοποίησης του είναι η εκλογή αντιπροσώπων του έθνους, που είναι επιφορτισμένοι με την αντιπροσώπευσή του και επιλέγονται μέσα από τις πεφωτισμένες ελίτ, τέλος, στο επίπεδο του μηχανισμού λειτουργίας, η καθιέρωση της ευθύνης της εκτελεστικής εξουσίας ενώπιον της συνέλευσης των αντιπροσώπων του έθνους.»⁷¹ Το απολυταρχικό πολίτευμα αλλάζει μορφή, υποδύεται άλλο ρόλο, εκείνου του «εργαλείου για την υπεράσπιση της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας των πολιτών του, δηλαδή ο λόγος ύπαρξης της κυβέρνησης είναι η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, όπως καθορίζονται από τη θέληση του θεού και όπως διαφυλάττονται από το νόμο».⁷²

3.2 ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΕΣ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Η θεωρία του Λοκ ξεκινά να πραγματώνεται εκεί που τελειώνει και κορυφώνεται η σκέψη του Χομπς ότι η διασφάλιση του ενάρετου και ειρηνικού βίου των ανθρώπων εξαρτάται από την απεμπόληση των δικαιωμάτων τους και τη μεταβίβασή τους σε μια ισχυρή εξουσία, η οποία τους αναγκάζει να τηρούν και να σέβονται τους νόμους, ώστε να υφίσταται μια κοινωνία και ένα κράτος με μια εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία. Ο Λοκ αντιτίθεται σε αυτό επιχείρημα του Χομπς και σχολιάζει ως εξής τη σχέση ισχυρής εξουσίας και πολιτών.

«Αυτό θα σήμαινε ότι οι άνθρωποι είναι τόσο ανόητοι που φροντίζουν να αποφεύγουν τις ζημιές που μπορεί να τους προξενήσουν οι οζοϊκτίδες ή οι

⁷¹ S. Bernstein, σελ. 25.

⁷² N. Χελντ, σελ. 61.

αλεπούδες, αλλά είναι ευχαριστημένοι, για να μην πούμε ότι το θεωρούν ασφαλές, όταν τους καταβροχθίζουν τα λιοντάρια.»⁷³

Ο Λοκ θεωρεί αδύνατον οι άνθρωποι να εμπιστευτούν εξ ολοκλήρου έναν ισχυρό εξουσιαστή, ο οποίος θα αποφασίζει για τη ζωή τους και για τα συμφέροντά τους δίχως να μεροληπτεί υπέρ του ιδίου. Με άλλα λόγια, απέρριπτε τον θεσμό της απόλυτης εξουσίας και τόνιζε τις ελλείψεις αυτού του πολιτεύματος και τους κινδύνους που μπορεί να υποπέσουν οι απόλυτοι μονάρχες, αναφέροντας ότι:

«οι απόλυτοι μονάρχες δεν είναι παρά απλώς άνθρωποι και δεδομένου ότι η κυβέρνηση είναι η θεραπεία αυτών των κακών που προκύπτουν από το ότι οι άνθρωποι είναι κριτές στις δικές τους υποθέσεις ώστε η φυσική κατάσταση να μην υποφέρεται, θα ήθελα να μάθω τι είδους κυβέρνηση είναι εκείνη και πόσο καλύτερη είναι από τη φυσική κατάσταση, όπου ένας μόνο άνθρωπος ο οποίος εξουσιάζει το πλήθος έχει την ελευθερία να είναι κριτής στη δική του υπόθεση και μπορεί να κάνει σε όλους τους υπηκόους ό, τι θέλει, χωρίς κανείς να έχει την παραμικρή ελευθερία να αμφισβητήσει ή να ελέγξει εκείνους που εκτελούν την επιθυμία του;»⁷⁴

Η ρηξικέλευθη θέση του Λοκ που έθεσε υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη της αξιοκρατίας, της ασφάλειας και της ενδοκρατικής ειρήνης όταν η εξουσία βρίσκεται στα χέρια ενός απόλυτου μονάρχη, ήταν το ξεκίνημα μιας νέας θεώρησης των κρατικών μηχανισμών και θεσμών. Ο Λοκ αναζητούσε την πιο αξιοκρατική μορφή και δομή μιας κυβέρνησης που θα κάλυπτε τα κενά της απόλυτης εξουσίας και θα σέβονταν τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου. Ο Λοκ θεωρούσε ότι για να κατανοήσει κανείς την πολιτική εξουσία θα έπρεπε να γνωρίζει τη φυσική κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι άνθρωποι που την περιγράφει ως εξής:

«Πρόκειται για μια κατάσταση πλήρους ελευθερίας στο να ορίζουν τις πράξεις τους και να διαθέτουν τις κτήσεις τους και τα πρόσωπά τους κατά τον τρόπο που αυτοί θεωρούν προσηκόντα, στα όρια του φυσικού νόμου και χωρίς να ζητούν την άδεια ούτε να εξαρτώνται από τη θέληση κανενός άλλου ανθρώπου.

⁷³ Locke, J., Δεύτερη πραγματεία για την κυβέρνηση, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας (επιμ.), Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους, σελ. 146.

⁷⁴ Locke, J., ό.π., σελ. 125.

Πρόκειται επίσης για μια κατάσταση ισότητας, στην οποία κάθε εξουσία και δικαιοδοσία είναι αμοιβαίες, χωρίς κανείς να έχει περισσότερη από τον άλλον.»⁷⁵

Αυτή η φυσική κατάσταση του ανθρώπου, της πλήρους ελευθερίας να μην μπορεί να θεωρηθεί μια «ανεξέλεγκτη ελευθερία» αλλά ωστόσο δεν αποτελεί «κατάσταση ασυδοσίας», όπως επισημαίνει ο Λοκ⁷⁶. Ο άνθρωπος οφείλει να υπακούει στο φυσικό νόμο που ορίζει τη συμπεριφορά που προσήκει στα μέλη μιας κοινωνίας που είναι τεχνούργημα (workmanship) του «παντοδύναμου και πάνσοφου Δημιουργού»⁷⁷ Η ανθρωπολογική προσέγγιση του Λοκ σε αντίθεση με τον Χομπς είναι πιο αισιόδοξη και βασίζεται σε βαθιά ριζωμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις, επιχείρημα που αντλείται από την περιγραφή του ατόμου ως ένα ον που είναι δημιούργημα του Θεού και είναι προικισμένο με δυνάμεις και φυσικά δικαιώματα που το κάνουν να ξεχωρίζει από «κατώτερα πλάσματα». Ο φυσικός νόμος μετουσιώνει το νόημα και τον τρόπο ζωής των ατόμων, τα άτομα δεν έχουν το δικαίωμα να αφαιρούν τη ζωή τους και να παραβιάζει το ένα την ελευθερία του άλλου.

«Η φυσική κατάσταση διέπεται από ένα φυσικό νόμο, ο οποίος δημιουργεί υποχρεώσεις στους πάντες και ο Λόγος, δηλαδή ο νόμος αυτός, διδάσκει σε όλους τους ανθρώπους, εφόσον θα τον συμβουλευτούν, ότι αφού όλοι είναι ίσοι και ανεξάρτητοι, κανείς δεν πρέπει να βλάπτει τη ζωή, την ελευθερία, την υγεία και τις κτήσεις των άλλων».⁷⁸

Η ορθολογική σκέψη του ατόμου και η ικανότητα κατανόησης και διαχωρισμού του καλού από το κακό καθιστούν ικανά τα άτομα να χαίρουν των φυσικών δικαιωμάτων τους. Όποιος αψηφήσει τις θεμελιώδεις αρχές που πρεσβεύει ο φυσικός νόμος, καταπατήσει την ελευθερία και τα δικαιώματα του συνανθρώπου του και δηλώσει με λόγια ή με πράξεις την εχθρική του διάθεση τίθεται αυτομάτως σε κατάσταση πολέμου και καταστροφής, γεγονός που επιτρέπει στο άτομο επιβάλλει το φυσικό δίκαιο σε βάρος των παραβατών ακόμα και με τη βία.

«Είναι δυνατόν δε να καταστρέψει κανείς έναν άνθρωπο που στρέφεται με πράξεις πολέμου εναντίον του ή έχει κάνει γνωστή την εχθρότητά του απέναντί του, για

⁷⁵ Locke, J., ό.π., σελ. 119.

⁷⁶ Locke, J., ό.π., σελ. 120.

⁷⁷ Locke, J., ό.π., σελ. 120.

⁷⁸ Locke, J., ό.π., σελ. 120.

τον ίδιο λόγο που είναι δυνατόν να σκοτώσει ένα *λύκο* ή ένα *λιοντάρι*, επειδή οι άνθρωποι αυτοί δεν δεσμεύονται στον κοινό νόμο του Λόγου και δεν έχουν άλλο κανόνα εκτός από εκείνον της δύναμης και της βίας και συνεπώς μπορεί κανείς να τους μεταχειριστεί ως αρπακτικά κτήνη, σαν εκείνα δηλαδή τα επικίνδυνα και επιβλαβή πλάσματα, που είναι βέβαιο ότι θα τον καταστρέψουν αδίστακτα όταν πέσει στην εξουσία τους.»

Η πειθαρχία και η τήρηση του φυσικού δικαίου διασφαλίζει το δικαίωμα του ατόμου στη ζωή, στην ελευθερία και την περιουσία. Στο επίκεντρο της θεωρίας του Λοκ βρίσκεται το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (property), το οποίο προκύπτει και νομιμοποιείται από την ατομική εργασία που είναι η πρωταρχική μέριμνα και υποχρέωση του ανθρώπου προκειμένου να αποφύγει την κατάσταση ένδειας.

«Οτιδήποτε λοιπόν ο άνθρωπος αποσπά από την κατάσταση στην οποία η φύση το έχει διαθέσει και αφήσει, αναμειγνύοντας με αυτό την *εργασία* του και προσθέτοντάς σε αυτό κάτι που είναι δικό του, το καθιστά με τον τρόπο αυτό *ιδιοκτησία* του. Αφού αυτός το αποσπά από την κατάσταση της κοινής χρήσης που το έθεσε η φύση, κάτι έχει προστεθεί σε αυτό με την εργασία του, που αποκλείει το κοινό δικαίωμα των άλλων ανθρώπων.»⁷⁹

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είναι άμεσα συνδεδεμένο με το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία και στην περιουσία. Ο Λοκ δεν παρατηρεί τα δικαιώματα του ανθρώπου ξεχωριστά αλλά ως ένα ενιαίο σύστημα, μια ενότητα που βλέπει να απειλείται από την κατάσταση της πλήρους ελευθερίας του ατόμου, εφόσον όπως τονίζει «είναι πλήρης φόβων και διαρκών κινδύνων».⁸⁰ Σ' αυτό το σημείο ο Λοκ εντοπίζει την αδυναμία ελέγχου και ρύθμισης της φυσικής κατάστασης, γεγονός που ωθεί τα άτομα να συνάψουν μια συμφωνία ή ένα συμβόλαιο για τη δημιουργία μιας πολιτικής κοινωνίας ή κυβέρνησης.

«Ο μόνος τρόπος για να απεκδυθεί κανείς τη φυσική του ελευθερία και να αποδεχθεί τις δεσμεύσεις της πολιτικής κοινωνίας είναι να συμφωνήσουν με άλλους ανθρώπους να συνενωθούν και να συγκροτήσουν μια κοινότητα προκειμένου να ζουν όλοι μαζί με άνεση, ασφάλεια και ειρήνη μεταξύ τους,

⁷⁹ Locke, J., ό.π., σελ. 131-132.

⁸⁰ Locke, J., ό.π., σελ. 149.

εξασφαλίζοντας την απόλαυση των κτήσεών τους και μεγαλύτερη ασφάλεια έναντι εκείνων που δεν ανήκουν στην κοινότητα αυτή. (...)Συνεπώς, εκείνο που αρχίζει και στην πραγματικότητα *συγκροτεί κάθε πολιτική κοινωνία* δεν είναι άλλο από τη συναίνεση της πλειοψηφίας ενός αριθμού ελευθέρων ανθρώπων προκειμένου να ενωθούν και να συγκροτήσουν μια τέτοια κοινωνία. Αυτό και μόνο αυτό είναι εκείνο που έθεσε ή θα μπορούσε να θέσει τις *βάσεις κάθε νόμιμης κυβέρνησης* στον κόσμο.»⁸¹

Με την αρχή της πλειοψηφίας συγκροτείται μια πολιτική κοινωνία και αναθέτει σε μια κυβέρνηση την προστασία των αναπαλλοτριώτων φυσικών δικαιωμάτων και την ρύθμιση των κανόνων που θα επιβάλλουν την τάξη και το δίκαιο στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα των πολιτών. Πρέπει να τονιστεί ότι, κατά τη γνώμη του Λοκ, ο σχηματισμός μιας κυβέρνησης δεν προϋποθέτει την εκχώρηση όλων των δικαιωμάτων των πολιτών. Τα νομοθετικά και εκτελεστικά δικαιώματα είναι εκείνα που μεταβιβάζονται στην εξουσία με την συναίνεση των πολιτών ώστε να θεσπίζονται και να επιβάλλονται νόμοι που θα διαφυλάττουν τα αξιώματα «της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας». Η εξουσία έχει ένα συγκεκριμένο έργο να επιτελέσει και έτσι η δράση της είναι περιορισμένη και εστιασμένη σ' αυτό. «Τα περιορισμένα όρια της εξουσίας καθορίζονται από τη σχέση εμπιστοσύνης, την οποία δημιούργησαν το φυσικό δίκαιο, η κοινωνία και ο θεϊκός νόμος, ο οποίος υπαγορεύει τη διατήρηση του είδους ως ύψιστη εντολή»⁸². Ο Λοκ πίστευε ότι η πολιτική εξουσία βασίζεται στην εμπιστοσύνη από και προς τους πολίτες και στον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ αρχόντων και λαού. «Το κλίμα της εμπιστοσύνης συνιστά το υπόβαθρο της πολιτισμένης κοινωνικής συνύπαρξης και της υπεύθυνης άσκησης της εξουσίας, με βάση τις υπαγορεύσεις της ηθικής συνείδησης όσων επιφορτίζονται με αυτή την υπηρεσία της κοινότητας.»⁸³

Η πολιτική εξουσία ασκεί τα καθήκοντά της ως εντολοδόχος του λαού εντός των ορίων που θέτει το συμβόλαιο. Ουσιαστικά η εξουσία ανήκει στο λαό, εκπορεύεται από το λαό και εκτελείται από φορείς που ορίζει η πλειοψηφία των πολιτών. Η νομοθετική εξουσία θεσπίζει νόμους ως εκπρόσωπος του λαού και η εκτελεστική εξουσία επιβάλλει και ελέγχει το «πλέγμα των πρακτικών αρχών δικαιοσύνης και πρόνοιας, κοινός παρανομαστής των οποίων είναι η ιδέα της πίστης, η οποία ορίζεται

⁸¹ Locke, J., ό.π., σελ. 146, 148.

⁸² M. Schmidt, σελ. 74.

⁸³ Π. Κιτρομηλίδης, σελ. 85.

ως σημαντικός κοινωνικός δεσμός». ⁸⁴ Όπως επισημαίνεται στην λοκιανή πολιτική θεωρία ο διαχωρισμός των εξουσιών αποδεικνύεται απαραίτητος για την αμεροληψία και την ακεραιότητα των εξουσιαστικών αρχών.

«Ίσως είναι πολύ μεγάλος πειρασμός για την αδύναμη ανθρώπινη φύση που είναι επιρρεπής να δράξει την εξουσία, τα ίδια πρόσωπα που έχουν την εξουσία να συντάσσουν τους νόμους, να έχουν επίσης και την εξουσία να τους εφαρμόζουν, και με αυτόν τον τρόπο να μπορούν να εξαιρέσουν τον εαυτό τους από την υπακοή στους νόμους που θεσπίζουν και να προσαρμόσουν το νόμο, τόσο στη θέσπιση όσο και στην εφαρμογή του, προς το ιδιωτικό τους όφελος, και έτσι να έχουν ένα διαφορετικό συμφέρον από την υπόλοιπη κοινότητα, σε αντίθεση με το σκοπό της κοινωνίας και της κυβέρνησης». ⁸⁵

Ο Λοκ τάσσονταν υπέρ ενός συνταγματικού κράτους με μια κυβέρνηση νομικά οριοθετημένη και διαιρεμένη, που ασκεί την εκτελεστική εξουσία, μαζί με ένα κοινοβούλιο που έχει το δικαίωμα να νομοθετεί. Η νομοθετική εξουσία βέβαια αποτελεί, σύμφωνα με τον Λοκ, την ανώτερη μορφή κρατικής εξουσίας, γιατί είναι αυτή που κυβερνά με γνωστοποιημένους στο λαό νόμους και με αμερόληπτους δικαστές που κρίνουν τις τυχόν παρεκτροπές των πολιτών από τους θεσμοθετημένους νόμους.

«Η εξουσία της κοινωνίας ή η νομοθετική εξουσία ...δεν είναι δυνατό ποτέ να υποτεθεί ότι εκτείνεται πέραν του κοινού καλού...οποιοσδήποτε ασκεί τη νομοθετική ή υπέρτατη εξουσία μιας πολιτείας, είναι υποχρεωμένος να κυβερνά με θεσμοθετημένους σταθερούς νόμους, δημοσιευμένους και γνωστοποιημένους στο λαό, και όχι με αυτοσχέδια διατάγματα. Με αμερόληπτους και χρηστούς δικαστές που πρόκειται να κρίνουν τις αντιδικίες με βάση τους νόμους αυτούς.(...) Ο δε σκοπός προς τον οποίο πρέπει όλα αυτά να κατευθύνονται δεν είναι άλλος από την ειρήνη, την ασφάλεια και το δημόσιο αγαθό του λαού». ⁸⁶

Το πολιτικό οικοδόμημα του Λοκ αποτυπώνει μια ισχυρή κρατική εξουσία με σταθερά ισοζύγια, ποικιλόμορφες μορφές εξουσίας και συγκεκριμένους στόχους. Όπως αναφέρει ο καθηγητής πολιτικής επιστήμης του Πανεπιστημίου της

⁸⁴ Locke, J., ό.π., σελ. 25.

⁸⁵ Locke, J., ό.π., σελ. 151.

⁸⁶ Locke, J., ό.π., σελ. 151.

Χαϊδελβέργης, Manfred Schmidt: «Ο περιορισμός διά του νόμου της κυβέρνησης που προκύπτει από αυτό το κρατικό και κοινωνικοφιλοσοφικό οικοδόμημα και παίρνει στη διδασκαλία του Λοκ τη μορφή μιας μετριοπαθούς συνταγματικής μοναρχίας με αριστοκρατικά στοιχεία στη Βουλή των Λόρδων (House of Lords) και δημοκρατικά στοιχεία στο Κοινοβούλιο (House of Commons)»⁸⁷, πυροδοτεί νέο πολιτικό διάλογο και προδιαγράφει νέες αλλαγές στο πολιτικό σύστημα.

Η λοκιανή θεωρία αναγνωρίζει και ένα άλλο σημαντικό θεωρητικό στοιχείο της Δεύτερης πραγματείας περί κυβερνήσεως, την Προνομία. Αυτή είναι «η δύναμη του να δρα κανείς χωρίς υπαγόρευση του νόμου, ενίοτε και εναντίον του νόμου, με δική του απόφαση για το κοινό καλό». Όταν ο νόμος δεν υπαγορεύει τίποτε, όταν η εξουσία παραβιάσει το καταπίστευμα (trust) και όταν το εκτελεστικό και νομοθετικό σώμα σκοπεύουν να υποτάξουν το λαό και να τον υποδουλώσουν τότε απομένει η «προσφυγή στον ουρανό», όπως την αποκαλεί ο Λοκ. «Εκεί όπου ο σκοπός του νόμου δεν πραγματώνεται bona fide, έχουμε πόλεμο εναντίον των αναξιοπαθούντων που, καθώς δεν έχουν πουθενά να προσφύγουν επί της γης για να βρουν το δίκιο τους, τους απομένει η μοναδική λύση στις περιπτώσεις αυτές, δηλαδή η επίκληση του ουρανού».⁸⁸ Η επίκληση του Θείου προετοιμάζει μια πολιτική επανάσταση (rebellion), νομιμοποιεί το δικαίωμα της Αντίστασης, δικαίωμα που προτάσσεται, όταν η δικαιοσύνη κάμπτεται και κάποιο γεγονός θα θέσει σε κίνδυνο την αυτοσυντήρηση του ανθρώπου. Εάν η πολιτική αρχή απειλεί την αυτοσυντήρηση των ατόμων και καταδυναστεύει το λαό με βαριά φορολογία, αγνοώντας την ύπαρξη συμφωνίας τήρησης των κανόνων του φυσικού δικαίου, τότε οι πολίτες αναλαμβάνουν το αξίωμα του τιμωρού για να καταδικάσουν τις παραβιάσεις και να διασφαλίσουν το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία και στην ιδιοκτησία.

Το δικαίωμα της αντίστασης αποτελεί το πιο επαναστατικό χαρακτηριστικό της πολιτικής και κοινωνικής φιλοσοφίας του Λοκ. Αναπροσδιορίζοντας τη μεσαιωνική θεωρία της αντίστασης στην τυραννική εξουσία θεμελιώνεται στην λοκιανή πολιτική η ιδέα της συνταγματικής διακυβέρνησης, που βασίζεται στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, και υποστηρίζει την άποψη, κρίσιμη για τη διαμόρφωση της μεταγενέστερης φιλελεύθερης ιδεολογίας, ότι η κυβέρνηση μπορεί να διαλυθεί χωρίς να διαλύεται και η κοινωνία»⁸⁹.

⁸⁷ M. Schmidt, σελ. 75.

⁸⁸ Locke, J., ό.π., σελ. 129.

⁸⁹ Π. Κιτρομηλίδης, σελ. 85.

Ο Λοκ, ο «πρόμαχος του φιλελεύθερου-δημοκρατικού κράτους» συμμετέχει ουσιαστικά και ο ίδιος στις πολιτικές και θρησκευτικές διαμάχες της Αγγλίας, επικαλούμενος την δύναμη του Θείου, αντιστέκεται στην αυταρχική μοναρχία και πλέκει το εγκώμιο του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού σε μια περίοδο διαρκούς διαμάχης μεταξύ Στέμματος και Κοινοβουλευτισμού. Η πολιτική θεωρία του Λοκ καθορίζεται από δύο αποφασιστικούς παράγοντες. Αφ' ενός διαδηλώνει υπέρ της θρησκευτικής ανεκτικότητας και του σεβασμού σε θρησκευτικές πεποιθήσεις δεικνύοντας ο Λοκ συνάμα τη βαθιά χριστιανική του πίστη, που προσδίδει έναν έντονο δεοντολογικό χαρακτήρα στη λοκιανή πολιτική θεωρία. Αυτή η αντίληψη αποτελεί στοιχείο τόσο της διαλεκτικής πολιτικής επανάστασης του Λοκ όσο και στοιχείο της πνευματικής αυτονομίας και ελευθερίας της συνείδησης που χαρακτηρίζει κάθε πολιτισμένη κοινωνία. Στις αρχές του φυσικού δικαίου που ορίζει ο «παντοδύναμος Δημιουργός», δηλαδή η αρχή της φυσικής ελευθερίας και της ισότητας προστίθενται το υπέρτατο δικαίωμα της ιδιοκτησίας που προκύπτει από την ατομική εργασία. Στο πλαίσιο της λοκιανής θεωρίας της ιδιοκτησίας διατυπώνονται η εργασιακή θεωρία της αξίας, οι όροι ιδιοποίησης των φυσικών πόρων όπως και η σημασία μιας νέας πρακτικής, της χρηματικής συναλλαγής. Η θεωρία περί ιδιοκτησίας συνέβαλε στην ανάπτυξη της πολιτικής οικονομίας και στην αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αφ' ετέρου η ριζοσπαστική στάση του Λοκ απέναντι στην απολυταρχική μοναρχία επαναπροσδιορίζει τις σχέσεις μεταξύ του μονάρχη και του λαού, συμβάλει στην περιστολή της ανέλεγκτης ελευθερίας της κρατικής εξουσίας και καθιστά κρηπίδα του πολιτικού γίγνεσθαι το αίτημα της αυτοσυντήρησης των ανθρώπων και της διαφύλαξης των φυσικών τους δικαιωμάτων. Οι προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση του αιτήματος αυτού είναι η συγκρότηση μιας κοινωνίας που θα τηρεί το θεσμοθετημένο και γνωστοποιημένο δίκαιο, η ύπαρξη αμερόληπτων δικαστών που θα κρίνουν τις αυθαιρεσίες καθοδηγούμενοι από αυτό το δίκαιο και η σύσταση μιας εξουσίας που θα είναι διαιρεμένη σε εκτελεστική και νομοθετική ώστε να αναλάβει τις διαφορετικές αρμοδιότητες. Σύμφωνα με τον Λοκ, «η πολιτική δραστηριότητα είναι εργαλειακή, διασφαλίζει το πλαίσιο ή τους όρους της ελευθερίας, ώστε οι ιδιωτικοί στόχοι των ατόμων να μπορούν να εκπληρώνονται μέσα στην κοινωνία των πολιτών»⁹⁰. Αυτή η άποψη αποτέλεσε τη λύδια λήθη της

⁹⁰ Ν. Χέλντ, σελ, 63.

θεμελίωσης της αρχής του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού: ότι η ανώτατη εξουσία πηγάζει από τα άτομα και εκπροσωπείται από διάφορα σώματα (εκτελεστικό, νομοθετικό, δικαστικό) με σκοπό την διασφάλιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών των ανθρώπων, οπότε η πρωτοκαθεδρία δεν ανήκει αποκλειστικά στον ηγεμόνα, ο ρόλος του περιορίζεται ως προς τη δικαιοδοσία και τις αρμοδιότητές του, γεγονός που προσφέρει στο άτομο «ευθύνες και δικαιώματα, καθήκοντα και εξουσίες, περιορισμούς και ελευθερίες»⁹¹. Η θεωρία του Λοκ κοινοποιεί την καταλυτική σημασία της διασφάλισης των δικαιωμάτων, της λαϊκής κυριαρχίας, της αρχής της πλειοψηφίας, μιας διάκρισης των εξουσιών μέσα στο κράτος, της συνταγματικής μοναρχίας και εντός αντιπροσωπευτικού συστήματος κοινοβουλευτικής κυβέρνησης για την εξέλιξη τόσο του φιλελεύθερου όσο και του δημοκρατικού πολιτεύματος⁹².

Η πολιτική οργάνωση που προτείνει ο Λοκ είναι μια προαπεικόνιση του αμερικανικού πολιτικού μοντέλου διακυβέρνησης, το οποίο ενσάρκωσε την ιδέα του φιλελευθερισμού στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μετά την Αμερικανική Επανάσταση το 1775. Το δικαίωμα της αντίστασης και της άρνησης υιοθέτησαν οι άποικοι της Αμερικής για να αποκρούσουν την αυθαίρετη φορολογία που επέβαλε το Στέμμα, έχοντας ως κεντρικό σύνθημα «όχι φόροι χωρίς αντιπροσώπευση»⁹³. Η *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως* στάθηκε πηγή έμπνευσης για την *Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας*, που συντάχθηκε το 1776 και σήμανε την ριζική αλλαγή σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, όπως διατυπώνεται παρακάτω.

Η διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ (1776)

Δεχόμαστε τις παρακάτω αλήθειες ως αυτονόητες

- Ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι.
- Ότι ο Δημιουργός τους τους χάρισε ορισμένα αναφαίρετα δικαιώματα, όπως η ζωή, η ελευθερία και η επιδίωξη της ευτυχίας.
- Ότι για να εγγυηθούν αυτά τα δικαιώματα οι άνθρωποι θεσμοθετούν μεταξύ τους πολιτεύματα, των οποίων η δίκαιη εξουσία εκπηγάζει από τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων.
- Ότι, αν ένα πολίτευμα, όποια κι αν είναι η μορφή του, παραγνώρισει αυτούς τους σκοπούς, ο λαός έχει το δικαίωμα να το τροποποιήσει ή να το καταργήσει και να εγκαθιδρύσει ένα νέο πολίτευμα που θα το θεμελιώσει σε παρόμοιες

⁹¹ Ν. Χέλντ, σελ. 63.

⁹² Ν. Χέλντ, σελ. 63.

⁹³ S. Bernstein, σελ. 40.

αρχές και θα οργανώσει τις εξουσίες σύμφωνα με τις μορφές που θα θεωρηθούν οι πιο κατάλληλες για να εγγυηθούν την ασφάλεια και την ευτυχία».⁹⁴

Η Αμερικανική Επανάσταση καταρρίπτει την μονομερή και τυραννική εξουσία των βασιλικών κυβερνητών, συνάπτονται συμφωνίες, συντάσσονται συντάγματα βάση των εν λόγω διακηρυγμένων αρχών με σκοπό την κατάργηση ελέγχου της βασιλικής εξουσίας και την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην πράξη οι πολιτείες επανιδρύουν ένα κράτος θεμελιωμένο στις φιλελεύθερες αρχές και εμπνευσμένο καθαρά από την *Πραγματεία περί κυβερνήσεως*. Οι εξουσίες είναι διαιρεμένες και οι αντιπρόσωποι του έθνους εκλέγονται από τον κυρίαρχο λαό. Η εκτελεστική εξουσία, δυνάμει των ιδεών του Λοκ, ασκείται υπό περιορισμό και ελέγχεται από το νομοθετικό σώμα που ορίζει τους νόμους. Ιδρύονται δύο βουλές, ώστε να μην ιδιοποιείται την εξουσία ένα ισχυρό σώμα και να αποδίδεται η δικαιοσύνη χωρίς να υποδαυλίζεται το άνομο καθεστώς. Το φιλελεύθερο πνεύμα εξαπλώνεται και ενισχύει τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο υιοθετείται από τις πολιτείες της Αμερικής. Οι ΗΠΑ ενστερνίζονται την πολιτική οργάνωση του μοντέλου του Λοκ, την οποία επαναφέρουν στην ομοσπονδιακή οργάνωση, όπως σημειώνεται παρακάτω.

«Τα άρθρα της συνομοσπονδίας του 1781 προέβλεπαν ότι κάθε πολιτεία θα διατηρούσε την κυριαρχία της και την απόλυτη ανεξαρτησία της. Όταν το 1787, μπροστά στα μειονεκτήματα του συστήματος, οι ΗΠΑ αποκτούν ένα ομοσπονδιακό σύνταγμα, κατά το οποίο οι πολιτείες διατηρούν μεγάλη εξουσία, αυτό μιμείται τα συντάγματα των πολιτειών θεσμοθετώντας ένα Κογκρέσο δύο βουλών, τη Γερουσία (με δύο αντιπροσώπους από κάθε πολιτεία, οι οποίοι εκλέγονται από τη νομοθετική εξουσία των συγκεκριμένων πολιτειών) και μια Βουλή Αντιπροσώπων, που ορίζεται δημογραφικά αναλογικά με τη δημογραφική σημασία των πολιτειών (ένας μαύρος αποτιμάται ως τα 3/5 ενός λευκού). Ένας πρόεδρος που εκλέγεται από ένα εκλεκτορικό σώμα αντιπροσώπων των πολιτειών βρίσκεται στη θέση του κυβερνήτη σε σχέση με τα νομοθετικά σώματα»⁹⁵.

Η κυβέρνηση άρχει, αλλά η νομιμότητά της προκύπτει από το κυρίαρχο λαό, οι δομές εξισορροπούνται και η εξουσία των ολίγων εισήλθε στα χέρια των πολλών.

⁹⁴ S. Bernstein, σελ. 55.

⁹⁵ S. Bernstein, σελ. 41.

Παράλληλα με τη φιλελεύθερη πολιτική αναδιάρθρωση του κράτους και τη συμμετοχή της κοινωνίας με σκοπό την ανεξαρτησία της και την αμεροληψία της σημειώνεται και μια κοινωνική αναδιάρθρωση. Ο φιλελευθερισμός καταργεί βασιλικά αξιώματα και τίτλους ευγενείας, αναγνωρίζει τα ίσα δικαιώματα μεταξύ των ανθρώπων και ευνοεί την ατομική οικονομική ευρωστία μέσω της εργασίας, του δικαιώματος της ιδιοκτησίας σε ένα πλαίσιο ηθικής καταξίωσης που προβάλλει το άτομο και καταστέλλει την ισχύ της ελίτ.

Ο Λοκ, ο κορυφαίος πονέρος του φιλελευθερισμού, αν και δεν θεωρεί τον εαυτό του οπαδό της δημοκρατίας, ωστόσο επηρέασε την εξέλιξη τόσο της φιλελεύθερης όσο και της δημοκρατικής σκέψης. Οι μεταγενέστερες καθιζήσεις και κορυφώσεις πολιτικών δημιουργημάτων αποτελούν αναμφισβήτητα παρασκευάσματα της ριζοσπαστικής πολιτικής ιδεολογίας του Λοκ.

4. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ ΤΟΥ ΖΑΝ-ΖΑΚ ΡΟΥΣΣΩ

«Αν υπήρχε λαός θεών, θα κυβερνιόταν δημοκρατικά.
Μια τόσο τέλεια διακυβέρνηση δεν ταιριάζει στους ανθρώπους»

Ζαν – Ζακ Ρουσσώ

Ο Jean- Jacques Rousseau, ο «πολίτης της Γενεύης» αναζητούσε διέξοδο από την σύγχυση που επικρατούσε τόσο στο πολιτικό όσο και κοινωνικό προσκήνιο της Ευρώπης, μιας Ευρώπης που μαστίζονταν από θρησκευτικούς και εμφυλίους πολέμους και σκόρπιζε τα κατάλοιπα του πολέμου και της εξαθλίωσης σε κάθε σπόνδυλο της κοινωνικής στήλης. Οι ιστορικές επαναστάσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα οδήγησαν σε μια ανατροπή των παλαιών πολιτικών και θρησκευτικών παραδόσεων, έθεσαν υπό αμφισβήτηση τους αδύναμους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς της εποχής και προκάλεσαν το ενδιαφέρον πολλών στοχαστών, γύρω από το θέμα της ανθρώπινης φύσης και της συμμετοχής των πολιτών στα πολιτικά δρώμενα.

Ο Ρουσσώ, περιπλανώμενος «ανάμεσα σε σύνορα χωρών, κοινωνικών τάξεων και θρησκευτικών δογμάτων»⁹⁶ και έχοντας σχηματίσει μια εμπειρική άποψη για την κοινωνία και τα κοινωνικά στρώματα αναλαμβάνει να παρουσιάσει την ανθρώπινη φύση από μια άλλη οπτική γωνία, διαφορετική από αυτή που γνωρίσαμε στην αριστοτελική φιλοσοφία και στην πολιτεία Λεβιάθαν του Χομπς. Ο Ρουσσώ, από το πρώτο βιβλίο του Αιμιλίου, εστιάζει την μελέτη του στον άνθρωπο και το ρόλο του μέσα στη κοινωνία και τονίζει πως η διαδικασία παρατήρησης του ανθρώπου ως ενεργού κοινωνικού όντος οδηγεί στην κατανόηση της ηθικής και της πολιτικής, όπως διαφαίνεται παρακάτω: «πρέπει να μελετάμε την κοινωνία μέσω των ανθρώπων, και τους ανθρώπους μέσα από την κοινωνία: όσοι θέλουν να επεξεργάζονται την πολιτική και την ηθική ξεχωριστά από αυτά δεν θα κατανοήσουν ποτέ τίποτε από αυτά»⁹⁷. Το βαθύ ενδιαφέρον του για την πολιτική αναδύθηκε από την αναγκαιότητα εύρεσης ενός πολιτικού συστήματος που θα λυτρώσει τον άνθρωπο από τα δεινά και σώσει την ανθρώπινη φύση από την διαφθορά. Όπως περιγράφει στο παρακάτω απόσπασμα ο Ρουσσώ, τον απασχολούν οι όροι νομιμοποίησης και η σταθεροποίησης ενός καθεστώτος που θα διασφαλίζουν και θα επιτρέπουν την ύπαρξη μιας πολιτισμένης και ελεύθερης κοινωνίας.

«Είχα παρατηρήσει ότι τα πάντα εξαρτιόντουσαν στην ουσία από την πολιτική, και πως, ό,τι κι αν κάναμε, κάθε λαός θα ήταν πάντα αυτό που η φύση του καθεστώτος του τον έκανε να είναι. Έτσι, το μεγάλο πρόβλημα του καλύτερου δυνατού καθεστώτος αναγόταν για μένα στο εξής: ποια μορφή διακυβέρνησης είναι εκείνη που μπορεί να διαμορφώσει τον ηθικότερο, τον πιο φωτισμένο και σοφό, δηλαδή τον καλύτερο, με τη βαθύτερη έννοια της λέξης λαός; Σκέφτηκα πως αυτό το ερώτημα ήταν στενά συνυφασμένο, παρόλο που ήταν διαφορετικό, με το εξής: ποια είναι η μορφή διακυβέρνησης που, από την ίδια τη φύση της, παραμένει πάντα πιστότερη στο νόμο; Και κατά συνέπεια τι είναι νόμος και μια ολόκληρη αλυσίδα ανάλογων ερωτημάτων;»⁹⁸

Ο άνθρωπος έχει μεταβεί από την φυσική κατάσταση της πλήρους ελευθερίας και φυσικής ισότητας, στην οποία οι άνθρωποι ζούσαν αρμονικά και ειρηνικά, σε μια κατάσταση χάους, ανασφάλειας και πλήρους ανισότητας, «που η αγάπη προς εαυτόν

⁹⁶ M. Schmidt, σελ. 99.

⁹⁷ Z- Z. Ρουσσώ, Αιμίλιος, σελ. 306.

⁹⁸ Z-Z. Ρουσσώ, Οι εξομολογήσεις, σελ. 140.

μετατρέπεται σε φιλαυτία (*amour propre*), σε έναν δυνητικά επιβλαβή για το κοινό καλό εγωισμό»⁹⁹, τάσεις και ανακατατάξεις που οδηγούν τον Ρουσσώ σε ρήξεις με προγενέστερους στοχαστές και σε αντιθέσεις με παραδοσιακά πολιτικά δόγματα. Η κοινωνική κριτική του Ρουσσώ είναι απόσταγμα της κοινωνικής ανισότητας. «Στα μάτια του η ανισότητα αποτελούσε το πιο αδιαφιλονίκητο σύμπτωμα της διαφθοράς, που θεωρούσε αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την πρόοδο του πολιτισμού»¹⁰⁰. Ο Ρουσσώ εκθέτει τα συμπεράσματα της κριτικής του απέναντι στο Διαφωτισμό, διακηρύσσοντας την άποψη ότι «οι τέχνες και οι επιστήμες γεννήθηκαν από τα ελαττώματά μας» και διαφθείρουν την κοινωνία. Ο εκπολιτισμός των ανθρώπων θεωρεί ο Ρουσσώ ότι ευθύνεται για τη γενική αθλιότητα και τις φυσικές ή κοινωνικές καταστροφές. Με άλλα λόγια, ο Ρουσσώ συνδέει την πρόοδο της επιστήμης, της οικονομίας, των τεχνών και των γραμμάτων με την λερναία Ύδρα της διαφθοράς και της ανισότητας. «Η εξαθλίωση, ηθική και κοινωνική, που βλέπει γύρω του ο Ρουσσώ στις πολιτισμένες κοινωνίες, πηγάζει, κατά την γνώμη του, από την ανάγκη των ανθρώπων να εξουσιάζουν και από την εξάρτηση του ενός από τη γνώμη του άλλου. Οι ψυχικές αυτές διαθέσεις είναι το αποτέλεσμα της απομάκρυνσης των ανθρώπων από τη φύση και της συνακόλουθης απώλειας της φυσικής αθωότητας»¹⁰¹. Ο Ρουσσώ προσπαθώντας να δημιουργήσει την καταλληλότερη μορφή κυβέρνησης που να προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών και να εντάσσει τα άτομα στις πολιτικές πρακτικές, έδωσε την πιο πρωτότυπη περιγραφή μιας «ριζοσπαστικής αναπτυξιακής δημοκρατίας»¹⁰².

4.1 Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΡΟΥΣΣΩ ΣΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ο Ρουσσώ αντιτίθεται τόσο στην κλασική αριστοτελική θεωρία της φυσικής κοινωνικότητας του ανθρώπου, όσο και στην χομπσιανή αντίληψη ότι οι άνθρωποι είναι εγωιστικά και ανταγωνιστικά πλάσματα που ζουν σε μια προ-κοινωνική

⁹⁹ I. Fetscher, παρατίθεται, στο: Schmidt, M., σελ. 100.

¹⁰⁰ Π. Κιτρομηλίδης, σελ. 114.

¹⁰¹ Π. Κιτρομηλίδης, σελ. 114.

¹⁰² Ν. Χελντ, σελ. 81.

κατάσταση διαρκούς φόβου και πολέμου. Η ανθρωπολογική προσέγγιση του Ρουσσώ είναι άκρως απαισιόδοξη, προβάλλει ως ανώτερη μορφή μιας κοινωνίας, την κοινωνία που εμμένει στην φυσική της κατάσταση και απαρνείται τις νομοτελειακές και αναπόφευκτες εξελίξεις του ιστορικού γίνεσθαι. Ο Ρουσσώ, σε αντίθεση με τον Λοκ, απορρίπτει ακόμα και την δυνατότητα οικονομικής ανάπτυξης μέσω της εργασίας, γιατί κάτι τέτοιο προδιαγράφει την καταστροφή του ανθρώπου. «Η έννοια του καταμερισμού της εργασίας ιδίως, κατά την γνώμη του αποτελεί τον κυριότερο μηχανισμό παραγωγής συνθετότερων μορφών πολιτισμού αλλά και κοινωνικής ανισότητας».¹⁰³

Οι πολιτικές τοποθετήσεις του Ρουσσώ είναι άμεσα συνδεδεμένες με την επιχειρηματολογία της κοινωνικής του θεωρίας. Εναρκτήριο λάκτισμα της πολιτικής του σκέψης είναι η ανυπαρξία ενός πολιτεύματος που να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της ανισότητας και της αυθαιρεσίας και να συμβάλει στην αναμόρφωση πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων. Ο Ρουσσώ, όπως και άλλοι φιλόσοφοι του 18^{ου} αιώνα, τοποθετεί στο κέντρο της θεωρίας του το άτομο, αναλύοντας την έννοια της ελευθερίας και της ευθύνης. Θεωρεί πώς όλες οι μορφές εξουσίας σχηματίζονται με σκοπό την εξυπηρέτηση συμφερόντων των ισχυρών εις βάρος των αδυνάτων και όχι για το κοινό καλό. Καταγγέλλει κάθε μορφή πολιτεύματος, ιδίως το συντηρητικό και παραδοσιακό πολίτευμα της Γαλλίας αλλά και το κλασικό πολιτειακό μοντέλο του Αριστοτέλη, το φιλελεύθερο συνταγματικό πολίτευμα του Λοκ όπως και το δημιούργημα, *Λεβιάθαν* του Χομπς. Βασική αρχή του Ρουσσώ είναι η τήρηση του νόμου και η περιφρούρηση της ελευθερίας. Αξίζει σ' αυτό το σημείο να παρατεθεί το παρακάτω απόσπασμα, που περιγράφει τη φευγαλέα πορεία της ελευθερίας και την αβέβαιη ισχύ της ειρήνης όταν αυτή εξασφαλίζεται από μια απολυταρχική και δεσποτική εξουσία.

«Θα ειπωθεί ότι ο δεσπότης εξασφαλίζει στους υπηκόους του την κοινωνική ειρήνη (*tranquillite civile*). Έστω. Αλλά σε τι ωφελούνται αν οι πόλεμοι που προκαλεί η φιλοδοξία του, αν η ακόρεστη απληστία του, αν οι καταπιεστικές αξιώσεις της κυβέρνησης του προκαλούν μεγαλύτερη ερήμωση από όση οι μεταξύ τους συγκρούσεις; Τι κερδίζουν αν η ειρήνη αυτή ακριβώς αποτελεί μέρος της δυστυχίας τους; Ειρηνικά ζει κανείς και στο μπουντρούμι. Αρκεί αυτό για να το

¹⁰³ Π. Κιτρομηλίδης, σελ. 115.

βρίσκει καλό; Οι Έλληνες, κλεισμένοι στη σπηλιά του Κύκλωπα, ζούσαν ειρηνικά περιμένοντας τη σειρά τους να καταβροχθιστούν»¹⁰⁴.

Αξίζει να ζει κανείς σε μια σπηλιά περιμένοντας να καταβροχθιστεί, όπως οι σύντροφοι του Οδυσσέα, αξίζει να ζει κανείς σε μια κατάσταση ειρήνης, υποσχόμενης ένα ξέσπασμα πολέμου και ατελείωτων συγκρούσεων; Αξίζει ο ελληνικός λαός να ζει σε ένα πολιτικό σύστημα, υποσχόμενο το χάος, τη διαφθορά, την εξαθλίωση; Αξίζει οι Έλληνες να ζουν με τις εικτολογίες μιας ουτοπικής πολιτικής και οικονομικής ρύθμισης που θα σώσουν τη χώρα από την απομόνωση και τον εξορισμό; Στο βεληνεκές του αφορισμού του Ρουσσώ θα ενέπιπτε σίγουρα το σύγχρονο δημοκρατικό σύστημά μας. Η ιδέα μεταφοράς της κυριαρχίας από το λαό στο κράτος ή στους κυβερνώντες βρίσκει το Ρουσσώ αντίθετο. Η ρουσσωική πολιτική θεωρία καταδικάζει τον κοινοβουλευτισμό της Αγγλίας όπως διαφαίνεται παρακάτω, και αυτομάτως απορρίπτει τη διαδικασία μεταβίβασης της εξουσίας μέσω εκλογών και το σύστημα αντιπροσώπευσης.

« Οι βουλευτές του λαού δεν είναι, λοιπόν, ούτε μπορούν να είναι αντιπρόσωποί του, δεν είναι παρά επίτροποί του και δεν μπορούν να αποφασίσουν τίποτα οριστικά. Κάθε νόμος τον οποίο δεν έχει επικυρώσει ο λαός ως πρόσωπο είναι άκυρος, δεν είναι νόμος. Ο αγγλικός λαός νομίζει ότι είναι ελεύθερος, απατάται οικτρά, είναι ελεύθερος μόνο κατά τη διάρκεια της εκλογής των μελών του κοινοβουλίου, μόλις εκλεγούν είναι δούλος, δεν είναι τίποτα. Ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζεται τις σύντομες στιγμές της ελευθερίας του αποδεικνύει ότι αξίζει να τη χάσει»¹⁰⁵.

Το σύστημα της αντιπροσώπευσης δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας «στυλοβάτης της μεσαιωνικής θεωρίας της νομιμότητας»¹⁰⁶ που θέτει σε κίνδυνο τις θεμελιώδεις αρχές του φυσικού δικαίου της ανθρώπινης φύσης και παραπέμπει σε μοντέλα κρατικών μηχανισμών του φεουδαρχικού συστήματος. Ο Ρουσσώ υποστηρίζει ότι η κυριαρχία πηγάζει από το λαό, συγκροτείται από το λαό και πρέπει να αντιπροσωπεύεται από το λαό.

¹⁰⁴ J-J Rousseau, Το κοινωνικό συμβόλαιο, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας (επιμ.), Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους, σελ. 158.

¹⁰⁵ Z-Z. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 160.

¹⁰⁶ M. Schmidt, σελ. 103.

«Μόλις ο λαός συνέλθει νόμιμα ως κυρίαρχο σώμα, σταματά η δικαιοδοσία της κυβέρνησης, η εκτελεστική εξουσία αναστέλλεται και το πρόσωπο του τελευταίου πολίτη είναι τόσο ιερό και απαραβίαστο όσο και του πρώτου άρχοντα, γιατί όπου παρίσταται ο αντιπροσωπευόμενος δεν χρειάζεται πλέον αντιπρόσωπος»¹⁰⁷.

Η λαϊκή κυριαρχία είναι μη αντιπροσωπεύσιμη, αποτελεί θεμέλιο της έννομης τάξης, είναι ο ίδιος ο λαός που ορίζει τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους ζει. «Η λαϊκή κυριαρχία δεν είναι κυριαρχία του δικαίου ή του συντάγματος αλλά αδιάρρηκτη υπερκυριαρχία των πολιτών, συμπεριλαμβανομένης και της υπερκυριαρχίας επί του συντάγματος. Με αυτή την επικυριαρχία δεν συμβιβάζεται ο θεσμός ενός συντάγματος δικαστηρίου ως φύλακα τους συντάγματος. Κι με αυτό το σκεπτικό, η κυβέρνηση δεν έχει άλλο καθήκον από το να είναι «υπηρέτης του κυριάρχου», μια εξουσία εξαρτώμενη από τη θέληση του λαού»¹⁰⁸. Το ενδιαφέρον του Ρουσσώ έγκειται στη δημιουργία ενός κράτους, όπου οι πολιτικές πρακτικές θα είναι συνυφασμένες με την κοινωνική πραγματικότητα και τις ανάγκες των πολιτών που θα εξυπηρετούνται μέσω της αυτοδιοίκησης¹⁰⁹. Ο ρουσσωϊκός πολίτης ενσωματώνεται σε ένα ενοποιημένο σύστημα κοινωνίας και κράτους, το οποίο σχηματίζεται μέσω της συγκατάθεσής του, δηλαδή της σύναψης ενός κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ των πολιτών με σκοπό τη διασφάλιση της ευδαιμονίας του συνόλου.

«Να βρεθεί μια μορφή συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν. Αυτό είναι το θεμελιώδες πρόβλημα στο οποίο το κοινωνικό συμβόλαιο δίνει τη λύση»¹¹⁰.

Αφού ολοκληρωθεί η συνένωση πολιτών και κράτους, τότε νομιμοποιείται και η συμμετοχή των πολιτών στις κρατικές υποθέσεις, καθιερώνεται ένα σύστημα συνεργασίας στηριζόμενο στην αμοιβαία εμπιστοσύνη και δημιουργείται ένα σώμα

¹⁰⁷ Z.- Z. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 157.

¹⁰⁸ M. Schmidt, σελ. 102.

¹⁰⁹ M. Schmidt, σελ. 104.

¹¹⁰ Z.- Z. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 61.

που νομοθετεί και εφαρμόζει το νόμο, δίχως παρεμβολές από άλλες εξουσιαστικές μονάδες. Η ολότητα αυτή προκύπτει από την εκούσια επιθυμία και ανάγκη των ανθρώπων να αποχωριστούν την φυσική τους κατάσταση, προκειμένου να διευκολύνουν την αυτοσυντήρησή τους και να διασφαλίσουν την διαιώνιση του είδους τους. Ο κάθε πολίτης είναι ένα «αδιαίρετο τμήμα του συνόλου»¹¹¹, που αγωνίζεται για το κοινό συμφέρον, υπηρετεί καθήκοντα για το κοινό καλό και δεν αποκλίνει από την τήρηση των κανόνων που ο ίδιος, ως κυρίαρχο σώμα έχει θεσπίσει, σημεία και αποδείξεις του πράττειν που εγγυώνται για την αμεροληψία του και την αφοσίωσή του στους νόμους.

«Μόλις το πλήθος αυτό συγκροτηθεί κατά τα ανωτέρω σε σώμα, κανείς δεν μπορεί να προσβάλει ένα από τα μέλη του χωρίς να προσβάλει το σώμα, και ακόμη περισσότερο, να προσβάλει το σώμα χωρίς να το αισθανθούν τα μέλη του. Έτσι, το καθήκον και το συμφέρον υποχρεώνουν εξίσου τα δύο συμβαλλόμενα μέρη σε αλληλεγγύη, και οι ίδιοι άνθρωποι οφείλουν να επιδιώκουν την προσαγωγή στη διπλή αυτή σχέση όλων των πλεονεκτημάτων που πηγάζουν απ' αυτήν.

Καθώς λοιπόν ο κυρίαρχος δεν συγκροτείται παρά μόνο από τα επιμέρους άτομα που τον συνθέτουν, δεν έχει ούτε μπορεί να έχει συμφέροντα αντίθετα προς το δικό τους. Συνεπώς, η κυρίαρχη εξουσία δεν χρειάζεται καθόλου να δίνει εγγυήσεις στους υπηκόους της γιατί είναι αδύνατον να θέλει το σώμα να βλάψει όλα του τα μέλη και, (...)δεν μπορεί να βλάψει και κανέναν επιμέρους. Ο κυρίαρχος, εκ του γεγονότος και μόνο ότι είναι κυρίαρχος, είναι πάντοτε αυτό που οφείλει να είναι»¹¹².

Στη θεωρία της λαϊκής κυριαρχίας ο Ρουσσώ εμπερικλείει την άποψή του για την γενική βούληση (*volonte generale*) των ανθρώπων, η οποία υφίσταται ύστερα από την σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου και συνηγορεί υπέρ του γενικού συμφέροντος, του κοινού καλού και συνάμα αποβλέπει στη διατήρηση της ενότητας του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος. Η γενική βούληση είναι ουσιαστικά η λαϊκή βούληση που υπερνικά τις ατομικές επιθυμίες και συμφέροντα έναντι του γενικού ευ ζην, εκφράζει την ηθική ενότητα της πολιτικής κοινότητας και

¹¹¹ Ζ.- Ζ. Ρουσσώ, ο.π. σελ. 62.

¹¹² Locke, J., ό.π., σελ. 165-166.

διαμορφώνεται μέσω της ενεργού πολιτικής συμμετοχής¹¹³, όπως μαρτυρά το παρακάτω απόσπασμα.

«Εφόσον πολλοί άνθρωποι ενωμένοι θεωρούνται ένα σώμα, τότε έχουν μόνο μία βούληση, που αποβλέπει στη διατήρηση όλων μαζί και στο ευ ζην. Τότε όλοι οι μηχανισμοί του κράτους είναι ισχυροί και απλοί, οι αρχές του σαφείς και διαυγείς, δεν υπάρχουν καθόλου συγκεχυμένα και αντιφατικά συμφέροντα, το κοινό αγαθό είναι ολοφάνερο παντού και χρειάζεται μόνο ορθοφροσύνη για να το αντιληφθεί. Ειρήνη, ενότητα και ισότητα είναι εχθροί της πολιτικής μηχανορραφίας. Άνθρωποι απλοί και ευθείς είναι δύσκολο να εξαπατηθούν εξαιτίας της απλότητάς τους. Οι δειλασμοί, οι συγκαλυμμένες προφάσεις δεν τους αγγίζουν καθόλου, ενώ δεν είναι ούτε αρκετά εκλεπτυσμένοι ώστε να εξαπατώνται. Όταν βλέπουμε στον ευτυχέστερο λαό του κόσμου ομάδες χωρικών να ρυθμίζουν τις κρατικές υποθέσεις κάτω από μια βελανιδιά και να πολιτεύονται πάντα σωστά, πώς να μην καταφρονούμε τους επιτηδευμένους τρόπους άλλων εθνών, τα οποία φτάνουν στη δόξα και στην αθλιότητα με τόση τέχνη και τόσο μυστήριο;»¹¹⁴

Η κυβέρνηση οφείλει να αποτυπώνει την βούληση του λαού, να βασίζεται στις αρχές της ειρήνης, της ενότητας και της ισότητας, να συγκροτείται από πολίτες ανεξαρτήτου κοινωνικής τάξης, γιατί είναι άξιο παρατήρησης το ότι ομάδες χωρικών μπορούν να πολιτεύονται πάντα σωστά και να ρυθμίζουν τις κρατικές υποθέσεις ακόμα και κάτω από μια βελανιδιά με τόση ευκολία και απλότητα, σε αντίθεση με τους επιτηδευμένους μηχανισμούς που με την πολιτική τους επιδεξιότητα προκαλούν χάος και αθλιότητα στην κοινωνία. Η απόλυτη πολιτική ισότητα των πολιτών όπως και η ελευθερία της συνείδησης, του λόγου και της λήψης αποφάσεων επί των κρατικών υποθέσεων αποτελούν βασικές προϋποθέσεις της αποτελεσματικότητας και φερεγγυότητας της γενικής βούλησης.

Η *volonte generale* ανήκει αποκλειστικά στην πλειοψηφία των μελών μιας κοινωνίας, υπερασπίζεται κάθε δικαίωμα του ανθρώπου και αποτελεί έναν από τους διάσημους πλέον όρους του δημοκρατικού πολιτεύματος, γιατί η βούληση του λαού όπως το βιώνουμε και σήμερα μπορεί να εκφράσει οργή και αγανάκτηση απομακρύνοντας από την εξουσία ανίκανες κυβερνήσεις και μπορεί την ίδια στιγμή να στηρίζει και να

¹¹³ Π. Κιτρομηλίδης, σελ. 117.

¹¹⁴ Ζ.- Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 170.

φωτίσει σκοτεινές παρατάξεις καλυμμένες από ένα πέπλο μυστηρίου υποσχόμενες ανατροπές των αποτυχημένων έως τώρα πολιτικών προσπαθειών.

Ο Ρουσσώ αν και δεν θεωρεί τον εαυτό του δημοκράτη, ωστόσο εισάγει καινοτόμους για την εποχή όρους και αρχές στη θεωρία του πολιτικού οικοδομήματος που είναι απόλυτα δημοκρατικές και επιλέγει δημοκρατικές διαδικασίες για την συγκρότηση της ρουσσωϊκής πολιτείας. Η θεωρία της λαϊκής κυριαρχίας του Ρουσσώ, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη τήρηση του νόμου είναι «ένα ισχυρό αμεσοδημοκρατικό θεμέλιο.»¹¹⁵ Επομένως ο Ρουσσώ είναι «υπέρμαχος ενός αμεσοδημοκρατικού πολιτειακού καθεστώτος»¹¹⁶ στηριζόμενο στη λαϊκή κυριαρχία και καθοδηγούμενο από τη λαϊκή βούληση χωρίς την μεσολάβηση αντιπροσώπων και βουλευτών.

4.2 Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ο Ρουσσώ ακολουθώντας τη θεωρία των πολιτειακών μορφών του Αριστοτέλη, αναγνωρίζει τρεις μορφές πολιτευμάτων, τη δημοκρατία, την αριστοκρατία και την μοναρχία. Πρωτίστως θεωρεί ότι «η δημοκρατική κυβέρνηση αρμόζει στα μικρά κράτη, η αριστοκρατική στα μεσαία και η μοναρχική στα μεγάλα.»¹¹⁷ Πιστεύει ότι δεν υπάρχει καλύτερη μορφή διακυβέρνησης παρά όταν η εκτελεστική εξουσία ενώνεται με την νομοθετική, εφόσον αυτός που ορίζει τους νόμους, είναι εκείνος που ξέρει να τους εφαρμόζει και καλύτερα¹¹⁸. Η αντίληψη του Ρουσσώ της ταύτισης κυβερνώντων και κυβερνώμενων και η θεσμική συναρμογής της εκτελεστικής με την νομοθετική εξουσία δεν μπορεί να συντελέσει μια ολοκληρωμένη κυβέρνηση, αφού «όταν ο ηγεμόνας και ο κυρίαρχος είναι το ίδιο πρόσωπο, δεν σχηματίζουν, ούτως ειπείν, παρά μια κυβέρνηση χωρίς κυβέρνηση.»¹¹⁹ Επιπλέον, χαρακτηρίζει αντίθετο στην «φυσική κατάσταση» το «να κυβερνά η πλειοψηφία» των πολιτών και «να κυβερνάται η μειοψηφία.»¹²⁰ Δεν θα ήταν άλλωστε εφικτό να βρίσκεται ο λαός

¹¹⁵ M. Schmidt, σελ. 104.

¹¹⁶ M. Schmidt, σελ. 104.

¹¹⁷ Ζ. - Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 123.

¹¹⁸ Ζ. - Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 124.

¹¹⁹ Ζ. - Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 124.

¹²⁰ Ζ. - Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 124.

διαρκώς στις συνελεύσεις για τις δημόσιες υποθέσεις. Μια τέτοια λειτουργία του πολιτεύματος αποδεικνύεται ουτοπική, ανεπαρκής, και επιρρεπής σε καταστάσεις πόλεμου, εσωτερικών διαμαχών και διαρκών αλλαγών των μορφών διοίκησης. Η δημοκρατία, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, μετουσιώνεται σε «πράγματα που είναι δύσκολο να συμβιβαστούν μεταξύ τους»¹²¹ και γενικά κρίνει με σκεπτικισμό την ικανότητα επιβίωσης μιας δημοκρατικής κυβέρνησης, γεγονός που κατοπτρίζεται στην εξής άποψή του περί δημοκρατίας: «εάν υπήρχε λαός θεών, θα κυβερνιόταν δημοκρατικά. Μια τόσο τέλεια κυβέρνηση δεν ταιριάζει στους ανθρώπους.»¹²²

4.3 ΖΑΝ – ΖΑΚ ΡΟΥΣΣΩ: Ο ΠΙΟΝΕΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Η πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του Ρουσσώ είχαν μεγάλη απήχηση. Αποτέλεσαν άξονα αναφοράς για πολλούς στοχαστές που συνηγορούσαν υπέρ της παραδοσιακής πολιτικής ιδεολογίας, σύμφωνα με την οποία η αθλιότητα αυτού του κόσμου είναι αποτέλεσμα του εκπολιτισμού της κοινωνίας και όχι έργο του Θεού. Αμφισημίες εντοπίζονται στη ρουσσωϊκή θεωρία συγκρότησης ενός δίκαιου και σωστού πολιτεύματος και στη θεωρία της δημοκρατίας. **Αλλά οι αμφισημίες, δεν είναι εκείνες που κινητοποιούν την σκέψη και πυρπολούν με ερωτήματα το νου;** Όπως είχε πει ο Αριστοτέλης στο κείμενό του, οι *Σοφιστικοί Έλεγχοι* : «Είναι αναγκαίο ο ίδιος λόγος και το κάθε ένα όνομα να σημαίνει περισσότερο από ένα [πράγματα] (165 a12). Η ρητορική του Ρουσσώ εμπεριέχει ενδιάμεσους θεσμούς και νοήματα που προπαγανδίζουν κατά των απόλυτων δεσποτικών πολιτευμάτων, κατά των μεσολαβητών, αντιπροσώπων και λαοπλάνων και διαδηλώνουν υπέρ των δημοκρατικών αρχών και της λαϊκής κυριαρχίας.

Το δημοκρατικό πρότυπο που εκπόνησε ο Ρουσσώ προκάλεσε ποικίλες κριτικές. «Για τη μια πλευρά είναι κήρυκας της δημοκρατίας, για την άλλη νεκροθάφτης της λαϊκής κυριαρχίας.»¹²³ Ο Edmund Burke θεωρούσε τον Ρουσσώ ως έναν παράφρονα Σωκράτη («insane Socrates»),¹²⁴ ενώ αντίθετα ο Ντέιβιντ Χελντ τον χαρακτηρίζει ως

¹²¹ Ζ. - Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 125.

¹²² Ζ. - Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σελ. 126.

¹²³ M. Schmidt, σελ. 112.

¹²⁴ M. Schmidt, σελ. 112.

έναν από τους σαφέστερους υποστηρικτές της «ριζοσπαστικής αναπτυξιακής δημοκρατίας»¹²⁵. Ξαφνιάζει η διαδεδομένη άποψη που επικρατεί πως είναι κύριος εκφραστής δημοκρατικών αρχών, ο κύριος πρωταγωνιστής της άμεσης δημοκρατίας ή ο «οραματιστής της δημοκρατίας»¹²⁶ δεδομένου ότι ο Ρουσσώ δεν πίστευε ότι η δημοκρατία είναι εφικτή και ως επί το πλείστον τις δημοκρατικές του πεποιθήσεις τις διέκρινε μια μετριοπάθεια σε σχέση με την απόλυτη θεωρία του περί της λαϊκής κυριαρχίας.

Η ερμηνεία των δημοκρατικών θεωρητικών τοποθετήσεων του Ρουσσώ χαρακτηρίζεται από μια «δυσαναλογία προς την ποιότητα και την αποδοτικότητα τους για μια επιστημονική θεωρία της δημοκρατίας»¹²⁷. Η έννοια της δημοκρατίας του Ρουσσώ διαφοροποιείται από τη σημερινή. Ενώ στα περισσότερα φιλελεύθερα δημοκρατικά οικοδομήματα η δημοκρατία εξυψώνεται ως ένας κρατικός στυλοβάτης που στηρίζεται στη λαϊκή κυριαρχία, η οποία παίρνει σάρκα και οστά στα κοινοβούλια μέσω λαϊκών αντιπροσώπων, που άλλοι ασκούν την νομοθετική εξουσία και άλλοι λειτουργούν ως εκτελεστικά όργανα, ο Ρουσσώ αποδίδει στην δημοκρατία ένα μάλλον *εξτρεμιστικό* χαρακτήρα και την αναγνωρίζει ως μια συνιστώσα της λαϊκής κυριαρχίας, με πρωταγωνιστή τον Κυρίαρχο του κοινωνικού συμβολαίου να κατασπαράζει κάθε μορφή εξωτερικής από το σώμα εξουσίας και να φροντίζει την διευθέτηση των δημοσίων υποθέσεων όπως και τα καθήκοντα τόσο τα εκτελεστικά όσο και τα νομοθετικά.

Όλα αυτά όμως δεν αποδυναμώνουν την έντονη πολιτική επίδραση του ριζοσπαστικού αμεσοδημοκρατικού αιτήματος του Ρουσσώ για υπερκυριαρχία του λαού. Αυτή η ανατρεπτική σκέψη του πολίτη της Γενεύης αποτέλεσε το περίβλημα νέων θεωριών που διαμόρφωσαν την πολιτική σκηνή της μεταεπαναστατικής Ευρώπης. Το όραμά του για μια δημοκρατία χωρίς αντιπροσώπευση, ελεύθερης από παλαιά κανονιστικά πρότυπα αλλά παγιωμένης και αγκυλωμένης στην κυριαρχία του λαού είναι σίγουρα πολύ προκλητικό αλλά ταυτόχρονα είναι το κύριο κληροδότημα του Ρουσσώ στην θεωρία της δημοκρατίας.

¹²⁵ Ν. Χέλντ, σελ. 81.

¹²⁶ Μ. Schmidt, σελ. 112.

¹²⁷ Μ. Schmidt, σελ. 117.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Μέχρι τώρα στο πλαίσιο της επικείμενης εργασίας προσεγγίστηκαν κλασικά μοντέλα της δημοκρατίας και οι πονέροι των ριζοσπαστικών αλλά και συνταγματικών μορφών της δημοκρατίας. Οι πρόδρομοι των σύγχρονων μορφών της δημοκρατίας που εξέτασαν τις προοπτικές της κοινωνίας και του κράτους διατυπώνοντας τις πρώτες δημοκρατικές αρχές διαμόρφωσαν την άποψη ότι η δημοκρατία ανθεί μόνο σε μικρά κράτη. Οι θεωρίες τους σε σύγκριση με τις σημερινές δημοκρατικές τοποθετήσεις αποδεικνύονται ανεπαρκής και παγιωμένες σε πολιτικούς και κοινωνικούς περιορισμούς. Από το δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά εξαιρούνταν μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες, όπως οι δούλοι, οι γυναίκες, οι ξένοι έποικοι. Αν και πολλοί στοχαστές προσδοκούσαν να συρρικνώσουν το μέγεθος της ανισότητας και να απελευθερωθούν από τις απολυταρχικές δομές των παλαιών δεσποτικών καθεστώτων, ωστόσο δεν κατάφεραν απεμπολήσουν πλήρως τον παραδοσιακό και ρομαντικό τρόπο σκέψης ώστε να διαμορφώσουν μια εφικτή μορφή διακυβέρνησης με οργανωμένες δομές εξουσίας. Ο σκεπτικισμός για την δημοκρατική θεωρία και πράξη ήταν φανερός αλλά παρ' όλα αυτά η διακήρυξη ανεξαρτησίας στην Αμερική, η Γαλλική Επανάσταση, οι φιλελεύθερες αρχές του Χομπς, το συνταγματικό πολίτευμα του Λοκ και η ριζοσπαστική αμεσοδημοκρατική θεωρία του Ρουσσώ οδήγησαν σε ανατροπές των απολυταρχικών σχημάτων και στην ανάπτυξη καινοτόμων ιδεών.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες διαμορφώνουν μια νέα οπτική των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Συγκεκριμένα οι συνέπειες της τεχνολογικής εξέλιξης, η ανάπτυξη των «πολιτικών αγορών που γίνονταν εμπόριο ψήφων, πολιτικών προγραμμάτων και υποσχέσεων επίλυσης προβλημάτων»¹²⁸ και ο κλιμακούμενος ανταγωνισμός ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό προκάλεσαν έντονο προβληματισμό σχετικά με την έννοια της δημοκρατίας, της ελευθερίας της συμμετοχής και της γενικής ή λαϊκής βούλησης του ατόμου όπως και με την εφαρμογή των δημοκρατικών πολιτικών πρακτικών.

¹²⁸ M. Schmidt, σελ. 195.

Οι σημαντικότερες θεωρίες που αναπτύσσονται έχοντας ως υπόβαθρο τα προβλήματα των πολιτικών δομών και του ανταγωνισμού για την απόκτηση ηγετικών θέσεων είναι η θεωρία της «ηγετικής δημοκρατίας» (leadership democracy) του Μαξ Βέμπερ και η «ρεαλιστική» θεωρία της δημοκρατίας του Γιόζεφ Σούμπετερ βασιζόμενη στον «ανταγωνιστικό ελιτισμό» (competitive elitism).

5. Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΣ ΕΛΙΤΙΣΜΟΣ

«Αναμφίβολα, όλη η ιστορική εμπειρία επιβεβαιώνει την αλήθεια ότι ο άνθρωπος δε θα 'χε πετύχει το εφικτό αν δεν είχε ξανά και ξανά προσπαθήσει να φτάσει το ανέφικτο»

"Es ist ja durchaus richtig, und alle geschichtliche Erfahrung bestätigt es, daß man das Mögliche nicht erreichte, wenn nicht immer wieder in der Welt nach dem Unmöglichen gegriffen worden wäre"

Max Weber

Τα κλασικά δόγματα που διατύπωναν τη θεωρία της δημοκρατίας με την έννοια της άμεσης συμμετοχής όλων των πολιτών, ως έκφραση της βούλησης του λαού και της λαϊκής κυριαρχίας δεν ανταποκρίνονται πλέον στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα. Έχουν παρέλθει οι καιροί που η δημοκρατία αποτελούσε τον στυλοβάτη για την διαμόρφωση μιας ευνομούμενης πολιτείας. Σήμερα ευάριθμοι στοχαστές και πολιτικά πρόσωπα βλέπουν τη δημοκρατία ως όχημα επικράτησης μιας τάξης των ελίτ, ως σύστημα που ευνοεί τις ανισότητες και την ταξική κυριαρχία. Ο Μαξ Βέμπερ (1864-1920) και ο Γιόζεφ Σούμπετερ (1883-1946) που το έργο τους αποτελεί το κύριο αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου, συμμερίζονται την αντίληψη ότι στον σύγχρονο καπιταλισμό η πολιτική αποκτά έναν επαγγελματικό χαρακτήρα και τα κόμματα οργανώνονται ως μέσα για τη διεξαγωγή νικηφόρων εκλογικών μαχών. Η δημοκρατία εφαρμόζεται περιοριστικά, κυρίως χρησιμοποιείται ως εργαλείο για την ανάδειξη του ικανότερου ηγέτη και την ικανοποίηση της επιθυμίας των πολιτών να οριστούν εξειδικευμένα όργανα που θα υπηρετούν το κοινό συμφέρον.

Ο Βέμπερ επιχειρεί μια ερμηνεία της δημοκρατίας στο πλαίσιο της κυριαρχίας του ηγέτη και έχοντας ως υπόβαθρο την κατάρρευση της παραδοσιακής μοναρχίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (μετά το 1918-1919) και τις ελλείψεις στην πολιτική δομή της εξουθενωμένης Γερμανίας. Ο Βέμπερ επικεντρώνεται στην ανάλυση του τύπου και της λειτουργίας της «ηγετικής δημοκρατίας» με οδηγό την κοινωνιολογία της εξουσίας και «την δημοψηφισματική ηγετική δημοκρατία».¹²⁹ Το περιεχόμενο της πολιτικής θεωρίας του Βέμπερ αποτελείται από τα εξής σημεία: πρώτον, τους θεσμούς οι οποίοι επιτρέπουν την άνοδο και την επιλογή πολιτικών αρχηγών, δεύτερον, τις σχέσεις μεταξύ κυριάρχων και κυριαρχούμενων, λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη την προβολή των αρχηγών με σκοπό να αποκτήσουν οπαδούς και συμμάχους, καθώς και τη νομιμοποιητική δομή αυτής της κυριαρχίας, και τρίτον, στις πράξεις των πολιτικών αρχηγών και τη λειτουργία την οποία επιτελούν, με σκοπό την επίτευξη μιας ανοιχτής και ευμετάβλητης κοινωνίας.»¹³⁰ Η θεωρία της «δημοκρατίας του ηγέτη» δεν περιγράφει σίγουρα μια δημοκρατία λαϊκής κυριαρχίας αλλά μια δημοκρατία μιας εκτελεστικής ελίτ επιλεγμένης από το λαό. Το μοντέλο της «δημοκρατίας του ηγέτη» ή του «ανταγωνιστικού ελιτισμού» όπως το αποκαλεί ο Ντέιβιντ Χελντ προσανατολίστηκε στην ανεύρεση μιας ισορροπίας ανάμεσα στην έμπειρη πολιτική ηγεσία και τη λαϊκή κυριαρχία, την ισχύ και το δίκαιο, την εξουσία και το νόμο.¹³¹ Επιπλέον, η διαφήμιση για την απόκτηση ψηφοφόρων, ο ανταγωνισμός μεταξύ πολιτικών σχηματισμών για την διεκδίκηση της εξουσίας και η φερεγγυότητα και η υπευθυνότητα των πολιτικών φαίνεται ότι απασχολούσαν τόσο τη σκέψη του Μαξ Βέμπερ όσο και του υποστηρικτή του Γιόσεφ Σουμπέτερ, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

¹²⁹ M. Schmidt, σελ. 197.

¹³⁰ M. Schmidt, σελ. 197.

¹³¹ N. Χελντ, σελ. 148.

5.1 ΔΟΜΙΚΑ ΚΕΝΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΔΟΜΙΚΕΣ ΗΓΕΤΙΚΕΣ ΑΣΠΙΔΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τα πολιτικά κείμενα του Βέμπερ εστιάζονται στην αντιμετώπιση των δομικών ελαττωμάτων των πολιτικών θεσμών και της πολιτικής λειτουργίας της Γερμανίας αλλά ταυτόχρονα προτείνουν πολιτικά σενάρια διάσωσης της πολιτικής σκηνής της Γερμανίας με πρωταγωνιστή έναν «χαρισματικό ηγέτη» και συμπρωταγωνιστή ένα δυναμικό και ικανό κοινοβούλιο. Η πτώση του μοναρχικού καθεστώτος το 1918/19 δημιούργησε κενό ύπαρξης μιας νομιμοποιημένης κυβέρνησης, γεγονός που ενδυνάμωσε διοικητικούς μηχανισμούς της γραφειοκρατίας και απομυθοποίησε την δημοκρατική διαδικασία δημοψηφιστικής πολιτικής εξουσίας.

Οι σημαντικότερες ελλείψεις που εντοπίζονται στο πολιτικό σύστημα και απασχολούν την πολιτική σκέψη του Βέμπερ είναι οι εξής:

α.) Η «αδυναμία των κοινοβουλίων»¹³²

Το πρώτο δομικό κενό του πολιτικού μηχανισμού της Γερμανίας πριν από την πτώση της μοναρχίας είναι η αδυναμία των κοινοβουλίων. Αν και το Ράιχσταγκ (Reichstag), το οποίο συγκροτείται με εκλογές, έχει αναλάβει την πολιτική ηγεσία, ωστόσο δεν έχει την δυνατότητα επιλογής καγκελαρίου και δημιουργίας μιας κυβέρνησης. Μόνο ο κάιζερ ή ο καγκελάριος του Ράιχ μπορεί να λάβει τέτοιου είδους αποφάσεις. Επιπλέον, το Ράιχσταγκ δεν έχει το δικαίωμα να ελέγχει την εξουσία ή να προβεί στην κατάλυσή της ακόμα και όταν κρίνεται αναγκαίο. Η αχίλλειος πτέρνα βέβαια της αδυναμίας του κοινοβουλίου και των κομμάτων είναι η απουσία μιας ελίτ, υπεύθυνων και εξειδικευμένων πολιτικών με την ικανότητα να άρχουν.

β.) Η συρρίκνωση της πολιτικής ισχύος

Η αδυναμία του κοινοβουλίου συνετέλεσε στην ανάπτυξη της μιας κρατικής δύναμης, εκείνης των δημοσίων υπαλλήλων, η οποία οργανώθηκε στο πλαίσιο μιας γραφειοκρατικής επιχείρησης. Ο Βέμπερ κατέγραψε την εμφάνιση της γραφειοκρατίας με τον ακόλουθο τρόπο:

«Ο καθοριστικός λόγος της ενίσχυσης της γραφειοκρατικής οργάνωσης ήταν πάντα η καθαρά τεχνική της υπεροχή έναντι κάθε άλλης μορφής οργάνωσης. Ο

¹³² M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 200.

πλήρως ανεπτυγμένος γραφειοκρατικός μηχανισμός συγκρίνεται με τους μη μηχανοποιημένους τρόπους παραγωγής. Η ακρίβεια, η ταχύτητα, η σαφήνεια, η γνώση των αρχείων, η συνέχεια, η εχεμύθεια, η ενότητα, η αυστηρή συμμόρφωση, ο περιορισμός των τριβών και του υλικού και προσωπικού κόστους- όλα αυτά φτάνουν στο βέλτιστο επίπεδο στην αυστηρά γραφειοκρατική διοίκηση[...]

¹³³

Οι κρατικοί δημόσιοι υπάλληλοι κατάφεραν «να διεκδικούν όχι μόνο υπαλληλικές θέσεις αλλά και υπουργικούς θώκους»¹³⁴. Ο Βέμπερ θεωρεί η επεκτατική δύναμη της γραφειοκρατίας εισχώρησε τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα. Ενισχύθηκαν οργανωτικές δομές της διοίκησης της γραφειοκρατίας όπως «η ιεραρχία των αξιωμάτων σε πυραμοειδή διάταξη εξουσίας, ύπαρξη απρόσωπων, γραπτών διαδικαστικών κανόνων, αυστηρά όρια στα μέσα καταναγκασμού που διαθέτει κάθε αξιωματούχος, σύμφωνα με τις ειδικές σπουδές τους και τα προσόντα τους»¹³⁵. Η γραφειοκρατία διευθετεί με επιτυχία τις δημόσιες υποθέσεις, τελειοποιείται σε οργανωτικό και εκτελεστικό επίπεδο, με αποτέλεσμα η πολιτική ισχύς να συρρικνώνεται και η θέση της Γερμανίας στη παγκόσμια πολιτική να έχει αποδυναμωθεί από την κυριαρχία των δημοσίων υπαλλήλων. Όπως αναφέρει ο αρχισυντάκτης του σοσιαλδημοκρατικού Vorwärts στην περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, Friedrich Stampfer: «Όταν ξέσπασε ο Παγκόσμιος πόλεμος η Γερμανία ήταν το ευρωπαϊκό κράτος με τη μεγαλύτερη οικονομική ισχύ, την καλύτερη διαχείριση και τη χειρότερη διακυβέρνηση»¹³⁶.

γ.) Πολιτικά κόμματα χωρίς δράση

Τα πολιτικά κόμματα κατά την περίοδο της γερμανικής αυτοκρατορίας παρουσιάζονται αδύναμα, χωρίς έντονη δράση στη πολιτική ζωή, χωρίς πολιτικές διαμάχες και ανταγωνισμό για την διεκδίκηση οπαδών και χωρίς αγώνα με σκοπό τη διάδοση της ιδεολογίας τους. Απουσιάζει η ηγετική ικανότητα των στελεχών τους όπως και ο απαιτούμενος για έναν χαρισματικό ηγέτη πνευματικός ορίζοντας. Ιδίως τα δύο σημαντικά κόμματα, «το καθολικό κεντρώο κόμμα και οι σοσιαλδημοκράτες,

¹³³ M. Weber, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν., Μοντέλα δημοκρατίας, σελ. 155-156.

¹³⁴ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 201.

¹³⁵ Ν. Χελντ, σελ. 155.

¹³⁶ F. Stampfer, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 201.

ταμπουρώθηκαν σε ένα πολιτικό γκέτο και με αυτό τον τρόπο φίμωσαν τις παραγωγικές τους δυνάμεις»¹³⁷.

δ.) Ο ασήμαντος ρόλος του Γερμανού πολιτικού

Το ελλειμματικό θεσμικό σύστημα αδυνατεί να αναθέσει αρμοδιότητες, να ορίσει ικανά πολιτικά πρόσωπα σε ηγετικές θέσεις με αποτέλεσμα να κρίνεται ασήμαντος ο ρόλος του Γερμανού πολιτικού. Η αδράνεια καταπατά τη σκέψη, ευνουχίζει τον οραματιστή πολιτικό, δεν ευνοεί την πολιτική εξέλιξη και δεν επιτρέπει την ανάδειξη πολιτικών με ήθος και χάρισμα ηγεσίας.

ε.) Μετατροπή του μοντέρνου καπιταλισμού σε αυταρχικό καπιταλισμό

Ο Βέμπερ θεωρεί ότι ο αυταρχικός γραφειοκρατικός μηχανισμός περιόρισε την ισχύ της αστικής τάξης και μετάλλαξε το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα του καπιταλισμού σε ένα περιοριστικό και υποδαυλιζόμενο από την διοικητική δύναμη πεδίο, που οδηγεί το άτομο «να αναζητά βιοποριστικό κεφάλαιο στη μίσθωση της γης» και να προσπαθεί «να μετατρέψει την αστική στάση και κοσμοθεωρία σε φεουδαρχική»¹³⁸. Σύμφωνα με τον Wolfgang Schluchter, «ο δυναστικός στρατιωτικός και διοικητικός κρατικός μηχανισμός του γερμανικού Ράιχ απειλεί να πνίξει τον μοντέρνο καπιταλισμό»¹³⁹. Ο Βέμπερ προσπαθεί να απελευθερώσει τον καπιταλισμό από τις φεουδαρχικές τάσεις που δημιουργεί η ίδια η κοινωνία και διασώσει ότι απέμεινε από την πολιτική συρρίκνωση εξαιτίας της ισοπεδωτικής κυριαρχίας της γραφειοκρατίας. Προτείνει ένα «φιλελεύθερο καπιταλισμό»¹⁴⁰ και μια πολιτική δομή ως εξής: «προτεραιότητα του κέρδους έναντι του εισοδήματος από εκμισθώσεις, του πολιτικού ανταγωνισμού έναντι των αξιωμάτων, της σύγκρουσης αξιών έναντι της ιεράρχησης τους, της αυτοδιάθεσης έναντι της προσαρμογής, και προτεραιότητα του φιλελεύθερου συντάγματος έναντι του πατριαρχικού»¹⁴¹

ζ.) «Δημοκρατία χωρίς αρχηγό»

Η μετάβαση από το απολυταρχικό καθεστώς της γερμανικής αυτοκρατορίας στην Δημοκρατία της Βαϊμάρης επιφύλαξε δομικά κενά στην εξουσία. Η μετάβαση αυτή

¹³⁷ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 202.

¹³⁸ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 203.

¹³⁹ W. Schluchter, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 203.

¹⁴⁰ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 203.

¹⁴¹ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 203.

οδήγησε σε μια «δημοκρατία χωρίς αρχηγό», προκάλεσε την «Κυριαρχία των επαγγελματιών πολιτικών» χωρίς επάγγελμα, χωρίς εσωτερικές, χαρισματικές ικανότητες οι οποίες κάνουν κάποιον ηγέτη»¹⁴². Μια κυβέρνηση χωρίς αρχηγό και χωρίς ισχυρό κοινοβούλιο προμηνύει την υπερκυριαρχία των δημοσίων υπαλλήλων και την απαξίωση της πολιτικής όπως και την δημιουργία ασήμαντων πολιτικών συντεχνιών αντί δυνατών και οργανωμένων πολιτικών κομμάτων με άξια στελέχη. Επιπλέον, το εκλογικό σύστημα αποπροσανατολίζεται και αυτό από τον βασικό σκοπό του, δηλαδή της ανάδειξης του ικανότερου πολιτικού αρχηγού και αξιολογότερου πολιτικού σχηματισμού και ευνοεί «το παζάρεμα και το ρουσφέτι για την απόκτηση μιας θέσης» και δίνει «τη δυνατότητα στις ενώσεις συμφερόντων να ασκήσουν πίεση για τη συμμετοχή των υπαλλήλων τους στα ψηφοδέλτια, και έτσι να δημιουργήσουν ένα απολιτικό κοινοβούλιο, στο οποίο δεν έχουν θέση άτομα με γνήσια ηγετικές ικανότητες»¹⁴³.

Ο Βέμπερ λαμβάνοντας υπόψη τα δομικά κενά της πολιτικής μετά την κατάρρευση της μοναρχίας το 1918/19 παρεμβαίνει στην ελαττωματική πολιτική σκηνή, προτείνοντας μέσω των πολιτικών του κειμένων μια δομική μεταρρύθμιση των πολιτικών θεσμών στη Γερμανία εστιάζοντας σε τρία βασικά γι' αυτόν πολιτικά ζητούμενα: **1.** Υποστηρίζει τον πλήρη κοινοβουλευτισμό στη Γερμανία, ώστε να δημιουργηθεί ένα ελεγκτικό σώμα και να προσδώσει ένα βαθμό διαφάνειας στην κυβέρνηση, να ενισχυθεί ο σκοπός λειτουργίας του κοινοβουλίου που είναι η κοινοβουλευτικός διάλογος για κρατικές υποθέσεις, η ανάδειξη αξιόλογων πολιτικών προσώπων χάριν της ρητορικής τους δεινότητας και η ενίσχυση ενός ευγενή και ωφέλιμου ανταγωνισμού των πολιτικών κομμάτων σε ένα πεδίο διαπραγματεύσεων γύρω από αντιμαχόμενες θέσεις και ελεύθερου χώρου έκφρασης των ιδεών των πολιτικών. **2.** Ο Βέμπερ επιδιώκει τον εκδημοκρατισμό του εκλογικού συστήματος που προσδοκά την καθιέρωση μιας αρχής, η οποία θα στρέφεται ενάντια στα «συντεχνιακά μονοπώλια» και στην αυταρχική επαγγελματική πολιτική και **3.** Προπαγανδίζει έντονα υπέρ «της δημοκρατίας του δημοψηφισματικά εκλεγμένου ηγέτη», μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, δηλαδή, που οι τακτικές εκλογές ισοδυναμούν ουσιαστικά με την παροχή άμεσης ψήφου εμπιστοσύνης στην καταλληλότερη κυβέρνηση και στο ικανότερο ηγέτη.

¹⁴² M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ.204.

¹⁴³ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 204.

Το «δικαίωμα της άμεσης επιλογής αρχηγού» αποτελεί για τον υποστηρικτή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας την «Magna Charta της δημοκρατίας»¹⁴⁴. Το προεδρικό κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης είναι για τον Βέμπερ «η προστατευτική ασπίδα», «το παλλάδιο» της «γνήσιας δημοκρατίας».

«Ένας πρόεδρος εκλεγμένος από το λαό, ως αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας, της κατανομής θέσεων και έχοντας το δικαίωμα αναβλητικού βέτο, καθώς και την αρμοδιότητα διάλυσης του κοινοβουλίου και προκήρυξης δημοψηφίσματος, είναι το παλλάδιο της γνήσιας δημοκρατίας, η οποία δεν σημαίνει την ανήμπορη εγκατάλειψη του λαού σε κλίκες αλλά την υποταγή του σε αρχηγό εκλεγμένο από τον ίδιο»¹⁴⁵.

Ο Βέμπερ θεωρεί πως ο εκδημοκρατισμός και ο κοινοβουλευτισμός είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία μιας κυβέρνησης που θα μπορέσει να ασκήσει πολιτική σε παγκόσμιο επίπεδο χωρίς την παρεμβατικότητα αυταρχικών διοικητικών και στρατιωτικών δυνάμεων και για την εξασφάλιση ενός ποιοτικού βιοτικού επιπέδου. Επιπλέον, το αίτημα επέκτασης του εκλογικού δικαιώματος προσδοκά την ένταξη και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων (εργατική τάξη, στρατιώτες κ.α.) στο πολιτικό σύστημα, έτσι ώστε να προωθηθεί η ευρύτερη αντίληψη μιας ανοιχτής κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά εμφανίζει μια πιο περιορισμένη και απόλυτη αντίληψη σχετικά με την κατηγορία των πολιτικών που θα εκπροσωπήσουν το έθνος, συγκεκριμένα θεωρεί «ότι μια ελίτ οικονομικά και κοινωνικά ανεξαρτήτων προσωπικοτήτων είναι η καταλληλότερη για να εκπροσωπήσει ολόκληρο το έθνος»¹⁴⁶

Με τη στράτευσή του για μια «δημοψηφισματική δημοκρατία του ηγέτη» η οποία ενσωματώνει στο πλαίσιο της όλες τις κοινωνικές τάξεις και αναζητά μια συνεργασία μεταξύ του κοινοβουλευτικού και προεδρικού καθεστώτος, ο Βέμπερ καταρρίπτει κάθε μορφή μεσαιωνικού και αυταρχικού καθεστώτος όπως και κάθε κλασική θεωρία της δημοκρατίας.

¹⁴⁴ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 199.

¹⁴⁵ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 199.

¹⁴⁶ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 207.

5.2 Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΣΜΑΤΙΚΟΥ ΗΓΕΤΗ

Η δημοκρατία αποκτά τον χαρακτήρα ενός αντιπροσωπευτικού συστήματος και μιας θεσμοθετημένης οργάνωσης που διαμορφώνει την κοινή βούληση, η οποία εκφράζεται κατά κύριο λόγο μέσω της εκλογής και ανάκλησης της πολιτικής ηγεσίας από το εκλογικό σώμα¹⁴⁷. Η λαϊκή βούληση παύει να υφίσταται ως κατευθυντήριος άξονας της πολιτικής χάραξης ενός έθνους και δεν είναι παρά «δημιούργημα της φαντασίας»¹⁴⁸ και σίγουρα δεν προαναγγέλει την υπερκυριαρχία του λαού, όπως φερ' ειπείν συνέβαινε στο πολιτικό μοντέλο του Ρουσσώ. «Κυρίαρχος δεν είναι ο λαός αλλά η διοίκηση»¹⁴⁹. Ο Βέμπερ «γνωρίζει το κράτος στη νεότερη κλίμακά του, με την επαγγελματική διοίκηση, ειδικευμένους αξιωματούχους και το νόμο που βασίζεται στην έννοια του πολίτη»¹⁵⁰. Ο διοικητικός μηχανισμός δεσπόζει στο πολιτικό προσκήνιο του κράτους, με αποτέλεσμα την ύπαρξη μιας μορφής «γραφειοκρατικής δημοκρατίας»¹⁵¹, η οποία κρίνεται απαραίτητη για την οργάνωση των δημοσίων υποθέσεων σε ένα ανοιχτό και επεκτατικό κρατικό σύστημα. Η αποδοχή λειτουργίας της δικτατορικής μηχανής διοίκησης είναι το αντίτιμο της οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης σε έναν οικονομικά και τεχνολογικά ανεπτυγμένο κόσμο. Όπως επισημαίνει ο Ντέιβιντ Χελντ, «η δημοκρατία είναι κάτι σαν την αγορά, ένας θεσμικός μηχανισμός για τον εκτοπισμό των αδυνάτων και την ανάδειξη των ικανότερων στην ανταγωνιστική πάλη για ψήφους και εξουσία»¹⁵².

Ο Βέμπερ αν και επικροτεί στα κείμενά του την επέκταση του δικαιώματος ψήφου και την άμεση δημοψηφισματική συμμετοχή, ωστόσο αντιμετωπίζει με καχυποψία τους εκλογείς, εφόσον δεν τους θεωρεί ικανούς να κρίνουν τις πολιτικές δεδομένου ότι οι ευκαιρίες για συμμετοχή στη θεσμική ζωή είναι ελάχιστες ώστε να μπορούν εκτιμήσουν τις κρατικές υποθέσεις. Η παθητική στάση της λαϊκής μάζας απέναντι στην πολιτική και «ο συναισθηματισμός»¹⁵³ των ψηφοφόρων δεν αποτελούν τα κατάλληλα κριτήρια για μια τεκμηριωμένη πολιτικά εντολή ψήφου. Οι εκλογείς επικεντρώνονται ουσιαστικά στην επιλογή ενός χαρισματικού ηγέτη ή στην

¹⁴⁷ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 210.

¹⁴⁸ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 210.

¹⁴⁹ M. Schmidt, Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 210.

¹⁵⁰ M. Weber, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν., Μοντέλα δημοκρατίας, σελ. 154.

¹⁵¹ M. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., Θεωρίες της δημοκρατίας, σελ. 210.

¹⁵² Ν. Χελντ, σελ. 161.

¹⁵³ M. Weber, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν. Μοντέλα δημοκρατίας σελ. 160.

καθαίρεση ενός ανίκανου ηγέτη. Ο Βέμπερ «απεικονίζει τη δημοκρατία ως δοκιμαστικό πεδίο για δυνητικούς ηγέτες»¹⁵⁴.

Ο Βέμπερ συμπεριλάμβανε τον λαό στην διαμόρφωση μιας κυβέρνησης αλλά δεν του εκχωρούσε υπερβολική εξουσία, στοιχείο που παραπέμπει στις αρχές της κλασικής φιλελεύθερης δημοκρατικής παράδοσης, η οποία με συνέπεια προσπαθούσε να υπερασπιστεί και να περιορίσει τα πολιτικά δικαιώματα των πολιτών¹⁵⁵. Εντούτοις, την ίδια στιγμή που ασπάζεται τις φιλελεύθερες δημοκρατικές αντιλήψεις περί ισότητας και ελευθερίας, την ίδια στιγμή χαρακτηρίζει την δημοκρατία «καισαρισμό» και κάνει λόγο για μια μορφή «εκλεγμένης δικτατορίας». Η εδραίωση μιας εκλεγμένης ηγεσίας ικανής να άρχει και να διασφαλίζει την σωστή εφαρμογή του νόμου προηγείται των δημοκρατικών αρχών ή άλλων πολιτικών παραμέτρων στα πολιτικά κείμενα του Βέμπερ. Το μοντέλο της «δημοψηφισματικής ηγετικής δημοκρατίας», η σύγχρονη αντιπροσωπευτική δημοκρατία οικειοποιείται τον δημοψηφισματικό χαρακτήρα διότι η άμεση ψήφος εμπιστοσύνης αναλαμβάνει πλέον την ανάκληση του ηγέτη και είναι ηγετική επειδή «αυτό που διακυβεύεται στις εκλογές είναι η δημοτικότητα και η αξιοπιστία των επιμέρους ομάδων ηγετών, δηλαδή των πολιτικών ελίτ»¹⁵⁶. Η μορφή της «ηγετικής δημοκρατίας» υπάρχει «δυνάμει συναισθηματικής αφοσίωσης στο πρόσωπο του κυρίου και στα χαρίσματά του, ιδιαίτερα στις υπερφυσικές του ικανότητες, την αποκάλυψη που του δόθηκε ή τον ηρωισμό του, τη δύναμη του πνεύματος ή του λόγου»¹⁵⁷. Η προεδρική κοινοβουλευτική κυβέρνηση είναι ζωτικής σημασίας

Παρατηρώντας τη σκέψη του Βέμπερ, διαπιστώνεται ότι εξακολουθεί να είναι επίκαιρη, διότι θίγει σημαντικά ζητήματα του σύγχρονου πολιτικού μας συστήματος, όπως είναι ο ρόλος του κράτους, η λαϊκή εντολή ανάκλησης ή άρσης μιας κυβέρνησης, η συμβολή της γραφειοκρατίας στην διαμόρφωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών της εποχής καθώς και ο ρόλος του κοινοβουλίου και ο βαθμός συμμετοχής των πολιτών στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Σήμερα το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο δεν διαδραματίζει κανένα ρόλο. Οι επίσημοι θεσμοί χάνουν το κύρος τους, η δύναμη διοχετεύεται στους παράγοντες που σχετίζονται με τις κεφαλαιαγορές. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, και ένα «γκέτο» αρχηγών κρατών με επικεφαλής τους προέδρους της Γαλλίας και της Γερμανίας

¹⁵⁴ Ν. Χέλντ, σελ. 161.

¹⁵⁵ Ν. Χέλντ, σελ. 162.

¹⁵⁶ Ν. Χέλντ, σελ. 161.

¹⁵⁷ Μ. Weber, παρατίθεται στο: Schmidt, M., σελ. 211.

αποφασίζουν για τις οικονομικές και κατ' επέκταση πολιτικές μοίρες των ευρωπαϊκών χωρών. **Όσοι έχουν δημοκρατική νομιμότητα δεν έχουν καμία εξουσία και όσοι έχουν εξουσία δεν έχουν δημοκρατική νομιμότητα.** Χώρες με ανήμπορους ηγέτες, κυβερνήσεις παθητικές, μια δημοκρατία σε απόγνωση και μια Ευρώπη υπό κατάρρευση.

Η πίστη του Βέμπερ στον εκδημοκρατισμό, στον κοινοβουλευτισμό και στην δημοκρατία του ηγέτη δικαιώθηκε όταν ο λαός μέσω εκλογών επέλεξε τον πρόεδρο Δημοκρατίας της Βαϊμάρης τον Φρίντριχ Έμπερτ. Ας ελπίσουμε ότι και η Ελλάδα τις επόμενες μέρες θα επιλέξει την ικανότερη κυβέρνηση που θα καλλιεργήσει συνθήκες κοινωνικής σύμπνοιας και ενότητας και θα θέσει ως κριτήριο απόδοσης και εφαρμοσιμότητας των πολιτικών αποφάσεων την λαϊκή εντολή και θέληση. Ας ευχηθούμε ότι η πίστη μας στους δημοκρατικούς θεσμούς να μην οδηγήσει στην εκλογή μιας κυβέρνησης όμοιας με εκείνης του 1933, όπου κατέρρευσε η πρώτη γερμανική δημοκρατία και η προσωποποίηση του δημοψηφισματικά εκλεγμένου ηγέτη έφερε το όνομα του Αδόλφου Χίτλερ.

6. Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΟΥΜΠΕΤΕΡ *ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ*

Ο Γιόσεφ Σουμπέτερ (1883-1950) αναπτύσσει τις απόψεις του περί δημοκρατίας στο έργο *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία*. Βασιζόμενος στην ακριβή ανάλυση του Βέμπερ σχετικά με τα δομικά κενά εξουσίας των μοναρχικών καθεστώτων και με το μεταρρυθμιστικό περιεχόμενο της «δημοψηφισματικής ηγετικής δημοκρατίας», προσπαθεί να περιγράψει πώς λειτουργεί η δημοκρατία σε μια κοινωνία πολιτών και να προσφέρει ένα δημοκρατικό μοντέλο όπως και μια ανάλυση θεσμών που θα ανταποκρίνεται στη πραγματικότητα.

Η ανάλυση του Σουμπέτερ περιέχει συγκεκριμένα πολιτικά ζητήματα και αρχές που συνδέονται με την διαμόρφωση της κατάλληλης και εφικτής διακυβέρνησης. Αναλύει την δημοκρατία ως μια αγορά, «όπου πολιτικοί επιχειρηματίες αναζητούν ψηφοφόρους και όπου η εκλογική υποστήριξη ανταλλάσσεται με πολιτικές

υποσχέσεις που εκτείνονται από την επίλυση των προβλημάτων και τις πελατειακές σχέσεις μέχρι την άσκηση συμβολικής πολιτικής»¹⁵⁸. Η θεωρία περί δημοκρατία του Σουμπέτερ πραγματεύεται τις ριζικές αλλαγές που έχει υποστεί ο καπιταλισμός και εξετάζει την βαθμιαία υπέρβαση του καπιταλισμού από το σοσιαλισμό στη Δύση¹⁵⁹. Επιπλέον, θεωρεί ότι «στην πορεία αυτής της μεταμόρφωσης η επιχειρηματική λειτουργία απαρχαιώνεται, οι προστατευτικές δικλίδες ασφαλείας του καπιταλισμού καταστρέφονται και διασπάται το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς. [...] Η δημοκρατία εξελίσσεται σε έναν αυτοφύη, προερχόμενο από τον ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα, νεκροθάφτη του καπιταλισμού»¹⁶⁰. Η ραγδαία οικονομική και τεχνολογική εξέλιξη προκάλεσε σεισμικές δονήσεις στα θεμέλια του καπιταλισμού και κατέστρεψε τις βάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας. «Ο καπιταλισμός υπονομεύει τους ίδιους τους θεσμούς του και κατ' αυτό τον τρόπο μετατρέπεται σε ένα οικονομικό καθεστώς, το οποίο ο Σουμπέτερ δεν εκτιμά καθόλου, δηλαδή σε σοσιαλισμό»¹⁶¹. Βέβαια υποστηρίζει ότι ο σοσιαλισμός συμβαδίζει σε μεγάλο βαθμό με την εξέλιξη της καπιταλιστικής οικονομικής αγοράς και αναφέρεται στη σχέση σοσιαλισμού και δημοκρατίας, αν και ο ίδιος δεν ήταν σοσιαλιστής αλλά υπήρξε οπαδός της μοναρχικής Βρετανίας και της αυστροουγγρικής μοναρχίας¹⁶².

Όσον αφορά, την προσέγγιση της δημοκρατίας, της οργάνωσης κομμάτων και της γραφειοκρατίας του Σουμπέτερ, θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τις πολιτικές αντιλήψεις του Βέμπερ περί δημοκρατίας, πολιτικών και διοικητικών μηχανισμών, όπως αυτές διατυπώνονται στο Οικονομία και κοινωνία. Όπως ο Βέμπερ, έτσι και ο Σουμπέτερ τοποθετεί στο επίκεντρο της πολιτικής του θεωρίας το ηγετικό πολιτικό αμάγαλμα προεδρικής και κοινοβουλευτικής κυβέρνησης. Λέγοντας δημοκρατία, ο Σουμπέτερ εννοούσε μια πολιτική μέθοδο, μια θεσμική οργάνωση λήψης αποφάσεων, όπως διατυπώνεται παρακάτω:

¹⁵⁸ M. Schmidt, σελ. 218.

¹⁵⁹ Ο Σουμπέτερ ορίζει το σοσιαλισμό ως ένα «θεσμικό τύπο όπου ο έλεγχος στα μέσα παραγωγής και στην ίδια την παραγωγή περιβάλλεται από μια κεντρική εξουσία- ή [...] όπου, για λόγους αρχής, οι οικονομικές υποθέσεις της κοινωνίας υπάγονται στη δημόσια και όχι στην ιδιωτική σφαίρα». Schumpeter, J., παρατίθεται στο: Ν. Χέλντ, σελ. 167.

¹⁶⁰ M. Schmidt, σελ. 220.

¹⁶¹ M. Schmidt, σελ. 221.

¹⁶² M. Schmidt, σελ. 221.

«Η δημοκρατική μέθοδος είναι μια θεσμική οργάνωση λήψης αποφάσεων, στην οποία μεμονωμένα άτομα, μέσα από ανταγωνιστικές διαδικασίες για την απόκτηση των ψήφων του λαού, αποκτούν την αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων».¹⁶³

Η δημοκρατία είναι μια μέθοδος, ένα εργαλείο που χρησιμεύει στη λήψη αποφάσεων ύστερα από αγώνα για την απόκτηση οπαδών και για τις θέσεις εξουσίας. Η δημοκρατική ζωή περιγράφεται ως «μια διαπάλη ανάμεσα σε ανταγωνιζόμενους πολιτικούς ηγέτες, ενταγμένους σε κόμματα, για την εξουσιοδότηση να κυβερνήσουν»¹⁶⁴. Η δημοκρατία παύει να σηματοδοτεί το κλασικό νόημα της δημοκρατίας, την κυριαρχία του λαού και προσανατολίζεται προς την απόκτηση ψήφων του λαού για την εκλογή πολιτικών ελίτ. Η δημοκρατία αποτελεί πλέον μια θεσμική οργάνωση για την ανάδειξη και την νομιμοποίηση της πολιτικής ηγεσίας. Ο Σουμπέτερ αποσαφηνίζει την σημασία της δημοκρατίας ως εξής:

«η δημοκρατία δεν σημαίνει και δεν μπορεί να σημαίνει ότι ο λαός άρχει πραγματικά, με κάθε προφανή έννοια των όρων 'λαός' και 'άρχειν'. Η δημοκρατία απλώς σημαίνει ότι ο λαός έχει την ευκαιρία να αποδέχεται ή να απορρίπτει εκείνους που πρόκειται να τον κυβερνήσουν [...] Μια πτυχή αυτού του ζητήματος μπορεί να εκφραστεί λέγοντας ότι η δημοκρατία είναι η εξουσία του πολιτικού»¹⁶⁵

Η δημοκρατία είναι η **εξουσία του πολιτικού**. Η κυβέρνηση μιας λαϊκής κυριαρχίας δεν μπορεί να ανταπεξέλθει στις προκλήσεις ενός σύγχρονου κόσμου, στις απαιτήσεις ενός μεταλλασσόμενου οικονομικού συστήματος και στις δυσκολίες ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού. Η μόνη βιώσιμη κυβέρνηση που θα μπορούσε φανεί αντάξια των προσδοκιών των πολιτών αλλά και να αναλάβει την διεύθυνση των κρατικών υποθέσεων, είναι η κυβέρνηση της πολιτικής ελίτ ή η ανταγωνιστική ελιτίστικη δημοκρατία. Το «κυρίαρχο κράτος» της ηγετικής ελιτίστικης δημοκρατίας αντικαθιστά τον «κυρίαρχο λαό» του κλασικού δημοκρατικού πολιτεύματος και αποκαθιστά την τάξη και την δικαιοσύνη με την εκλογή άξιων και ικανών πολιτικών αντιπροσώπων. Ο Σουμπέτερ δίσταζε να εμπιστευτεί την κρίση και την θέληση του λαού, δεν έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση για τις πολιτικές και πνευματικές ικανότητες

¹⁶³ J. Schumpeter, παρατίθεται στο: Schmidt, M. σελ. 218.

¹⁶⁴ Ν. Χελντ, σελ. 167.

¹⁶⁵ J. Schumpeter, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν., σελ. 168.

του. Συγκεκριμένα ερμηνεύει την ενασχόληση των πολιτών με τα πολιτικά ζητήματα ως εξής:

«στην ψυχική οικονομία του τυπικού πολίτη, τα μεγάλα πολιτικά ζητήματα κατατάσσονται μαζί με εκείνες τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου που δεν έχουν φτάσει στην κατηγορία των χόμπι, και με τα θέματα των ανέμελων συζητήσεων»¹⁶⁶

Ο Σουμπέτερ ασκεί δριμεία κριτική στη λαϊκή βούληση, η οποία χωρίς την άμεση ανάμιξη των πολιτών στα πολιτικά δρώμενα δεν δύναται να διαμορφωθεί. Η άγνοια και η έλλειψη ορθής κρίσης δεν αποτελούν κριτήρια για μια πλαισίωση των δημοσίων θεμάτων και κατανόηση των πολιτικών ζητημάτων μιας καπιταλιστικής ή σοσιαλιστικής τάξης. Έτσι ο απλός πολίτης πολιτικολογεί με «παιδαριώδη τρόπο» και «γίνεται ξανά πρωτόγονος». Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το «δημόσιο πνεύμα» «να γίνεται πολύ ευάλωτο απέναντι σε ομάδες με προσωπικά συμφέροντα: σε συμφεροντολόγους πολιτικούς, επιχειρηματικά συμφέροντα»¹⁶⁷ ή «ιδεαλιστές της μίας ή άλλης μορφής». Ο μέσος πολίτης, όπως τονίζει ο Σουμπέτερ:

«εκπίπτει σε ένα κατώτερο επίπεδο πνευματικής απόδοσης, από τη στιγμή που θα εισέλθει στο πολιτικό πεδίο. Επιχειρηματολογεί και αναλύει με έναν τρόπο, τον οποίο εντός της σφαίρας των πραγματικών ενδιαφερόντων του πρόθυμα θα αναγνώριζε ως παιδιάστικο. Γίνεται πάλι πρωτόγονος. Η σκέψη του λειτουργεί με ασυνείδητους συνειρμούς και γίνεται παρορμητικός»¹⁶⁸.

Η βούληση του λαού ή βούληση της πλειοψηφίας είναι μια «εξαρτημένη μεταβλητή των πολιτικών διαδικασιών», «ένα κατασκευασμένο μέγεθος και όχι ένα μέγεθος καθορισμένο από την αρχή της διαδικασίας διαμόρφωσης πολιτικής βούλησης»¹⁶⁹. Η *volonte generale* της κλασικής θεωρίας του Ρουσσώ, όπως διαπιστώνεται είναι σήμερα ένα προϊόν μιας κατασκευασμένης πραγματικότητας. Η διαφήμιση φερ' ειπείν παίζει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της εικόνας ενός πολιτικού προσώπου, παρεμβαίνει στη ζωή των πολιτών και μπορεί ακόμα και να δημιουργήσει ανάγκες και επιθυμίες, κάνοντας ελκυστικά τα προϊόντα της ώστε να φτάσουν στα

¹⁶⁶ J. Schumpeter, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν., σελ. 169.

¹⁶⁷ Ν. Χελντ, σελ. 170.

¹⁶⁸ J. Schumpeter, παρατίθεται στο: Schmidt, Μ. σελ. 224.

¹⁶⁹ Μ. Schmidt, σελ. 225.

χέρια των καταναλωτών. Σύμφωνα με τον Σουμπέτερ αυτό που συναντά κανείς στην πολιτική είναι μια «κατασκευασμένη» και όχι «γνήσια» λαϊκή βούληση.

Η στρατηγική των πολιτικών είναι ανάλογη της πολιτικής των επιχειρηματιών που μάχονται για την εξασφάλιση πελατών. «Τα ηγία της κυβέρνησης ανήκουν κανονικά σε εκείνους που προστάζουν την αγορά»¹⁷⁰. Ο Σουμπέτερ εντοπίζει την ουσία της πολιτικής στην ανεύρεση διαφόρων επικοινωνιακών τεχνικών με σκοπό την μάγευση των πληθών και την νίκη στον ανταγωνιστικό αγώνα για εξουσία.

«Το κόμμα και οι πολιτικοί των μηχανισμών τους είναι η απλή ανταπόκριση στο γεγονός ότι η εκλογική μάζα είναι ανίκανη γι' άλλου είδους δράση πέρα από τις σπασμωδικές κινήσεις, και αποτελούν μια απόπειρα ρύθμισης του πολιτικού ανταγωνισμού ακριβώς παρόμοια με τις αντίστοιχες πρακτικές ενός εμπορικού οργανισμού. Οι ψυχολογικές τεχνικές της κομματικής διοίκησης και των κομματικών δραστηριοτήτων και της διαφήμισης τους κόμματος και τα εμβλήματα, δεν είναι απλά εξαρτήματα. Είναι η ουσία της πολιτικής. Το ίδιο είναι και το πολιτικό αφεντικό»¹⁷¹.

Κατά την άποψη του Σουμπέτερ, ο ρόλος του λαού περιορίζεται στην παραγωγή κυβερνήσεων και στην αποδοχή ή την απόρριψη ενός πολιτικού «αφεντικού». Το «αφεντικό» καθορίζει κατευθυντήρια πορεία του πολιτικού σχηματισμού του, επιβάλλει την τήρηση των νόμων, διαχειρίζεται τις κρατικές υποθέσεις, δυνατότητες και αρμοδιότητες που του προσφέρει η ψήφος των εκλογέων. Επομένως, ο μοναδικός τρόπος συμμετοχής των πολιτών στο πολιτικό προσκήνιο είναι η ψηφισμακή δραστηριότητα. Αυτό το περιοριστικό πλαίσιο συμμετοχής των πολιτών προδιαγράφει μια πιο αποτελεσματική ίσως κυβέρνηση χωρίς την παρεμβατικότητα εξωτερικών παραγόντων, «χωρίς οδήγηση από το πίσω κάθισμα»¹⁷².

«Οι εκλογείς εκτός κοινοβουλίου πρέπει να σέβονται τον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των ιδίων και των πολιτικών τους οποίους εκλέγουν. Δεν πρέπει να αίρουν με υπερβολική ευκολία την εμπιστοσύνη τους στο μεσοδιάστημα μεταξύ

¹⁷⁰ Ν. Χελντ, σελ. 176.

¹⁷¹ J. Schumpeter, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν., σελ. 176.

¹⁷² J. Schumpeter, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν., σελ. 177.

των εκλογών και πρέπει να κατανοήσουν ότι, από τη στιγμή που έχουν εκλέξει κάποιον, η πολιτική δράση είναι δική του υπόθεση»¹⁷³.

Η δημοκρατία, χωρίς ένα ισχυρό φρούριο, μπορεί να λεηλατηθεί, να μεταμορφωθεί σε πύργο διοικητικής αναποτελεσματικότητας και να υποπέσει σε πλάνες αξιωματούχων με σκοπό την διευθέτηση των σκοτεινών τους υποθέσεων και την προστασία των συμφερόντων τους, χρησιμοποιώντας το μεγαλοπρεπή θεσμό της δημοκρατίας ως σύμμαχο. Ο Σουμπέτερ προτείνει τους ακόλουθους όρους για μια ασφαλή και αποτελεσματική λειτουργία της δημοκρατίας:

«1. Οι πολιτικοί πρέπει να είναι άτομα υψηλού επιπέδου.

2. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των ηγετών (και των κομμάτων) πρέπει να διεξάγεται μέσα σε σχετικά περιορισμένα πλαίσια πολιτικής θεματολογίας, με τη δέσμευση της συναίνεσης επί της συνολικής κατεύθυνσης της εθνικής πολιτικής, σε ό,τι αποτελεί ένα λογικό κοινοβουλευτικό πρόγραμμα και σε γενικά συνταγματικά ζητήματα.

3. Μια εκπαιδευμένη αυτοτελής γραφειοκρατία με «υπόληψη και παράδοση» που θα βοηθά τους πολιτικούς σε όλες τις πτυχές της χάραξης πολιτικής και στη διοίκηση.

4. «Δημοκρατικός αυτοέλεγχος», δηλαδή πλατιά συμφωνία γύρω από το μη επιθυμητό, λόγω χάρη, της σύγχυσης των ρόλων των εκλογέων και των πολιτικών ή της άσκησης υπερβολικής κριτικής στην κυβέρνηση «εφ' όλης της ύλης» ή της μη προβλέψιμης και βίαιης συμπεριφοράς.

5. Μια κουλτούρα που θα ανέχεται τις διαφορές στη γνώμη»¹⁷⁴

Με μια ασπίδα προστασίας απόπλιε ο Σουμπέτερ το ευάλωτο σε ταραχώδεις εποχές δημοκρατικό πολίτευμα, ώστε να μπορεί να λειτουργεί με νομιμότητα και αποτελεσματικότητα ακόμα και όταν απειλείται από επίδοξα σχέδια πολιτικών επαγγελματιών ή από δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες.

Παρόλα ταύτα η δημοκρατική θεωρία του Σουμπέτερ δεν επεκτείνεται πέρα από το μοντέλο της ηγετικής δημοκρατίας του Βέμπερ και εξαντλείται σε έναν «αδύναμο, προσαρμοσμένο στην επιλογή ηγετών ορισμό της δημοκρατίας»¹⁷⁵. Σημαίνουν θέματα, που χρήζουν προσοχής και μελέτης «υπερφαλλαγγίζονται από το

¹⁷³ J. Schumpeter, παρατίθεται στο: Χέλντ, Ν., σελ. 177.

¹⁷⁴ Ν. Χέλντ, σελ. 177.

¹⁷⁵ Μ. Schmidt, σελ. 231.

μινιμαλισμό»¹⁷⁶ των θεωρητικών τοποθετήσεων του Σουμπέτερ. Ερωτηματικά προκύπτουν από αμφισημίες στο πολιτικό λόγο του υποστηρικτή της ανταγωνιστικής ελιτίστικης δημοκρατίας. Γιατί οι εκλογείς χωρίς ορθολογική σκέψη και χωρίς πνευματικό εκτόπισμα είναι ικανοί να εκλέξουν τον ικανό ηγέτη αλλά ακατάλληλοι για να πολιτικολογούν και να διαδραματίζουν έναν εξέχον ρόλο στην πολιτική ηγεσία; Δεν διακυβεύεται η σημασία της εκλογικής διαδικασίας; Τι νόημα έχει η ψήφος σε μια κατασκευασμένη πραγματικότητα από καθοδηγούμενους ψηφοφόρους; Μπορεί μια περιστασιακή ψήφος να νομιμοποιεί ένα πολιτικό σύστημα;

Σε ένα ανταγωνιστικό δημοκρατικό σύστημα, σε μια σκληρή ανταγωνιστική αγορά τα «αφεντικά» της πολιτικής εξουσίας δοκιμάζουν τις ρητορικές τους ικανότητες χειραγωγώντας και διαστρεβλώνοντας την πολιτική βούληση των πολιτών στην διαμάχη επικράτησης του χαρισματικότερου ηγέτη, του ικανότερου πολιτικού πωλητή. Μήπως θα πρέπει να επαναπροσδιοριστούν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι πολίτες μέσω της ψήφου τους παρέχουν τη νομιμότητα και θεωρούν ότι πράττουν σωστά, δίκαια και ελεύθερα;

Τέλος, αξίζει να αναφερθούμε στην εύστοχη παρατήρηση του επικριτή της θεωρίας της ανταγωνιστικής δημοκρατίας του Σουμπέτερ, όπου παρουσιάζει ένα αναξιοκρατικό ανταγωνιστικό σύστημα στηριγμένο σε επιτηδευμένες προσπάθειες γαλούχησης της κοινής γνώμης.

«υπάρχουν μόνο λίγοι πωλητές λίγοι προμηθευτές πολιτικών αγαθών [...] Όπου υπάρχουν τόσοι λίγοι πωλητές, δεν είναι αναγκαίο να ανταποκριθούν ούτε και ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις των αγοραστών, όπως πρέπει να κάνουν σ' ένα πλήρως ανταγωνιστικό σύστημα. Μπορούν να ορίζουν τις τιμές και να ορίζουν ποια θα είναι τα προσφερόμενα αγαθά. Και επιπλέον μπορούν, σε σημαντικό βαθμό, να δημιουργούν την [δική τους] ζήτηση»¹⁷⁷.

Η δημοκρατία του Σουμπέτερ αφοσιώνεται στην αναζήτηση συμμάχων και ψηφοφόρων για την απόκτηση εξουσίας, παραβλέποντας τις σχέσεις δημοκρατίας και δικαιοσύνης, παραβλέποντας το γεγονός ότι η δημοκρατία δεν είναι μόνο αγορά αλλά και δημόσια συζήτηση ανταλλαγής απόψεων και ανάπτυξης ιδεών. Επομένως στη δημοκρατία ο πολίτης κατέχει δύο ρόλους: τον ρόλο του «homo oeconomicus, του

¹⁷⁶ M. Schmidt, σελ. 231.

¹⁷⁷ Macpherson, παρατίθεται στο: Χελντ, Ν., σελ. 184.

οποίου στόχος είναι η μεγιστοποίηση του προσωπικού οφέλους»¹⁷⁸, και τον ρόλο του homo politicus ο οποίος εμφανίζει πολιτική συμμετοχή και ενδιαφέρεται για τα πολιτικά ζητήματα.

Όπως και ο Βέμπερ, ο Σουμπέτερ αποτύπωσε σημαντικές διαστάσεις της σύγχρονης πολιτικής κουλτούρας, όπως την κυριαρχία των ελίτ στην εθνική πολιτική, την ανάπτυξη της πολιτικής ανταγωνιστικής αγοράς, το δικαίωμα των πολιτικών ηγετών να καθοδηγούν ένα έθνος και παρουσίασε ένα αρκετά ρεαλιστικό μοντέλο δημοκρατίας σε μια εποχή της μεγαλύτερης σύγκρουσης της ανθρωπότητας.

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι θεωρίες της δημοκρατίας μπορούν να προσεγγιστούν ανάλογα με το βεληνεκές της δημοκρατικής αρχής του τις διέπει. Η θεωρία του Αριστοτέλη στέκεται στην δυνατότητα όλων των μελών του δήμου να συμμετέχουν στις άμεσες δημοκρατικές συνελεύσεις και να συναποφασίζουν άμεσα για τα δημόσια θέματα, αποτελεί αναμφισβήτητη τη βάση για τις μεταγενέστερες μελέτες οργάνωσης κρατών. Εξετάζει τη συγκρότηση και την πραγματικότητα και αναπτύσσει τις πολιτειακές μορφές κυβέρνησης στηριγμένες στις ανάγκες και συνθήκες της εποχής. Ο Λεβιάθαν εμφανίζεται για να απορρίψει την κλασική έννοια της δημοκρατίας αλλά παρόλα αυτά αναπτύσσεται βάση του διαχωρισμού των πολιτευμάτων της πολιτειακής θεωρίας του Αριστοτέλη. Ο Λεβιάθαν είναι η μοναρχική μορφή του πολιτεύματος του Χομπς που ανακηρύττει τις πρώτες φιλελεύθερες αρχές στο πλαίσιο μιας προ-κοινωνικής κατάστασης των ανθρώπων την οποία χαρακτηρίζει η αδιάκοπη όρεξη για εξουσία και «ο πόλεμος όλων εναντίον όλων», όταν πλέον η ζωή είναι «μοναχική, φτωχή, άσχημη, βίαιη και σύντομη». Το κοινωνικό συμβόλαιο που συνάπτουν οι πολίτες, απεμπολώντας τα δικαιώματά τους και μεταβιβάζοντάς τα σε μια ισχυρή εξουσία αποτελεί το θεμέλιο για τη σύσταση μιας νόμιμης δημόσιας και

¹⁷⁸ M. Schmidt, σελ. 233.

ιδιωτικής σφαίρας, την κοινωνία και το κράτος. Η Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως του Λοκ προθυμοποιείται να συμπληρώσει την θεωρία των φιλελεύθερων αρχών του Χομπς για την κοινωνία και το κράτος. Σε αυτήν ο Λοκ αναπτύσσει την αντίληψη της φυσικής ελευθερίας και ισότητας του ανθρώπου, το δικαίωμα του κάθε πολίτη στην ιδιοκτησία, μια έννοια που συσχετίζει ο Λοκ με το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία και την περιουσία. Καινοτόμα σημεία της θεωρίας του Λοκ είναι η διάκριση εξουσιών μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής, το δικαίωμα αντίστασης των πολιτών εναντίον κάθε ακατάλληλης εξουσίας και η δημιουργία κυβέρνησης στη βάση της λαϊκής συναίνεσης (government by consent) με περιοριστικά μέσα άσκησης της κρατικής εξουσίας. Εν συνεχεία, η σημαντική συνεισφορά του Ρουσσώ στη θεωρία της δημοκρατίας κορυφώνεται σε δύο λέξεις: *volonte generale*. Η κυβέρνηση είναι υπέρτης του λαού. Ο Ρουσσώ αποστασιοποιείται από τις απόψεις των προκατόχων του Χομπς και Λοκ, οι οποίοι είχαν επιχειρηματολογήσει περί μεταφοράς της κυριαρχίας από το λαό στη κυβέρνηση. Η κυριαρχία είναι για τον Ρουσσώ αναπαλλοτρίωτη, μη αντιπροσωπεύσιμη και αδιαίρετη. Λαϊκή κυριαρχία σημαίνει «αδιάρρηκτη υπερκυριαρχία των πολιτών». Η εκκεντρική θεωρία του Ρουσσώ σίγουρα αφήνει ένα μήνυμα στους μεταγενέστερους στοχαστές: Ο λαός πρέπει να άρχει.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η λέξη- κλειδί για μια άλλη ομάδα θεωρητικών είναι ο ελιτίστικος ανταγωνισμός. Ο Βέμπερ όπως και ο Σούμπετερ συμερίζονταν μια αντίληψη πολιτικής ζωής με περιορισμένα περιθώρια δημοκρατικής συμμετοχής και μεγάλο αγώνα για την ανάδειξη του χαρισματικού ηγέτη και για την διεκδίκηση ψήφων σε μια πλήρως ανταγωνιστική «αγορά». Οι θεσμοί εξυπηρετούν κυρίως την άνοδο και την νομιμοποίηση πολιτικών αρχηγών και όχι την επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων των ανθρώπων στα πολιτικά δρώμενα.

Η δημοκρατία αποπροσανατολίστηκε από το σκοπό της. Οι πολιτικοί εμφανίζονται περισσότερο ως παράγοντες των αγορών παρά ως εκπρόσωποι των συμφερόντων των πολιτών τους. Η δημοκρατία δεν είναι μόνο μέθοδος επιλογής πολιτικών ηγετών. Οι κριτικές στις απόψεις που θεωρούν ότι η δημοκρατία δεν έχει σχέση με τις υποσχέσεις για κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη, οι κριτικές στον κηδεμονικό χαρακτήρα που αυτή παίρνει στις σύγχρονες κοινωνίες, οι κριτικές στην κοινωνική αδιαφορία που προκαλεί η αντιπροσωπευτική της διάσταση και οι κριτικές στην ταύτιση δημοκρατίας και αγοράς είναι απόλυτα εύστοχες και τονίζουν τα αδύναμα σημεία λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η απουσία της διάστασης της

πολιτικής ισότητας και της κοινωνικής αναδιανομής στις δημοκρατίες αποδυναμώνει την ίδια τη δημοκρατία, αλλά «η απουσία της δημοκρατίας ως δυνατότητας επιλογής και συμμετοχής αποδυναμώνει την ίδια την κοινωνία στην ολότητά της».

Χρειαζόμαστε μια νέα θεμελίωση της κράτους. Και κατά κύριο λόγο χρειαζόμαστε περισσότερη άμεση δημοκρατία, μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη σημαντικών αποφάσεων. Το δημοκρατικό πολίτευμα πρέπει να μετασχηματιστεί από έργο των ελίτ σε συμμετοχικό έργο, που επιδιώκει ενεργά τη συγκατάθεση των ανθρώπων.

Βιβλιογραφία

Αγγελίδης, Μανόλης & Γκιούρας, Θανάσης, Εισαγωγή, στο: Μ. Αγγελίδης & Θ. Γκιούρας (επιμ.) (2005), Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους. Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Δραγώνα-Μονάχου, Μυρτώ. Δημοκρατία και ανθρώπινα δικαιώματα. Στο: Παπαδής, Δημήτρης (2000). Το ανθρώπινο πρόσωπο της δημοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα. Σελ. 37-56.

Ευαγγελόπουλος, Γιώργος Α. (2009). Καστοριάδης και σύγχρονη πολιτική θεωρία. Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία.

Κακριδής, Ιωάννης (1996). Περικλέους Επιτάφιος. Αθήνα: Εκδόσεις Εστία.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ. (2007). Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων. Αθήνα: Εκδόσεις Πορεία.

Λας, Κρίστοφερ (1999). Η κουλτούρα του ναρκισσισμού. Η αμερικανική ζωή σε μία εποχή μειούμενων προσδοκιών. Αθήνα: Νησίδες.

Λας, Κρίστοφερ (2006). Ο ελάχιστος εαυτός. Ψυχική επιβίωση σε καιρούς αναστάτωσης. Αθήνα: Νησίδες.

Λοκ, Τζον (1990). Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως. Δοκίμιο με θέμα την αληθινή αρχή, έκταση και σκοπό της πολιτικής εξουσίας. Κιτρομηλίδης, Πασχάλης (Μτφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.

Μακφέρσον, Μπ. Σ. (1994) Η Ιστορική πορεία της φιλελεύθερης ,Ε. Κασίμη (Μτφρ.), Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.

Μπαγιονάς, Αύγουστος. Η σωτηρία της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη. Στο: Παπαδής, Δημήτρης (2000). Το ανθρώπινο πρόσωπο της δημοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα. Σελ. 57-70.

Παπαδής, Δημήτρης (2000). Το ανθρώπινο πρόσωπο της δημοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.

Πεντζοπούλου-Βαλαλά, Τερέζα. Το ανθρώπινο πρόσωπο της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη. Στο: Παπαδής, Δημήτρης (2000). Το ανθρώπινο πρόσωπο της δημοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα. Σελ. 161-176.

Ρουσσώ, Ζαν- Ζακ (1997). Οι εξομολογήσεις του Ζαν- Ζακ Ρουσσώ. Αθήνα: Ιδεόγραμμα.

Ρουσσώ, Ζαν- Ζακ (2001). Αιμίλιος ή Περί αγωγής: Αθήνα: Πλέθρον.

Σακελλαρίου, Μιχαήλ Β. (2004). Η Αθηναϊκή Δημοκρατία. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Σταρομπίνσκι Ζαν (2005). Ζαν- Ζακ Ρουσσώ, Η διαφάνεια και το εμπόδιο. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Στυλιανού Α. (2006), Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου, Αθήνα: Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ.

Φιλολογική Ομάδα Κάκτου (Μτφρ.) (1993). Αριστοτέλης. Άπαντα 5. Αθηναίων Πολιτεία. Αποσπάσματα. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.

Χελντ, Ντέιβιντ (2003). Μοντέλα Δημοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπον.

Bernstein, Serge (2002). Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα. Προς μια συγκριτική πολιτική ιστορία του ανεπτυγμένου κόσμου. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.

- Bleicken, Jochen** (1995). Die Athenische Demokratie. 4. Auflage. Paderborn.
- Brodocz, Andre & Schaal, Gary (Hrsg.)** (2002). Politische Theorien der Gegenwart I. Wiesbaden.
- Euchner, Walter** (1979). Naturrecht und Politik bei John Locke. Frankfurt/Main.
- Fetscher, Iring** (1968). Rousseaus Politische Philosophie. Zur Geschichte des demokratischen Freiheitsbegriffs. Neuwied.
- Fetscher, Iring** (1980). Rousseaus politische Philosophie. Frankfurt/Main.
- Finley, Moses I.** (1980). Das politische Leben in der antiken Welt. München.
- Foucault, Michel** (1986). Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- Fukuyama, Francis** (2005). Οικοδόμηση κρατών. Διακυβέρνηση και Παγκόσμια Τάξη στον 21^ο αιώνα. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Heilbroner, Robert L.** (2000). Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Hobbes, Thomas**, Λεβιάθαν ή η ύλη, η μορφή και η εξουσία μιας πολιτείας, εκκλησιαστικής και πολιτικής, στο: **Αγγελίδης, Μανόλης & Γκιούρας, Θανάσης (επιμ.)** (2005). Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους. Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.
- Locke, John**, Δεύτερη Πραγματεία για την κυβέρνηση, στο: **Αγγελίδης, Μανόλης & Γκιούρας, Θανάσης (επιμ.)** (2005). Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους. Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Mommsen, Wolfgang (1982). Max Weber, Gesellschaft, Politik und Geschichte. Frankfurt /M.

Rousseau, Jean- Jaques (1991). Der Gesellschaftsvertrag. Frankfurt/ Main.

Rousseau, Jean- Jaques, Το κοινωνικό συμβόλαιο, στο: **Αγγελίδης, Μανόλης & Γκιούρας, Θανάσης (επιμ.)** (2005). Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους. Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Rubinstein, Richard (2004). Τα τέκνα του Αριστοτέλη. Πως η αρχαία σοφία φώτισε του σκοτεινούς χρόνους. Αθήνα: Εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη.

Scheuermann, William. Die politische Theorie konkurrierender Eliten, στο : Brodocz, Andre & Schaal, Gary (Hrsg.) (2002). Politische Theorien der Gegenwart I. Wiesbaden.

Schmidt, Manfred G. (2004). Θεωρίες της δημοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα.

Schmidt, Reiner. Die politische Theorie der Rationalisierung: Max Weber, στο: Brodocz, Andre & Schaal, Gary (Hrsg.) (2002). Politische Theorien der Gegenwart I. Wiesbaden.

Schumpeter, Joseph A. (2006). Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Stampfer, Friedrich (1947). Die ersten 14 Jahre der Deutschen Republik. Offenbach.

Weber, Max (1988). Gesammelte Politische Schriften. Tübingen.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Γ. Βώκος, Η επέλαση του Λεβιάθαν, στο: Το Βήμα, www.tovima.gr.

Γ. Ζουμπουλάκης, Σκηνοθέτες και παραγωγοί μηνύουν το υπουργείο Πολιτισμού, στο: www.tovima.gr

Κ. Λουρόπουλος, Το ευρωπαϊκό χάος μπορεί να είναι ευκαιρία, στην: ΕΞΠΡΕΣ, Ημερήσια Οικονομική Εφημερίδα: www.espress.gr

G. Grass, Europas Schande, στο: www.sueddeutsche.de

G. Sigmar, Grosse Koalition? Nein, Danke, in: www.zeit.de

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

002000100443